

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

**ÜSLUP VE KONULARI BAKIMINDAN OSMANLI DÖNEMİ
TECVİD ESERLERİNDEN CÜHDÜ'L-MUKİLL VE EL-KAVLÜ'S-SEDİD FÎ
İLMİ'T-TECVÎD (TECVİD-İ CEDİD) ESERLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI
İNCELENMESİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

YUNUS DELİBAŞ

İSTANBUL, 2024

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

**ÜSLUP VE KONULARI BAKIMINDAN OSMANLI DÖNEMİ
TECVİD ESERLERİNDEN CÜHDÜ'L-MUKİLL VE EL-KAVLÜ'S-SEDİD FÎ
İLMİ'T-TECVÎD (TECVİD-İ CEDİD) ESERLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI
İNCELENMESİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

YUNUS DELİBAŞ

Danışman

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET KARA

İSTANBUL, 2024

ÖZET

Tecvid ilmi, temelde Kur'an harflerinin ve kelimelerinin doğru telaffuzu ile ilgilenen bir ilimdir. Bu ilim, Hz. Peygamber'den bugüne çeşitli merhaleler ile aktarıla gelmiş ve sürekli gelişim göstermiştir. Tarih sahnesinde altı asırdan fazla varlık gösteren Osmanlı dönemi, İslam düşünce geleneğinde müstesna bir yere sahiptir. Mezkûr dönemde tecvid ilmi ile alakalı çok sayıda manzum ve mensur eser kaleme alınmıştır. Bu bağlamda birçok Osmanlı tecvid âlimi alanında özgün eserler ortaya koyarak hem yaşadıkları dönemi etkilemişler hem de sonrasında yazılan eserlere kaynaklık etmişlerdir. Tezin amacı da Osmanlı'da farklı dönemlerde yaşamış ve tecvid ilmiyle alakalı yapmış oldukları teliflerle yaşadıkları dönemin ötesine geçerek sonraki çalışmalara kaynaklık etmiş olan iki Osmanlı âliminin eserlerini usul ve muhteva analizi yapmak suretiyle incelemektir. Bu kapsamda Osmanlı duraklama dönemi âlimlerinden Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'aşî'nin (öl. 1145/1732) Arapça kaleme aldığı *Cühdü'l-mukill* adlı eseriyle son dönem Osmanlı âlimlerinden olan Mehmet Zihni Efendi'nin (öl. 1332/1913) Osmanlıca olarak yazdığı *el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd (Tevvîd-i cedîd)*'inin karşılıklı incelenmesi tezin ana konusunu oluşturmaktadır. Yapılan tahlil neticesinde iki eser arasındaki benzerlik ve farklılıklarla müelliflerin tecvid ilminin temel meselelerine yaklaşımlarının neler olduğu ve eserlerini oluştururken hangi kaynaklardan beslendikleri gibi sorulara cevap verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tecvid, Osmanlı, Cühdü'l-mukill, el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd.

ABSTRACT

The science of Tajweed fundamentally deals with the correct pronunciation of the letters and words of the Qur'an. It has been transmitted from the Prophet Muhammad to the present day through various stages and has constantly evolved. The Ottoman period, which lasted for more than six centuries in history, holds a distinguished place in the tradition of Islamic thought. During this period, numerous poetic and prose works were written concerning the science of Tajweed. Many Ottoman scholars of Tajweed produced original works in the field, influencing their contemporary era and serving as sources for subsequent works. The aim of our thesis is to examine the works of two Ottoman scholars who lived in different periods and transcended their own time by contributing to later studies on the science of Tajweed, through the analysis of their works in terms of methodology and content. In this context, the main focus of our thesis is the comparative analysis of the works of Muhammad b. Abi Bakr al-Mar'ashi (d. 1145/1732), a scholar from the period of stagnation in the Ottoman Empire, who wrote the work entitled *Cühdü'l-mukill* in Arabic, and Mehmet Zihni Efendi (d. 1332/1913), a scholar from the late Ottoman period, who wrote the work entitled *el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd (Tajweed-i cedid)* in Ottoman Turkish. Through the analysis, similarities and differences between the two works will be explored, as well as the approaches of the authors to the fundamental issues of Tajweed, and the sources they drew upon in composing their works.

Keywords: Qiraat, Tajweed, Ottoman, Cuhd al-Muqill, Al-Qawlu's-Sadid Fi Ilm al-Tajweed.

ÖNSÖZ

İlahî kitapların sonuncusu olan Kur'an-ı Kerim Hz. Muhammed'e indirilen ve kendi ifadesiyle kıyamete kadar korunacak olan bir kitaptır. Hz. Peygamber, inen ilk âyetle birlikte Kur'an'ın fesada uğramasını engellemek için onu ashabından bir kısmına ezberletmiş ve inzal olan âyetlerin eş zamanlı olarak vahiy kâtiplerince yazıya geçirilmesini sağlamıştır. Ayrıca o, nazil olan bazı âyetler hakkındaki sorulara cevap vermek ve gerekli gördüğü yerlerde açıklamalar yapmak suretiyle sahabenin Kur'an'ı en doğru şekilde anlamalarını sağlamıştır. Hz. Peygamber'in Kur'an-ı Kerim'in lafzına ve manasına göstermiş olduğu bu hassasiyet, vefatından sonra sahabe, tâbiîn ve sonraki nesiller tarafından da devam ettirilmiştir. Bu bağlamda tarihî süreç içerisinde *Ulûmu'l-Kur'an (Kur'an İlimleri)* çatısı altında muhtelif ilim dalları meydana gelmiştir. Zikredilen başlık kapsamındaki ilim dallarının en başta gelenlerinden birisi *Tefsir* ilmidir. Mezkûr ilim, Kur'an'ı mana yönünden inceleyen ve Kur'an'ın yorumuyla alakalı olan bilim dalıdır. Kur'an'ın okunuşunu konu alan ilimler ise *Kıraat ve Tecvid* ilimleridir.

Kıraat ilmi, Kur'an kelimelerinin okunuş keyfiyetleriyle ilgilenen bilim dalıdır. Başlarda şifahi olarak aktarılan kıraat ilmi, hicrî 2. asırdan itibaren tedvin ve tasnif edilmeye başlanmıştır. Erken dönemlerde kıraat ilmi içerisinde kendisine yer edinen tecvid ilmi ise Kur'an harflerinin mahreçlerini ve sıfatlarını inceleyen bilim dalıdır. Tecvid ilmine ait ilk yazılı belgelerin diğer *Ulûmu'l-Kur'an* kaynaklarında (kıraat, tefsir, dilbilim eserleri gibi) dağınık halde olduğu gözlemlenmektedir. Hicrî 4. asırda Ebû Müzâhim Musa b. Ubeydullah b. Yahya b. Hakan el-Hakânî (öl. 325/936) elli bir beyitten oluşan "*Kasidetü'r-Râiyye*" adlı manzum eseriyle dağınık halde olan tecvid konularını bir araya getirmeye çalışmıştır. el-Hâkânî'nin mezkûr çalışması tecvid literatüründe yazılan ilk eser olarak kabul edilmektedir. Tecvid ilmiyle alakalı sonraki süreçte yazılan birçok telifle birlikte bu ilim müstakil ilimlerden biri haline gelmiştir.

Çalışmamızda incelemiş olduğumuz eserlerin kaleme alındığı Osmanlı dönemi, diğer ilimlerde olduğu gibi, tecvid ilminin tarihsel gelişim süreci içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Zira mezkûr dönemde tecvid ilmiyle alakalı kaynak eser

mertebesinde müteaddit telif yapılmıştır. Bu kapsamda çalışmamızın ana konusunu Osmanlı'nın iki farklı döneminde tecvid ilmiyle alakalı telif edilen iki eser oluşturmaktadır. Teliflerden ilki Osmanlı'nın duraklama dönemi âlimlerinden Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'âşî'nin Arapça olarak kaleme aldığı *Cühdü'l-mukill*'i, diğeri ise son dönem Osmanlı âlimlerinden olan Mehmed Zihni Efendi'nin (öl. 1332/1913) Osmanlıca olarak yazdığı ve tecvid ilmi ile alakalı tek eseri olan *el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd (Tecvîd-i cedîd)* isimli kitabıdır.

Bu çalışma mezkûr iki eserin mukayesesi üzerine giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tecvid ilmiyle alakalı elzem görülen bazı bilgilere (kavramsal çerçevesi, tarihsel gelişimi, Osmanlı dönemi tecvid çalışmaları vs.) yer verilmiştir. Akabinde tezin konusu, amacı, metodu ve kaynaklarından bahsedilmiştir. Birinci bölümde eserlerin müellifleri merhum Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'âşî ve Mehmet Zihni Efendi; hayatları, ilmî şahsiyetleri, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgiler verilmek suretiyle tanıtılmıştır. İkinci bölümde ise mezkûr eserler üslup, muhteva, kullanmış oldukları kaynaklar, benzerlik ve farklılıkları bağlamında mukayese edilmiştir.

Son olarak başta çalışma süresince bizleri sürekli yüreklendiren ve motive eden, ilmî birikimi ve kendisi gibi pek kıymetli fikirleriyle bize yol gösteren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Kara Bey'e, aynı şekilde tez konusunun belirlenmesi noktasında ve süreç içerisinde her türlü desteğini bizlerden esirgemeyen Doç. Dr. Ahmet Gökdemir, Dr. Öğr. Üyesi Emrullah Tuncel ve Doç. Dr. Mustafa Kılıç hocalarıma, yazım süreci boyunca sürekli iletişim halinde olduğumuz ve her türlü sorunumuza çözüm üretmeyi başaran Arş. Gör. Oktay Kanca ve Arş. Gör. Hüseyin Çelikkol hocalarıma, aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Yunus DELİBAŞ

İstanbul 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE GAYESİ	1
II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	3
III. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ ÖN BİLGİLER	5
A. Tecvid'in Kavramsal Çerçevesi	5
B. Tecvid İlminin Tarihsel Gelişimi.....	6
C. Osmanlı Dönemi Tecvid Çalışmaları	7
BİRİNCİ BÖLÜM	10
MUHAMMED B. EBÎ BEKİR EL-MAR'ÂŞÎ VE MEHMED ZİHNÎ EFENDİ	10
I. MUHAMMED B. EBÎ BEKİR EL-MAR'ÂŞÎ.....	10
A. Hayatı.....	10
B. Hocaları ve Talebeleri	13
1. Hocaları	13
2. Talebeleri	15
C. İlmî Şahsiyeti	16
D. Eserleri	18
E. <i>Cühdü'l-mukill</i>	21
1. Eserin Muhtevası ve Metodu	21

2. Eserin Referansları	23
II. MEHMED ZİHNİ EFENDİ.....	24
A. Hayatı.....	24
B. Hocaları ve Talebeleri	26
1. Hocaları	26
2. Talebeleri	27
C. İlmî Şahsiyeti	28
D. Eserleri	30
E. <i>el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd (Tevvîd-i cedîd)</i>	31
1. Eserin Muhtevası ve Metodu	31
2. Eserin Referansları	33
İKİNCİ BÖLÜM.....	35
<i>CÜHDÜ'L-MUKİLL VE EL-KAVLÜ'S-SEDÎD FÎ 'İLMİ'T-TECVÎD</i> <i>(TECVÎD-İ CEDÎD)</i> ESERLERİNİN MUKAYESESİ	35
I. ESERLERİN MUHTEVASI	35
A. <i>Cühdü'l-mukill</i> Eserinin Muhtevası.....	35
1. Mukaddime	36
a. Birinci Fasl: Tecvid İlminin Mahiyeti, Konusu ve Hükümü	36
b. İkinci Fasl: Lahn'ın Beyanı	36
c. Üçüncü Fasl: Kıraat İmamlarının ve Râvîlerinin İsimlerinin Zikri	37
d. Dördüncü Fasl: Dişlerin Beyanı	38
e. Beşinci Fasl: Mahreç Başlığının Bilinmesi İçin Kendisine İhtiyaç Duyulan Meseleler.....	38
i. Birinci Makale: Aslî ve Fer'î Harflerin Sayıları.....	38
ii. İkinci Makale: Harflerin Mahreçlerinin Sayıları.....	39
2. Maksat	40

a. Birinci Bahis: On Yedi Harfin Mahreci	40
b. İkinci Bahis: Harflerin Sıfatları	42
i. Birinci Makale: Kuvvetli ve Zayıf Sıfatlar:.....	45
ii. İkinci Makale: Birbirine Benzeyen Bazı Harfler Arasındaki Farklar:.....	45
c. Üçüncü Bahis: “Râ (ر)” ve “Lâm (ل)”ın Tefhîm ve Terkîk’i.....	46
d. Dördüncü Bahis: İdgam.....	47
i. Birinci Fasıl: İdgam-ı Misleyn	49
ii. İkinci Fasıl: İdgam-ı Mütekaribeyn.....	49
e. Beşinci Bahis: Med ve Kasr.....	52
i. Birinci Fasıl: Medd-i Fer‘înin Çeşitleri	53
ii. İkinci Fasıl: Medd-i Lîn	54
f. Altıncı Bahis: Hemze-i Vasl ve Hemze-i Kat’	54
g. Yedinci Bahis: Hemzeteyn.....	55
h. Sekizinci Bahis: İmâle	56
i. Dokuzuncu Bahis: “Hüm (هـ)” ve Cemi’ “Mîm (م)”i	56
i. Birinci Fasıl: “Hüm (هـ)” Lafzının “Hâ (ه)”sı.....	56
ii. Mutlak Cemî’ Mîm (م)’i.....	57
j. Onuncu Bahis: Hâü’l-Kinâye (ه)	57
k. On birinci Bahis: Vakf (ve İbtidâ)	58
3. Hâtime	58
B. <i>el-Kavlü’s-sedîd fî ‘ilmi’t-tecvîd (Tevvîd-i cedîd)</i> Eserinin Muhtevası	60
1. Mushaf-ı Şerif.....	60
2. Tilâvet	64

3. Tenvin	66
4. Hurûf-i Med ve Hurûf-i Lîn (Med ve Lîn Harfleri).....	67
5. Vasl ve Vakf	68
a. Vaslın Hükümleri	69
b. Vakfın Hükümü.....	70
6. Tefhîm ve Terkîk.....	71
7. Med ve Kasr.....	73
8. Zamirlerin Meddi ve Kasrı	74
9. Medd-i Aslî ve Medd-i Fer'î.....	74
10. Medd-i Fer'înin Çeşitleri	76
11. Medd-i Muttasıl ve Medd-i Munfasıl	76
12. Medd-i Lâzım ve Medd-i Ârız.....	76
13. Medd-i Lîn.....	77
14. Kalkale	78
15. İdgam	78
16. İdgam-ı Mütecaniseyn	80
17. İdgam-ı Mütakaribeyn	81
18. İdgam-ı Bilâ Gunne	82
19. İdgam-ı Me'al Gunne	82
20. İhfâ.....	84
21. İklâb	84
22. İzhâr	85
23. İzhâr-ı Kameriyye	85
24. İdgam-ı Şemsiyye	86
II. ESERLERİN KARŞILAŞTIRMASI	87
A. Eserlerin Usûl Bakımından Karşılaştırması.....	87

B. Eserlerin Muhteva Bakımından Karşılaştırması	89
1. Eserlerin Farklı Başlıklarda Değindiği Tecvid Konuları	90
a. Sadece <i>Cühdü'l-mukill</i> Eserinde Olan Başlıklar	90
i. Tecvid İlminin Mahiyeti, Konusu ve Hükümü	90
ii. Lahn'ın Beyanı	90
iii. Kıraat İmamlarının ve Râvîlerinin İsimlerinin Zikri	91
iv. Dişlerin Beyanı	91
v. Harflerin Mahreçleri ve Sıfatları	91
vi. Hemze	92
vii. İmâle	93
viii. Hâtıme	93
b. Sadece <i>el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd (Tecvîd-i cedîd)</i> Eserinde Olan Başlıklar	93
i. Mushaf-ı Şerif	93
ii. Tilâvet	94
iii. Tenvin	95
iv. Med ve Lîn Harfleri	95
v. Kalkale	95
vi. İzhar-ı Kameriyye ve İdgam-ı Şemsiyye	96
2. Eserlerin Ortak Başlıklarda Değindiği Tecvid Konuları	96
a. Tefhîm ve Terkîk	96
b. Med (ve Kasr)	97
c. Zamirler (Meddi ve Kasrı)	99
d. İdgam	99
e. Nûn-i Sâkine (ن)nin Halleri (İdgam-ı Me'al Gunne, İdgam-ı Bilâ Gunne, İhfâ, İklâb, İzhar)	101

f. Vakf ve Vasl.....	101
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA.....	106

KISALTMALAR

- as.** : Aleyhisselam
b. : Bin
bk. : Bakınız
c. : Cilt
çev. : Çeviren
DİA : *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*
doğ. : Doğum Tarihi
Dr. : Doktor
ed. : Editör
h. : Hicrî
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
Ktp. : Kütüphanesi
No : Numara
nşr. : Neşreden
öl. : Ölüm tarihi
s. : Sayfa
TDK : Türk Dil Kurumu
thk. : Tahkik eden
ts. : Tarihsiz
vb. : Ve benzerleri
vd. : Ve diğerleri
vr. : Varak
Yay. : Yayınları

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE GAYESİ

Tez, bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde üç alt başlık bulunmaktadır. Bu başlıklarda tezin konusu, gayesi, metodu ve kaynakları anlatılmakta, akabinde araştırma ile ilgili elzem görülen birtakım bilgilerin paylaşıldığı “*Araştırma İle İlgili Ön Bilgiler*” başlığı bulunmaktadır. Tezin temel konusu tecvid ilmiyle alakalı iki eserin mukayesesi olduğundan dolayı zikredilen başlık altında “tecvid” kavramının genel hatlarıyla tanıtımı amaçlanmaktadır. Bu minval üzere tecvidin kavramsal çerçevesi, tecvid ilminin tarihsel gelişimi ve son olarak da Osmanlı dönemi tecvid çalışmaları genel hatlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Tezin birinci bölümünde mukayesesi yapılan eserlerin müellifleri hakkında bilgiler verilmiştir. İlgili bölüm, müelliflerin isimlerinin yazılı olduğu iki alt başlığa ayrılmıştır. Bu bağlamda Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar‘aşî ve Mehmet Zihni Efendi’nin ne zaman ve nerede doğduğu, almış oldukları lakaplar, aileleri, ilmî tahsilleri ve yaşantıları, hangi hocalardan ders aldıkları, öğrencileri, telif etmiş oldukları eserler, vefatları gibi hususlar hakkında bilgiler verilmektedir. Bölümlerin sonunda ise müelliflerin hayatlarını incelemeye vesile olan ve tezin asıl konusunu oluşturan eserlerin adıyla bir alt başlık daha getirilmiştir. Böylece ikinci bölüme geçmeden önce eserler hakkında temel bilgiler verilmiştir.

Tezin ikinci ve son bölümünü ise eserlerin muhteva incelemesi ve akabinde de mukayese edilmesi oluşturmaktadır. Bu sebeple ilgili bölüm “*I. Eserlerin Muhtevası*” ve “*II. Eserlerin Karşılaştırması*” isimleriyle iki alt başlık şeklinde oluşturulmuştur. Birinci alt başlık da kendi içerisinde “*A. Cühdü’l-mukill Eserinin Muhtevası*” ve “*B. el-Kavlü’s-sedîd fî ‘ilmi’t-Tecvîd (Tevvîd-i cedîd) Eserinin Muhtevası*” şeklinde iki ayrı alt başlıkta açıklanmıştır. Mezkûr alt başlıklarda eserlerin içerikleri hakkında bilgiler verilmiş, müelliflerin muhtelif tecvid konularıyla alakalı vermiş oldukları malumatlar aktarılmaya çalışılmıştır. Eserlerin karşılaştırılmasının yapıldığı ikinci alt başlık ise “*A. Eserlerin Usul Bakımından Karşılaştırması*” ve “*B. Eserlerin Muhteva Bakımından Karşılaştırması*” alt

başlıklarıyla kategorize edilmiştir. Birinci alt başlıkta müellifler usûl yönünden mukayese edilmektedir. Bu bağlamda eserlerinde kullanmış oldukları dil, vermiş oldukları örnekler, konuları işleyiş biçimleri vb. hususlar esas alınarak karşılaştırma yapılmıştır. İkinci alt başlıkta ise müelliflerin işlemiş oldukları konulardaki benzerlik ve farklılıklar serdedilerek eserlerin muhtevaları karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda işlemiş oldukları ortak konular ve bunlar içerisinde birleştikleri veya ayrıldıkları noktalar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bireysel olarak ele almış oldukları konulara ise ayrıca değinilmiştir.

Eserler üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar‘aşî’in *Cühdü’l-mukill*’i üzerine yapılan tahkik çalışmaları haricinde ülkemizde Fatih Dokgöz’ün hazırladığı yüksek lisans çalışması bulunmaktadır.¹ Aynı şekilde Mehmet Zihni Efendi’nin *el-Kavlü’s-sedîd fî ‘ilmi’t-tecvîd*’i üzerine Fatma Yayla ve Ramazan Öz tarafından hazırlanan iki adet yüksek lisans çalışması bulunmaktadır.² Osmanlı’nın iki farklı döneminde telif edilen ve hem kendi dönemlerini hem de sonrasında yazılmış birçok eseri etkilemiş iki kaynak eserin benzerlik ve farklılıklarının mukayese edilmesi tezimizin özgün tarafını oluşturmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla yukarıda adı geçen eserlerin karşılaştırması üzerine yapılmış bir yüksek lisans veya doktora çalışması bulunmamaktadır. Ayrıca mukayese alanında yapılan çalışmaların azlığı bizi böyle bir çalışma yapmaya sevk etmiştir.

Tezin başarıyla tamamlanması halinde; genel anlamda tecvid ilmine, özellikle de Osmanlı dönemi tecvid eserleriyle alakalı yapılmış çalışmalara akademik açıdan katkı sunması, literatürde yer edinmesi, bundan sonraki süreçte konuyla alakalı yapılacak olan çalışmalar için fikir vermesi/yol göstermesi ve zaman zaman müracaat edilecek olan bir çalışma olması beklenmektedir. Temennimiz tezimizin

¹ Fatih Dokgöz, *Muhammed Bin Ebî Bekir El-Mar‘aşî Ve Cühdü’l-Mukill Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

² Fatma Yayla, “*el-Kavlü’s-Sedid Fî İlmi’t-Tecvid*” ile “*Tuhfetü’l-Etfal*” İsimli Tecvid Eserlerinin Usul Ve Muhteva Yönünden Karşılaştırılması (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Ramazan Öz, *Mehmed Zihni Efendi’nin Şahsiyeti, Kıraat İlmine Katkısı, Tecvid İlmi Açısından El-Kavlü’s-Sedid Fî İlmi’t-Tecvid Adlı Eserin Değerlendirilmesi* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

mezkûr eserler üzerinde çalışma yapacak araştırmacılara fikir sunması ve alan ile alakalı mütevazı bir katkıda bulunmasıdır.

II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Bu çalışma, Osmanlı döneminde kaleme alınan iki tecvid eserinin mukayese edilmesi üzerine bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Tezde, çalışmaya konu olan tecvid eserlerinin müellifleri Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar‘aşî ve Mehmet Zihni Efendi hakkında da bilgi verilmektedir. Bu sebeple tezin hazırlanmasında kullanılan metotlardan birisi de belgesel gözlemdir. Bu meyanda müelliflerin hayatları hakkında var olan belgeler incelenmiş, elde edilen veriler tezde kullanılmıştır. Devamında yine belgesel gözlem metoduyla *Cühdü’l-mukill* ve *el-Kavlü’s-sedîd fî ‘ilmi’t-tecvîd (Tecvîd-i cedîd)* eserleri üzerinde içerik analizi yapılmıştır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda çalışmanın yöntemi; literatürün taranması, istifade edilecek eserlerin belirlenmesi, bu eserlerden ilgili verilerin toplanması, bu veriler ışığında konuların irdelenmesi ve öz bir şekilde ifade edilmesi, ortaya çıkan sonuç ve verilerin tespiti, analizi ve değerlendirmeye tabi tutulması şeklinde ifade edilebilir. Bu bağlamda takip edilecek bu yöntem ve tekniklerin bütüncül bir bakış açısı sunma noktasında amaca uygun olacağı ve hedefe ulaşma noktasında kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

Tezin hazırlanması sürecinde yazım kılavuzu olarak “İsnad 2. Edisyon” ve atıf sistemi olarak yine “İsnad Atıf Sistemi”nden yararlanılmıştır. Tezde açıklaması yapılan bölümlerde kelime kullanımında -özellikle şapka kullanımı noktasında- iki başlı bir yöntem tercih edilmiştir. Şöyle ki şayet kelime “mukayese, Kur’an” gibi güncelle alakalı bir kelimeyse TDK sözlüğü esas alınarak şapkalı veya şapkasız olarak yazılmıştır. Aynı şekilde kelime şayet “idgam, tecvid, tilâvet, kıraat, harf-i sâkin vd.” gibi doğrudan alanla alakalı bir kelimeyse, *DİA* maddelerindeki yazım şekli esas alınmıştır.

Tezin yazımında kullanılan temel iki kaynak *Cühdü’l-mukill* ve *el-Kavlü’s-sedîd fî ‘ilmi’t-tecvîd (Tecvîd-i cedîd)* isimli eserlerdir. Çalışmamızda *Cühdü’l-mukill*

eserinin, Sâlim Kaddûrî el-Hamed tarafından yapılmış tahkikli baskısı kullanılmıştır.³ Ayrıca bu eser üzerine müellifi belli olmayan *Tercemeli Cühdü'l-Mukill*⁴ adında bir de tercüme çalışması bulunmaktadır. Mezkûr çalışmadan yer yer istifade edilmiştir. Mehmet Zihni Efendi'nin eseri için Matbaa-i Âmire tarafından 1910 yılında ilk basımı yapılmış örneklerden birisi kullanılmıştır.⁵

Kullanılan diğer kaynaklar ise bu eserlerin müellifleri hakkında bilgi edinmek için veya iki ana kaynağı incelerken yardımcı mahiyette kullanılmak üzere ele alınan kaynaklardır. Müelliflerin hayatları hakkında bilgi toplamak amacıyla istifade edilen kaynaklar için Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*,⁶ Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Hediyyetu'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*'i,⁷ Ali Çankaya Mücellidoğlu'nun *Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*⁸ vd. örnek verilebilir.

Temel iki eser baz alınarak gerekli açıklamalar yapılırken bazı noktalar muğlak kalmıştır. Bu noktaları izah etmek için birtakım kaynaklardan istifade edilmiştir. Örneğin müelliflerin açıklama yapmaksızın sadece adlarını zikrettikleri, tecvid ilmine ait bazı kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramların açıklanmasında Abdurrahman Çetin'in *Kur'an Okuma Esasları*, Ramazan Pakdil'in *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* isimli eseri gibi birtakım kitaplardan istifade edilmiştir. Yine muğlak olan bazı kelimelerin açıklaması için Mehmet Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* kullanılmıştır. Kullandığımız diğer kaynaklar ise müelliflerin hayatları ve eserleri üzerine yazılmış doktora/yüksek lisans tezleri, yer yer *DİA* maddeleri, makaleler olarak sıralanabilir.

³ Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'aşî Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill (mine't-tecvîd)*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâru Ammar, 2008).

⁴ Yaşar Alparslan (ed.), *Tercemeli Cühdü'l-Mukil* (Kahramanmaraş: Etkileşim Yayıncılık, 2018).

⁵ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd fî ilmi't-tecvîd yahud tecvid-i cedîd* (İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, 1328).

⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1973).

⁷ İsmail Paşa el-Bağdadi, *Hediyyetu'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, thk. Kâsım Muhammed Recep (İstanbul: Milli Eğitim Matbaası, 1955).

⁸ Ali Çankaya Mücellidoğlu, *Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)* (Ankara: Mars Matbaası, 1968).

III. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ ÖN BİLGİLER

A. Tecvid'in Kavramsal Çerçevesi

Kur'an'ın lafız ve mana olmak üzere iki temel boyutu vardır. Mana yönüyle ilgilenen ve Kur'an'ın doğru şekilde anlaşılması için gayret sarf eden ilim, Ulumu'l Kuran ilimlerinden “tefsir” ilmidir. Bir de Kur'an'ın lafız boyutu vardır. Bu alanla ilgilenen temel iki ilim ise kıraat ve tecvid ilmidir. Tecvid (التجويد) kelimesi sözlükte “bir şeyi güzel yapmak, hoş yapmak ve süslemek” anlamlarına gelmektedir.⁹ Terim olarak ise İbnü'l- Cezerî'nin (öl. 833/1429) *Mukaddime* adlı eserinden hareketle “harflerin her bir sıfatta hakkını (sıfat-ı lâzımelerini) ve müstehakkını (sıfat-ı ârizalarını) vermektir” tanımı yapılabilir.¹⁰ Tecvid'in hem teorik hem de pratik yönü olduğu için bu cihetlerine hasredilen birçok tanımı yapılmıştır. Tecvid ilmiyle alakalı yakın dönemde telif edilen eserlere de bakıldığında mezkûr ilmin, “Kur'an-ı Kerim'in harflerinin telaffuzunda mahreç ve sıfatlarına uyarak okuma alışkanlığı kazandıran bir ilim” olduğu tanımı yapılabilir.¹¹ Dolayısıyla bu ilmin konusunu Kur'an'ın harfleri ve kelimelerinin seslendirilişi oluşturmaktadır. Bu sebeple tecvid ilminin içine fonetik de girdiğinden mezkûr ilim için “ses bilimidir” demek yerinde olacaktır.

Tecvid ilminin temel konuları genel hatlarıyla harflerin mahreç ve sıfatları, tenvin, sâkin nûn (ن) ve sâkin mîm (م) in okunuş kaideleri, râ (ر) harfinin hükmü, kalkale, zamir, Lafzatullah (الله), med ve hükümleri, idgam, lâm-ı tarif (ل), sekte, vasl ve vakf, lahn bahsi vd. başlıklar şeklinde özetlenebilir.¹² Verilen bilgilerden hareketle tecvid ilminin “Kur'an okurken dili hatadan korumak ve okuyucusuna sevap kazandırmak” amacıyla var olduğu söylenilebilir.

⁹ Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezeri, *et-Tehmîd fî ilmi't-Tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî Hamed (Beyrut, 1986), 59.

¹⁰ Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezeri, *Mukaddimetü'l Cezeri*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd (Cidde, 2006), 1/7.

¹¹ el-Huzeyfî vd., *et-Tecvîdu'l-müeyesser*, 13; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 27.

¹² Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, ts.), 75.

Bu derece önemli olan tecvid ilminin öğrenilmesi farzdır. Zira bu konuda hem âyet hem hadis hem de âlimlerin icması bulunmaktadır.¹³ Ancak bu farziyetin bir farz-ı kifaye bir de farz-ı ‘ayn boyutu vardır. Şöyle ki tecvidi bir ilim olarak bilmek farz-ı kifayedir. Âlim sınıfının bu ilmin gerekliliklerini bilerek sonraki kuşaklara aktarmasıyla diğer Müslümanların üzerinden bu sorumluluk kalkar. Tecvidin pratik olarak bilinmesi yani Kur’an okurken uygulanmasının hükmü de kendi içerisinde ikiye ayrılır. Şayet Kur’an okurken yapılan hata anlamı bozacak derecede -ki bu hatalara lahn-ı celi denir- olursa Müslüman günahkâr olur yani farz-ı ‘ayn’ı terk etmiştir. Ancak okuyucunun tecvidin bütün inceliklerine vakıf olması beklenemez. Bu sebeple Kur’an okuyuşlarında bilmeden yapılan ve anlamı bozmayacak türden olan hatalarda -ki bu hatalara lahn-ı hafî denir- mükellef günaha girmez.¹⁴

B. Tecvid İlminin Tarihsel Gelişimi

Tecvid ilmi, konusu itibariyle Kur’an harflerinin ses farklılıklarından ve tilâvet kurallarından bahseden bir ilimdir. Bu ilim Allah tarafından Peygamberine Cebrâil (as) vasıtasıyla öğretilmiştir. Hz. Muhammed’den müşâfehe yoluyla tecvid ilmini öğrenen sahabe, aynı yöntemle bu ilmi tâbiîn nesline aktarmış ve tecvid ilmi Kur’an eğitimi çatısı altında Hz. Peygamber’den itibaren sistemli bir şekilde eğitim faaliyetine dönüştürülmüştür. Başlarda müşâfehe yoluyla aktarılan tecvid ilmine ait veriler sonraki dönemde yazıya geçirilmeye başlanmıştır. Başlarda bu aktarımın müstakil tecvid eserlerinde değil de diğer Ulûmu'l-Kur'an kaynaklarında (kıraat, tefsir, dilbilim eserleri gibi) dağınık halde olduğu gözlemlenmektedir. Bu eserlerde harflerin mahreçleri ve sıfatları, vakf ve ibtidâ, idgam, lahn konusu gibi tecvid ilmiyle alakalı münferit konulara değinilmiştir. Öte yandan Hz. Muhammed’in vefatından kısa bir süre sonra İslam coğrafyasının hızlı bir şekilde genişlemesi, yeni coğrafyalarda Arap olmayan ırklardan çok fazla kişinin İslamiyet’i seçerek Müslüman olmasına vesile olmuştur. Yeni Müslüman olan bu kişilerin Kur’an ilimlerine olan ilgisi de tecvid ilminin gelişerek müstakil bir ilim haline gelmesini hızlandırmıştır. Bunun neticesinde ilk etapta Endülüs başta olmak üzere Bağdat,

¹³ İlgili âyet ve hadisleri incelemek için bk. Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 26-29.

¹⁴ Sıtkı Güllü, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi* (İstanbul: Huzur Yayınları, 2005), 10-11.

Musul, İskenderiye gibi İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde tecvid ilmiyle alakalı muhtelif eserler yazılmaya başlanmıştır. Tecvid ilmiyle alakalı ilk kez hicri 4. asırda Ebû Müzâhim Musa b. Ubeydullah b. Yahya b. Hakan el-Hakânî 51 beyitten oluşan “*Kasidetü’r-Râiyye*” adlı manzum eserini yazmış ve dağınık halde olan tecvid konularını bir araya getirmiştir. Tecvid ilmi alanında ilk eser olarak kabul edilen “*Kasidetü’r-Râiyye*” ile sonrasında yazılan hicri 4.ve 5. yüzyıl tecvid eserleriyle birlikte tecvid ilmi müstakil bir ilim haline gelmiştir. Bu dönemde yazılan eserlere değinmek gerekirse Mekkî b. Ebû Tâlib’in (öl. 437/1045) *er-Ri’âye li-tecvîdi’l-kırâ’e ve tahkîki lafzi’t-tilâve’si*, Ebû Amr ed-Dânî’nin (öl. 444/1053) *et-Tahdîd fi’l-itkân ve’t-tecvîd*’i, İbn Sînâ’nın (öl. 428/1037) *Mehâricü’l-hurûf*’u, Ebû’l-Fazl er-Râzî’nin (öl. 454/1062) *Kitâb fi’t-tecvîd*’i gibi eserler örnek olarak verilebilir.¹⁵

C. Osmanlı Dönemi Tecvid Çalışmaları

Tecvid ilminin tarihî gelişimi açısından miladi 1299 -1923 (hicri 7-14. asırlar) yılları arasında geniş bir coğrafyada varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu, önemli bir dönemi içermektedir. Zira önceki dönem âlimleri gibi Osmanlı âlimleri de Kur’an eğitime oldukça ehemmiyet göstermişlerdir. Kur’an ilimlerinden biri olan tecvid ilmi de bu ilgiden nasibini almış dolayısıyla mezkûr ilimle alakalı önemli manzum ve mensur eserler telif edilmiştir. Bu teliflerden bazıları bulundukları dönemde kendilerinden istifade edilmesi bir tarafa sonraki dönemlerde yazılan birçok eserin oluşumunda da önemli rol oynamış ve o eserlere kaynaklık etmişlerdir. Osmanlı döneminde kaleme alınmış özgün eser mertebesindeki çalışmaların bir kısmı şu şekildedir:

- **Mukaddime:** İbnü’l-Cezerî’nin manzum olarak oluşturduğu eser Osmanlı döneminde tecvid alanında yapılan en önemli çalışmadır. Eser Arapça olarak kaleme alınmış olup toplam on yedi bölüm, yüz dokuz beyitten müteşekkildir. Yapılan telif üzerine hem Osmanlı coğrafyası hem de dünyanın muhtelif bölgelerinde sayısız tercüme ve şerh çalışmaları bulunmaktadır.

¹⁵ Emrullah Tuncel, “İlk Dönem Tecvid Eserlerinin Teşekkülünde Lahn Olgusunun Etkisi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59 (2020), 125-126.

- **et-Temhîd fî ‘ilmi’t-tecvîd:** İbnü’l Cezerî’nin tecvid alanındaki bir diğer eseri *et-Temhîd*’dir. Müellif eserini oluştururken tecvid konularını bir mukaddime ve on bölüme ayırarak ele almaktadır.
- **Karabaş Tecvîdi:** Abdurrahman Karabaşî (öl. 904/1498)’ye ait olan eser hem kendi dönemine hem de sonrasına damga vurmuştur. Osmanlı Türkçesi’yle yazılmış ve kendi ilim sahasında en çok okutulan eser olmuştur.
- **Dürü’l-yetîm:** Osmanlı tecvid geleneğinde mensur tarzda yazılmış eserlerin başında Muhammed b. Ali Birgivî (öl. 981/1573)’nin mezkûr eseri gelmektedir. İmam Birgivî, çalışmasında Âsım kıraatini esas almış, tecvid ilmiyle alakalı muhtelif sorulara cevap vermeye çalışmıştır. Arapça olarak telif edilen eserin birçok şerh ve haşiyesi bulunmaktadır.
- **Güzide-i tecvid:** Tam adı *Kitâb-ı güzîde fî-ilmi’t-tecvîd* olarak bilinen ve Türkçe kaleme alınan eseri müellifi Açıkbaş Mahmud Efendi (öl. 1077/1666)’dir. Mamut Efendi yirmi dokuz başlık atarak tecvid konularını izah etmiştir. Eserin en dikkat çeken tarafı mahreç konusu açıklanırken ağzın resmedilmesi ve harflerin çıkış noktasının gösterilmeye çalışılmasıdır.
- **Tecvîd-i edâiyye:** Eser Darendeli Hamza Efendi olarak da bilinen Hamza Hüdâî (öl. 1105/1694) tarafından telif edilmiştir. Müellif, bu tezin konusunu oluşturan *Cühdü’l-mukill* eserinin sahibi Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar‘aşî’nin hocalarından birisidir.
- **Cühdü’l-mukill:** Saçaklızâde Mehmed Efendi (öl. 1145/1732)’nin telif ettiği bu eser tezimizin iki temel kaynağından birisini oluşturmaktadır. Eserle alakalı detaylı bilgiler tezimizin ilgili başlıklarında verilmiştir.
- **Tuhfetü’l-etfâl:** Süleymân b. Muhammed Cemzûrî (öl. 1198/1783) tarafından manzum olarak hazırlanan eser, İbnü’l- Cezerî’nin *Mukaddime*’sinin devamı olarak kabul edilmiştir. Özellikle tecvid eğitimine yeni başlayan mübtedîler için hazırlanan manzumenin ismi “Çocuklara Hediye” anlamına gelmektedir.
- **Vesiletü’l ğufrân:** Ahmed Ziyaeddin Efendi (öl. 1914) tarafından telif edilen eser toplam otuz sekiz başlıktan oluşmaktadır. Her bölüm kendi içinde üç kısma ayrılır. Şöyle ki eseri oluşturan otuz sekiz bölümün her biri için ilk olarak tecvid bahsinin izah edildiği “ders” başlığı bölümü, akabinde anlatılanların pratiğinin

yapıldığı “tatbikat” bölümü gelmektedir. Son olarak da “sual” başlığı altında konuyla alakalı muğlak kalan kısımlara cevap verilmiştir.

- ***el-Kavlü’s-sedîd fî ‘ilmi’t-tecvîd (Tecvîd-i cedîd)***: Mehmed Zihni Efendi (öl. 1913)’nin yazmış olduğu eser tezimizin bir diğer ana konusudur. Telif ile alakalı detaylı bilgiler teziminiz birinci ve ikinci bölümünde serdedilmiştir.¹⁶

¹⁶ Osmanlı dönemi tecvid alanında telif edilen mezkûr eserler ve diğer çalışmalar için bk. Ahmet Gökdemir (ed.), *OsmanlıTecvid Risaleleri* (Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2020), 9-20; Abdullah Emin Çimen, “Osmanlı Dönemi Tecvîd Çalışmaları” (Tecvîd Çalıştay, Kastamonu, 2015), 1-16; İbrahim Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 346-369; Abdurrahman Çetin, “Kıraat Ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 314-316.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED B. EBÎ BEKİR EL-MAR‘AŞÎ VE MEHMED ZİHNÎ EFENDÎ

I. MUHAMMED B. EBÎ BEKİR EL-MAR‘AŞÎ

A. Hayatı

Osmanlının duraklama dönemi âlimlerinden birisi olan müellifin tam adı Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar‘aşî’dir.¹⁷ Doğum yeri Maraş olan ve “Saçaklızâde Mehmed Efendi” adıyla meşhur olan Mar‘aşî’nin doğum tarihi üzerine kaynaklarda verilen bilgiler yetersizdir. Hicrî 11. asrın üçüncü çeyreğinin sonları ya da dördüncü çeyreğinin başlarında (1070-1080/1650 civarında) doğmuş olması muhtemeldir.¹⁸ Saçaklızâde Mehmed Efendi naklî ilimlerin¹⁹ birçoğunda (kelâm, fıkıh, tefsir vd.) çalışmalar gerçekleştirmiş ve ortaya koymuş olduğu eserler sayesinde meşhur olmuştur. Bu bakımdan çok yönlü bir Osmanlı âlimi olan müellif hem yaşadığı dönem itibariyle hem de sonraki dönemler için önemli bir konuma sahiptir.²⁰ Saçaklızâde Mehmed Efendi’nin birçok çalışması günümüze ulaşmıştır ancak yazmış olduğu eserler ve literatür incelendiğinde hayatı hakkında verilen bilgilerin oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Kaynaklardaki bu kısıtlı bilgilere ek olarak hayatı hakkında yer yer tarihî verilerle çelişen ve halk arasında anlatılagelmiş menkıbeler de yaygındır. Literatürde bu türden rivayetlerin yazıldığı eserler mevcuttur.²¹

Ulemâ soyundan gelen Saçaklızâde Mehmed Efendi’nin babasının adı Ebû Bekir’dir. Ebû Bekir Efendi’nin Maraşlı olduğu ve Maraş’ta imamlık yaptığı bilinmektedir.²² Saçaklızâde ailesinde bir de Trabzon’un Of ilçesine giden ve orada

¹⁷ el-Bağdadi, *Hedyyetu’l-ârifîn*, 2/322; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/434.

¹⁸ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 14-15.

¹⁹ İlimler naklî ve aklî olacak şekilde ikiye ayrılır. Naklî ilimler tefsir, hadis, fıkıh, kelâm vd. oluşturmaktadır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İlhan Kutluer, “İlim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/113.

²⁰ Halil İbrâhim Bulut, “Osmanlı Müelliflerinden Maraşlı Saçaklızâde ve Ebeveyn-i Resul Konusundaki Görüşleri”, *Kahramanmaraş Sempozyumu I* (2005), 69.

²¹ Mezkûr eserler için bk. M. Tâhir Gören, *Kahramanmaraş Evliyaları*, ed. Serdar Yakar (Ankara: Ukde Kitaplığı, 2010), 43; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/434.

²² Tahsin Özcan, “Maraşlı Bir Osmanlı Âlimi: Saçaklızâde Mehmed Efendi Ve Eserleri”, *Kahramanmaraş Sempozyumu I* (2005), 53.

İslâmiyet'i yaydığı rivayet edilen "Osman" isimli bir zattan bahsedilir.²³ Mehmed Süreyyâ Bey *Sicill-i Osmânî* 'de Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin "İbrâhim" adında bir oğlu olduğundan bahsetmektedir.²⁴ Yukarıdaki mezkûr birkaç isim dışında müellifin ailesi hakkındaki bilgi bulunamamıştır.

Saçaklızâde Mehmed Efendi doğum yeri Maraş olduğu için "Mar'aşî" lakabını almıştır. Bir başka lakabı ise ailesine nispetle "Saçaklızâde" olarak karşımıza çıkmaktadır. Saçaklızâde isminin verilmesi ile alakalı rivayetler içerisinde en meşhuru olarak aktarılan olay şu şekildedir: Saçaklızâde medresede ders anlatırken bir öğrencisine Hızır (a.s.)'ın görüldüğü öğrenir. Hızır (a.s.)'ın kendisine neden görünmediğini öğrencisine sormasını ister. Saçaklızâde'nin ayna karşısında süslenmek için çok fazla zaman harcadığı, bu durumun manevî hallere engel olduğu cevabını alır. Bu cevaptan itibaren Saçaklızâde'nin süslenmeyi terk ettiği aktarılmıştır. Başındaki sarığı eskiyip sallanmaya başladığında "Saçaklı Hoca" isminin verildiği rivayet edilmiştir.²⁵

Mezkûr isimlendirmeye alakalı yapılan farklı açıklamalar da mevcuttur. Saçaklızâde ifadesinin "gölgecik, şemsiye" anlamındaki "saçak" kelimesinden, "zade" kelimesinin de Türkçedeki "oğul" kelimesinden geldiği aktarılmaktadır. "Saçaklızâde" terkinin de "âlimlerin gölgesinin oğlu" anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir.²⁶

Kaynaklarda Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'aşî 'nin diğer lakaplarıyla alakalı bilgilere de rastlanmaktadır. Şöyle ki tasavvufu ilgilenmiş olmasından dolayı

²³ Osman isimli bu zatın halkı Rum milletinden oluşan Of'a Bayburt üzerinden gittiği ve halka doğru yolu göstererek yörenin papazları dahil birçok kişiyi İslam dinine intisap ettirdiği rivayet edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Haşim Albayrak, "Kahramanmaraşlı Saçaklızâdeler'in Of ve Çevresinin İslâmlaşmasına Yaptığı Katkıları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı I* (2016), 387.

²⁴ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3/1016.

²⁵ Kadir Özdamarlar, "Türk Tasavvuf ve Düşünce Dünyasında Saçaklızâde Mehmed Efendi ve Eserleri Üzerine Bir Deneme", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-8 Mayıs 2004, Kahramanmaraş I* (2005), 44; Recep Dikici, *Saçaklızâde ve Osmanlı Dönemi Maraşlı Âlimler* (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2014), 6; Osman Sandaloğlu, *Maraş'ta Saçaklızâdeler Ve Eski Maraş Âlimleri*, ed. Yaşar Alparslan (Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009), 42-43.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'aşî Saçaklızâde, *Tertîbü'l-ulûm*, ed. Yaşar Alparslan - Serdar Yakar, çev. Zekeriya Pak - M. Akif Özdoğan (Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009), 94.

“es-Sûfi”²⁷, faziletli kişi olduğunu ifade etmek için “eş-Şeyh”, Hanefî mezhebine aidiyetini göstermek için “el-Hanefî”²⁸ gibi farklı nitelendirmeler yapılmıştır. Saçaklızâde’nin lakapları içerisinde “Mar’âşî ” ve “Saçaklızâde” isimleri neredeyse tüm kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Bu itibarla çalışmamızın sonraki bölümünde Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar’âşî ismi yerine hem daha yaygın kullanılması hem de daha kısa olması hasebiyle Saçaklızâde ismi kullanılacaktır.

Saçaklızâde’nin doğum tarihi gibi vefat tarihi üzerinde de kaynaklar arasında birlik bulunmamaktadır. Bursalı Mehmed Tâhir’in biyografi eserinde ebced hesaplaması yaparak vermiş olduğu 1145/1732 tarihi genel kabul görülmüştür.²⁹ Ayrıca vefat tarihi için 1109/1698,³⁰ 1141/1729,³¹ 1149/1736,³² 1150/1737,³³ 1154/1741³⁴, 1155/1742, 1256/1809³⁵ gibi farklı tarihler de kaynaklarda geçmektedir. Saçaklızâde’nin vefat yeri ve mezarının bulunduğu bölge de tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda Saçaklızâde’nin doğduğu yer olan Maraş’ta vefat ettiği ve Maraş’taki Şeyh Âdil Mezarlığına defnedildiği söylenmiştir.³⁶ Bir diğer görüş ise Saçaklızâde’nin Halep’teki öğrencilerinden birini ziyaret için yola çıktığı,³⁷ Antep ve Kilis taraflarına geldiğinde vefat ettiği ve naaşının Antep’e defnedilmesi rivayetidir ki genel kabul gören görüş budur.³⁸ İki şehir halkının mezar yeri üzerinde anlaşmazlık yaşadığı ve bölgenin kadısının devreye girerek daha yakın olması hasebiyle Saçaklızâde’nin naaşının Antep’e defnedilmesine hükmettiği rivayet

²⁷ el-Bağdadi, *Hediyyetu’l-ârifîn*, 2/322.

²⁸ Hayrüddin ez-Zirikli, *el-A’lâm kâmusü terâcim li-eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ mine’l-arab ve’l-müsta’rebîn ve’l-müsteşrikîn* (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyin, 2006), 6/60.

²⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/434.

³⁰ Gören, *Kahramanmaraş Evliyalari*, 42.

³¹ Haşim Albayrak, “Kahramanmaraş-Trabzon Kardeşlik Köprüsü ve Saçaklızâdeler”, *Babıali Kitaplığı*, (2009), 64-66.

³² Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/1016.

³³ el-Bağdadi, *Hediyyetu’l-ârifîn*, 2/322.

³⁴ Corci Zeydan, *Tarihu adabi lugati’l-arabiyye* (Beyrut, 1983), 2/344.

³⁵ İbrâhim Çetintaş, *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 32.

³⁶ Fındıklı İsmet Efendi, *Tekmiletü’ş-şakâ’ik fî hakki ehli’l-hakâ’ik*, haz. İsmail Yıldırım, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 118; Bulut, “Maraşlı Saçaklızâde ve Ebeveyn-i Resul”, 70; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/434.

³⁷ Gören, *Kahramanmaraş Evliyalari*, 42.

³⁸ Besim Atalay, *Maraş Târîhi Ve Coğrafyası*, haz. İslay Gökhan, Mehmet Karataş, ed. Yaşar Alparslan - Serdar Yakar (Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2008), 167; Sandaloğlu, *Maraş’ta Saçaklızâdeler*, 42-43; Gören, *Kahramanmaraş Evliyalari*, 42; Tahsin Özcan, “Saçaklızâde Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/368.

edilmektedir.³⁹ Mehmed Süreyyâ Bey *Sicill-i Osmânî*'de Saçaklızâde'nin vefat yerinin Üsküdar olduğunu söylese de Bursalı Mehmed Tâhir Bey bu bilginin sehven yazıldığını, dolayısıyla verilen bilginin doğru olmadığını aktarmaktadır.⁴⁰

B. Hocaları ve Talebeleri

1. Hocaları

Saçaklızâde'nin ilk eğitimini aldığı kişi babası Ebû Bekir Efendi'dir. Gerek doğum tarihi gerekse hayatıyla alakalı kaynaklardaki mâlûmat yok denecek kadar azdır. 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başlarında yaşadığı tahmin edilmektedir.⁴¹ Maraş'ta imamlık yaptığı bilinmektedir.⁴²

Saçaklızâde'nin Maraş'ta eğitim aldığı bir diğer hocası Hasan el-Mar'aşî'dir. Kaynaklarda hakkında verilen bilgiler sınırlıdır. Saçaklızâde'nin *Beyân-ı Cühdü'l-mukill* adlı eserinde Hasan Efendi'den bahsettiği söylenmektedir.⁴³ Saçaklızâde'nin Hasan Efendi'den Kur'an ve Kıraat dersleri aldığı rivayet edilmektedir.⁴⁴ Sâlim Kaddûrî el-Hamed, Hasan Efendi'nin kıraat hocasının Abdülbâkî ed-Dımaşkî olduğunu bildirmektedir.⁴⁵

Maraş'tan sonra Darende'ye giden Saçaklızâde burada Darendeli Hamza Efendi'den ilim tahsil etmiştir. Hamza Efendi'nin doğum tarihi bilinmemektedir. 1105/1694 tarihinde Malatya/Darendede vefat ettiği ve mezarlığının "Beşir Tarlası" bölgesinde olduğu aktarılmaktadır.⁴⁶ Müderrislikle meşgul olduğu, Darende'de "Hatuniye" adında bir medrese yaptırdığı ve başta Saçaklızâde olmak üzere birçok öğrenci yetiştirip icâzet verdiği rivayet edilmektedir.⁴⁷ Tefsir, kelâm ve fıkıh üzerine çalışmalarda bulunan müellifin eserlerinden birisi *Tecvîd-i Edaiyye*'dir. Saçaklızâde'nin *Cühdü'l-mukill*'i hazırlarlarken hocasının mezkûr eserinden istifade

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Gören, *Kahramanmaraş Evliyalari*, 42.

⁴⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/434.

⁴¹ Cemil Çiftçi, *Maraşlı Şairler Yazarlar Âlimler*, 2000, 261.

⁴² Özcan, "Saçaklızâde Mehmed Efendi Ve Eserleri", 51.

⁴³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 17 (Nâşirin girişi).

⁴⁴ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-ulûm*, 38.

⁴⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 17 (Nâşirin girişi).

⁴⁶ Akgündüz Ahmet vd., *Darendede Tarihi* (İstanbul, 2002), 795.

⁴⁷ Darendeli Müderris Hamza Efendi, *Alış Veriş Kitabı*, haz. Vedat Ali Tok, 2008, 74.

ettiği söylenmektedir.⁴⁸ Bunun yanı sıra Darendeli Hamza Efendi'nin eserini *Cühdü'l-mukill*'den daha sonra kaleme aldığı bu bağlamda eserini oluştururken öğrencisi Saçaklızâde'den etkilendiği de düşünülmektedir.⁴⁹

Ayıntâbî Mehmed Efendi, Saçaklızâde'nin Sivas'ta öğrenim görmekteyken hocalığını yapmıştır. Tam adı Muhammed b. Hamza el-Ayıntâbî es-Sivâsî ed-Debbâğ'dır.⁵⁰ Müellifin birçok lakabı bulunmaktadır. Aldığı lakaplardan bazıları şunlardır: Gaziantep'te doğduğundan ötürü "Ayıntâbî", ömrünün büyük bölümünü Sivas'ta geçirdiği için "Sivâsî", daha çok tefsirle meşgul olduğu için "Tefsiri", ailesi dericilikle uğraştığı için "Debbağ", Hanefî mezhebine aidiyetini belirtmek için "Hanefî".⁵¹

Tefsiri Mehmed Efendi'nin Gaziantep'te doğduğu, yirmili yaşlarına kadar orada eğitimini aldığı, sonrasında Sivas'a giderek müderrislik yapıp birçok öğrenci yetiştirdiği rivayet edilmektedir. Öğrencilerinden birisi Saçaklızâde'nin de hocaları arasında zikrettiğimiz Darendeli Hamza Efendi'dir.⁵² Şöhretini günümüzde de koruyan *Tefsir-i Tıbyân* eserinin müellifi Mehmed Efendi 1111/1699 senesinde Sivas'ta vefat etmiştir. Mezarı Sivas'ta Ali Ağa Camii haziresinde bulunmaktadır.⁵³

Saçaklızâde'nin Şam'da eğitim gördüğü hocası ise Abdulgânî en-Nablusî'dir. Tam adı Abddülganî b. İsmail b. Abdülganî b. İsmail b. Ahmed b. İbrâhim en-Nablusî ed-Dımaşkî el-Hanefî es-Sûfî en-Nakşibendî el-Kâdirî'dir.⁵⁴ 1050/1641 yılında Şam'da doğan müellif birçok alanda eser yazmış olmasına karşın tasavvufçu kimliğiyle tanınmaktadır. Dedelerinden birisi bir müddet Kudüs'ün

⁴⁸ Dokgöz, *El-Mar'aşî Ve Cühdü'l-Mukill Adlı Eseri*, 15.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut Hakkı Bayır, *Hamza Hüdâi ve Tecvid-i Edâiyye İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 2.

⁵⁰ Orhan İyibilgin, "Tefsiri Mehmed Efendi ve Tıbyân Tefsiri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18 (2011), 387-404.

⁵¹ el-Bağdadi, *Hediyyetu'l-ârifîn*, 2/307; el-Bağdadi, Mehmed Efendi'nin Hanefî mezhebine bağlı olduğunu belirtmesine karşın Orhan İyibilgin bu görüşü reddetmekte vermiş olduğu örneklerle birlikte müellifin Şafî mezhebine daha yakın olduğunu savunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. İyibilgin, "Tefsiri Mehmed Efendi ve Tıbyân Tefsiri", 388-389.

⁵² Recep Arpa, "Tıbyân Tefsiri", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/127.

⁵³ İyibilgin, "Tefsiri Mehmed Efendi ve Tıbyân Tefsiri", 390.

⁵⁴ el-Bağdadi, *Hediyyetu'l-ârifîn*, 1/590.

Nablus kasabasında ikamet ettiği için “Nablusî” lakabını aldığı aktarılmaktadır.⁵⁵ Ayrıca Kâdiriyye ve Nakşibendiyye tarikatlarının hırkasını giydiğinden kendisine “Kâdirî” ve “Nakşibendî” lakapları verilmiştir. 1143/1731 Şam’da 93 yaşında vefat etmiş ve yaşamış olduğu evine defnedilmiştir.⁵⁶

Önceleri kadılık görevi yapan en-Nablusî’nin sonrasında bu görevi bıraktığı ve Emeviyye Camii’nde ders vermeye başladığı rivayet edilmektedir.⁵⁷ Tasavvufi kimliğinin oluşmasında İbnü’l-Arabî’nin (öl. 638/1240) önemli etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü en-Nablusî’nin, “vahdet-i vücûd” başta olmak üzere İbnü’l-Arabî’nin birçok görüşünün şerhini yaptığı bilinmekte, bu fikirler üzerine sohbetler düzenlediği rivayet edilmektedir.⁵⁸

2. Talebeleri

Uzun süre müderrislik yapan ve birçok öğrenci yetiştirmiş olan Saçaklızâde’nin öğrencilerinden birisi Abdurrahman b. Ali el-Ayıntâbî’dir. Ali el-Ayıntâbî’nin 1168/1754-1755 tarihinden sonra vefat ettiği rivayet edilmektedir.⁵⁹ Saçaklızâde’nin ders okuturken almış olduğu notları temize çekme görevini öğrencilerinden Ali el-Ayıntâbî’ye verdiği, öğrencinin adının da bu vesileyle kaynaklarda geçtiği belirtilmektedir.⁶⁰ Vermiş olduğu görevi layığıyla yaptığı ve hocasından övgü dolu sözler aldığı söylenmektedir.⁶¹

Saçaklızâde’nin Maraşlı öğrencisi Hüseyin b. Haydar el-Bertezî el-Mar’aşî’nin ise 1176/1762-1763 senesinde vefat ettiği rivayet edilmektedir.⁶² Saçaklızâde’nin *Takrîru’l-kavânîn* adlı eserine şerh yazmıştır.⁶³ Saçaklızâde’nin

⁵⁵ İsmail Ekinci, “Abdulganî B. İsmail En-Nablusî’nin Divânu’l-Hakâik Ve Mecmû’u’r-Rekâik İsimli Eserinde Edebi Sanatlar”, *Bitlis İslâmiyat Dergisi* 1/1 (2019), 57.

⁵⁶ Ahmet Özel, “Nablusî, Abdülganî B. İsmâil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/268.

⁵⁷ Nedim Tan, *Abdülganî en-Nablusî*, ed. İbrâhim Halil Üçer (Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.ş., 2017), 3/1136-1138.

⁵⁸ Mevlüt Özçelik, “Abdülganî B. İsmâil En-Nablusî Ve Miftâhu’l-Ma’iyye Adlı Eseri Çerçevesinde Nakşibendî Tarikatının On Bir Esâsı”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 14 (2020), 303.

⁵⁹ el-Bağdadi, *Hediyyetu’l-ârifîn*, 1/553.

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Kâmil Ruhi Albayrak, *Saçaklızâde’nin Risâletü’l-Tenzihât Adlı Eserinin Tahkiki Ve İlahiyat Konularının Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 15.

⁶¹ Albayrak, *Risâletü’l-Tenzihât Adlı Eserinin Tahkiki*, 15.

⁶² el-Bağdadi, *Hediyyetu’l-ârifîn*, 1/327.

⁶³ Saçaklızâde, *Tertübü’l-ulûm*, 39.

Maraşlı öğrencilerinden biri de Süleyman Mar‘aşı’dır . Ancak kaynaklarda mezkûr isim hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.⁶⁴

Saçaklızâde’nin bir diğer talebesi Mehmed b. Ömer ed-Daredevî’dir. Tam adı Muhammed b. Ömer b. Osman ed-Daredevî el-Hanefî’dir.⁶⁵ Malatya/Darende’de doğmuş Maraş’ta vefat etmiştir. Ölüm tarihi 1152/1740’dır.⁶⁶ Hazırlamış olduğu takvim ve astronomi eserleriyle adından söz ettirmiştir.⁶⁷

Son olarak bahsedebileceğimiz isim Cerîzâde Hasan Efendi’dir. Hasan Efendi’nin ölüm tarihi bilinmemekte olup vefat yerinin Maraş olduğu ifade edilmektedir.⁶⁸ Cerîzâde Hasan Efendi’nin, “Saçaklızâde’nin Hayatı” bölümünde aktardığımız hikâyede de dikkat çekildiği üzere Hızır (a.s.) ile görüşen, Mar‘aşı’nın “Saçaklızâde” lakabını almasına vesile olan öğrencisi olduğu rivayet edilmektedir.⁶⁹ Aslen Maraşlı olmayıp eğitim amacıyla Maraş’a yerleştiği, sonrasında orada müderrislik yaptığı aktarılmaktadır.⁷⁰

C. İlmî Şahsiyeti

Saçaklızâde Osmanlı ilim geleneği içerisinde müstesnâ bir yere sahiptir. Osmanlı’da özellikle 16. yüzyıldan sonra ilmiye sınıfında görülen bozulmayı fark eden ve değişim ihtiyacı olduğunu düşünen isimlerden biri de Saçaklızâde olmuştur.⁷¹ *Tertîbu’l-‘ulûm* adı eserinde eğitimde değişimin gerekliliğinden bahsetmiş ve çözüm önerisi olarak en başta medreselerdeki eğitim müfredatının değişmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu minvalde Saçaklızâde’nin felsefe ve kelâm ilimlerine mesafeli olduğundan bahsetmemiz yerinde olacaktır. Zira o, medrese müfredatında Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) geleneğinin hâkim olduğu “felsefî kelâm” anlayışını eleştirmiş, bu durumun öğrencilerin kafasını karıştırdığını ve onlara zarar verdiğini ifade etmiştir. Çözüm önerisi olarak ise bu derslerin yerine

⁶⁴ Mehmet Gel, *Saçaklızâde*, ed. İbrâhim Halil Üçer (Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.ş., 2017), 3/1073.

⁶⁵ Kamuran Gökdağ, *Daredevî*, ed. İbrâhim Halil Üçer (Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.ş., 2017), 3/1075.

⁶⁶ el-Bağdadi, *Hediyyetu’l-ârifîn*, 2/324.

⁶⁷ Gökdağ, *Daredevî*, 3/1075.

⁶⁸ Saçaklızâde, *Tertîbü’l-‘ulûm*, 39.

⁶⁹ Özdamarlar, “Saçaklızâde ve Eserleri”, 44; Sandaloğlu, *Maraş’ta Saçaklızâdeler*, 43.

⁷⁰ Saçaklızâde, *Tertîbü’l-‘ulûm*, 39.

⁷¹ Çetintaş, *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması*, 72.

“ilimlerin en zoru ve kapsamlısı” olarak nitelediği fıkıh derslerine ağırlık verilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁷²

Saçaklızâde’nin ilim tahsili sürecine bakılacak olursa eğitim aldığı şehirlerin kronolojik olarak sıralanışı şu şekildedir: Maraş, Malatya, Sivas, Antep ve Şam. İlk eğitimini doğduğu şehirde babası Ebû Bekir Efendi’den almıştır.⁷³ Yine Maraş’ta Hasan Mar’âşî Efendi’den özellikle Kıraat ve Kur’an eğitimi aldığı bilinmektedir.⁷⁴ Sonrasında Malatya’da Darendeli Hamza Efendi’den (öl. 1152/1739)⁷⁵ ve Sivas’ta *Tefsir-i Tıbyan* eserinin müellifi Ayıntâbi Mehmed Efendi’den (öl. 1111/1699)⁷⁶ öğrenimini devam ettirdiği rivayet edilmektedir. Saçaklızâde’nin tüm bu süreçlerden sonra Şam’a gittiği ve bölgenin meşhur âlimi Abdülganî en-Nablusî (öl. 1143/1731) ile kemal erme süreci yaşadığı belirtilmektedir. En-Nablusî’den icâzet alarak zâhirî ilimlerin birçoğunu tahsil ettiği (kelâm, fıkıh, hadis vd.) gibi tasavvuf başta olmak üzere bâtınî ilimleri de tahsil ettiği belirtilmiştir. Bu eğitimin sonucunda Kâdirî ve Nakşibendî tarikatları üzerine hilâfet aldığı ve bölge halifesi olduğu rivayet edilmektedir.⁷⁷

Saçaklızâde’nin eğitiminden sonra ilk müderrisliğini Halep’te Şâbâniyye Medresesinde yaptığı bilinmektedir.⁷⁸ Halep’te bir süre müderrislik yaptıktan sonra doğduğu şehir olan Maraş’a geri döndüğü ve muhtelif işlerle uğraştığı aktarılmaktadır. Kaynaklarda, Maraş’ta hem müderrislik yaptığı hem de tarikat halifesi olması hasebiyle bölgede irşat faaliyetlerinde bulunduğu dair bilgilere rastlanmaktadır.⁷⁹ Aynı zamanda yaşadığı dönemin eğitim sistemini eleştirdiği, medreseler başta olmak üzere çağının problemlerine cevap aradığı, bu arayış neticesinde İslâmî ilimler alanında birçok özgün eser ürettiği de bilinmektedir.⁸⁰

⁷² Gel, *Saçaklızâde*, 3/1073.

⁷³ Albayrak, *Risâletü’l-Tenzihât Adlı Eserinin Tahkiki*, 13.

⁷⁴ Saçaklızâde, *Tertîbü’l-ulûm*, 38.

⁷⁵ Atalay, *Maraş Târihi Ve Coğrafyası*, 167; Özcan, “Saçaklızâde Mehmed Efendi”, 35/368.

⁷⁶ Gel, *Saçaklızâde*, 3/1073; el-Bağdadi, *Hediyyetu’l-ârifîn*, 1/325; Dokgöz, *El-Mar’âşî Ve Cühdü’l-Mukill Adlı Eseri*, 12.

⁷⁷ İsmet Efendi, *Tekmiletü’ş-şakâ’ik*, 118; Adem Akın - Remzi Demir, “Saçaklızâde Muhammed İbn Ebî Bekr El-Mar’âşî Ve Tertîb El-’Ulûm Adlı Eseri”, *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 16 (2004), 4.

⁷⁸ Albayrak, *Risâletü’l-Tenzihât Adlı Eserinin Tahkiki*, 14.

⁷⁹ Saçaklızâde, *Tertîbü’l-ulûm*, 38.

⁸⁰ Atalay, *Maraş Târihi Ve Coğrafyası*, 169; Çetintaş, *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması*, 33-34.

Ayrıca tüm bu uğraşlara ek olarak Maraş'tayken imamlık görevi de yaptığı⁸¹ hatta kendisine müftülük görevi teklif edildiği ancak bu görevi reddettiği rivayet edilmektedir.⁸²

Saçaklızâde'nin önceki paragrafta bahsedilen ilim tahsil ettiği şehirlere ek olarak kaynaklarda adı geçen ancak doğruluğu ispatlanamayan bazı şehirlerin isimleri şu şekildedir: İstanbul,⁸³ İzmir,⁸⁴ Kayseri⁸⁵. Bu şehirlerden İstanbul'un adının kaynaklarda geçme sebebinin Ayıntâbi Mehmed Efendi ile dönemin İstanbul'daki şeyhülislâmı Debbâğzâde Mehmed Efendi'nin (öl. 1114/1702) isimlerinin karıştırılmasından kaynaklı olduğu belirtilmektedir.⁸⁶ Aynı minvalde müellifin İzmir ve Kayseri'ye gittiğine dair elimizde somut bir bilgi bulunmamaktadır.⁸⁷

D. Eserleri

Saçaklızâde'nin eserleri incelendiğinde İslâmî ilimlerin birçok alanında özgün çalışmalar ortaya koyduğu görülmektedir. Saçaklızâde'nin araştırmayı ve öğrenmeyi hayatının merkezine aldığı söylenebilir. Öyle ki ilmî çalışmalarına engel olacağı düşüncesiyle sevenlerinin ısrarına rağmen bir süre çocuk sahibi olmaktan çekindiği ve evlilikten uzak durduğu rivayet edilmektedir.⁸⁸ Saçaklızâde kendisine atfedilen 100'ün üzerindeki eserle⁸⁹ birlikte henüz hayattayken şöhret kazandığı söylenebilir. Onun İslâmî ilimler alanında eser telif etmediği tek saha "Hadis" olarak

⁸¹ Gel, *Saçaklızâde*, 3/1073.

⁸² Ayrıntılı bilgi için bk. Gören, *Kahramanmaraş Evliyaları*, 43; Saçaklızâde, *Tertîbü'l-ulûm*, 41.

⁸³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 16. (Nâşirin girişi).

⁸⁴ Ali Osman Uşak, *Saçaklızâde Mehmet Efendi'nin Risâle Fi'l-İttılai Ala Ba'zi'd-Desaisi'l-Vakıati Fi'l-Beyzavi Adlı Eseri Tahkik Ve Değerlendirme* (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 5-6.

⁸⁵ Özcan, "Saçaklızâde Mehmed Efendi Ve Eserleri", 54.

⁸⁶ Albayrak, *Risâletü't-Tenzihât Adlı Eserinin Tahkiki*, 13.

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Uşak, *Saçaklızâde*, 14.

⁸⁸ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-ulûm*, 42.

⁸⁹ Saçaklızâde'nin eserleri üzerine yapılan çalışmalar için bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/434-435; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 24-38. (Nâşirin Girişi); Özcan, "Saçaklızâde Mehmed Efendi Ve Eserleri", 56-68; Çetintaş, *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması*, 34-62; Albayrak, *Risâletü't-Tenzihât Adlı Eserinin Tahkiki*, 24-77.

ifade edilmektedir.⁹⁰ Külliyyatını kitap mahiyetindeki eserlerinden ziyade muhtelif sebeplerden dolayı kaleme aldığı birkaç sayfadan oluşan risâleler oluşturmaktadır.⁹¹

Saçaklızâde'nin tecvid ve kıraat alanındaki telifleri şunlardır:

- **Cühdü'l-mukill:** Çalışmamızın konusunu oluşturan iki eserden ilki *Cühdü'l-mukill*'dir. Eser hakkında ayrıntılı bilgi ilgili başlık altında verilecektir.
- **Beyânü Cühdü'l-mukill:** *Cühdü'l-mukill*'in Saçaklızâde tarafından yapılan şerhidir. Eser, Vilâyet Matbaası'nda 1289/1872 yılında basılmıştır.⁹²
- **Tehzîbu'l-kırâat:**⁹³ Kaynaklarda eserin adı *Tehzîbu'l-kırâati'l 'aşr* olarak da zikredilmektedir.⁹⁴ Saçaklızâde'nin tecvid ve kıraat alanında kaleme aldığı en hacimli iki eserden birisidir. Bursalı Mehmed Tâhir *Osmanlı Müellifleri* eserinde bu çalışmadan bahsederken “33 cüz miktarındadır” kaydını düşmektedir.⁹⁵ Eser üzerine Hâlid Abdisselâm Berekât tarafından tahkik çalışması yapılmıştır.⁹⁶
- **Risâle fî mehârici'l-hurûf:**⁹⁷
- **Risâletü't-tecvîd:**⁹⁸
- **Risâletü tavzîhi'l-hurûfi'l-mu'cemât:**⁹⁹
- **Risâle fî keyfiyyeti edâi'd-dâd:**¹⁰⁰

Saçaklızâde diğer alanlarda da önemli çalışmalar yapmıştır. Tefsir alanıyla alakalı genel olarak risâle tarzı eser yazdığı görülmekte ve bu eserlerin birçoğunda kelâmî konulara cevap verdiği bilinmektedir.¹⁰¹ Yine müellif fıkıh alanında muhtelif

⁹⁰ Albayrak, *Risâletü't-Tenzîhât Adlı Eserinin Tahkiki*, 83.

⁹¹ Atalay, *Maraş Târihi Ve Coğrafyası*, 169.

⁹² Çetintaş, *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması*, 48.

⁹³ Eserin yazma nüshaları; Atıf Efendi Ktp., nr:16'da, 213 vr.; Koca Ragıp Paşa, nr: 7'de, 199 vr.; Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp., nr:2568'de, 84b-85a.

⁹⁴ Özcan, “Saçaklızâde Mehmed Efendi”, 35/369.

⁹⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/435.

⁹⁶ Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'aşî Saçaklızâde, *Tehzîbü'l-kırâat.*, nşr. Halid Abdisselam Berekat (Şam: Dârü'l-Gavsani li'd-Dirasati'l-Kur'aniyye, 2012).

⁹⁷ Eserin yazma nüshaları; Amasya Beyazid İl Halk Ktp., nr: 1207'de, vr. 81b-83b.

⁹⁸ Eserin yazma nüshaları; Amasya Beyazid İl Halk Ktp., nr: 1138'de, vr. 167b-168b; 169b 171a ve 168b-169b.

⁹⁹ Eserin yazma nüshaları; Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp., nr: 2568'de, 84b-85a; Amasya Bayezid İl Halk Ktp., nr: 1138'de, 162b-168b ve 169b-171a.

¹⁰⁰ Eserin yazma nüshaları; Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr: 53'de, vr. 29-31; Atıf Efendi, nr: 19'da, vr. 127-132; Bağdatlı, nr: 10'da, vr. 13-17; Bağdatlı Vehbi, nr: 2149'da, vr. 78-80; Beyazid Devlet Ktp., nr:124'de, 27b-33b; Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâi Efendi, nr: 56'da, vr. 23-40; M.Ü. İlahiyat Fak. Ktp., Üsküdarlı, nr: 68'de, 9 vr.

¹⁰¹ Albayrak, *Risâletü't-Tenzîhât Adlı Eserinin Tahkiki*, 82.

risâleler yazmış döneminin güncel sorunlarına çözüm üretmeye çalışmıştır. Yazmış olduğu risâlelerde Ali el-Kârî (öl. 1014/1605), İmam Birgivî gibi kişilere cevap vermiş ve eleştirilerde bulunmuştur.¹⁰² İlimleri tasnif ettiği eseri *Tertîbu'l-'ulûm* incelendiğinde onun büyük oranda Gazzâlî'den (öl. 505/1111) etkilendiği söylenebilir.¹⁰³

Kelâm alanında önceleri birçok eser yazan Saçaklızâde sonrasında ise bu çalışmalarından büyük pişmanlık duyduğunu belirtmiştir. Öyle ki yazmış olduğu bir eseri yakmayı düşündüğü, Allah'tan kendisini kelâmcılarla beraber haşretmemesi için dua ettiği rivayet edilmektedir.¹⁰⁴ Saçaklızâde kendisinin Hanefî ve Mâtürîdî çizgide olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda müellifin eleştirdiği akaidin konusu olan kelâm değil sonradan içerisine felsefenin karıştığı ve bozulduğunu düşündüğü “müteahhir dönem”¹⁰⁵ kelâmı olduğu söylenebilir.

Tasavvuf ilmine olumlu bakan Saçaklızâde alanla alakalı önemli teliflerde bulunduğu görülmektedir. En-Nablusî ile Şam'da görüşmesinden sonra Kâdirî ve Nakşibendî tarikatlarından hilâfet almıştır.¹⁰⁶ Müellifin ilhamı ve ledünnî ilmi bilgi kaynağı olarak kabul ettiği aktarılmaktadır.¹⁰⁷

Müellifin münazara ve edebiyat alanlarında eserler verdiği bilinmektedir. Özellikle edebiyat alanında yazmış olduğu eserler itimada şayandır. Alanla alakalı

¹⁰² Saçaklızâde'nin bu yönüne çokça örnek verilebilir: Öğrencilerin mânevî anlamda motive olmaları ve dersten daha çok istifade etmeleri için hocanın derse başlarken okunmasını tavsiye ettiği duaları ihtiva eden *Risâle fî mâ yuftetehu bihi'd-ders* adlı risâlesi ya da yaşadığı coğrafyadan çok uzakta, İstanbul'da köpek popülasyonunun artınca problemin çözümü ile ilgili *Risâle fî ibâhati katli'l-kilâbi'l-muzırrâ* isimli risâlesi yahut toplumda tartışma konusu olan tasavvufta zikirde raks etmenin hükmüyle alakalı yazdığı *Risâle fî raksı'z-zikir* adlı telifi veya Birgivî'nin kitabındaki bir ifadenin yanlış anlaşılabilirliğini belirtmek için kaleme aldığı *Risâle fî şerhi kavli'l-Birgivî* adlı risâlesi ya da Ali el- Kârî'ye cevap mahiyetinde Hz. Peygamber'in anne ve babasının cehennemlik olmadığını belirtmek için yazdığı *Risâle fî hakkı vâlideyi'n-nebî* adlı risâleleri örnek verilebilir. Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 40.

¹⁰³ Çetintaş, *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması*, 27.

¹⁰⁴ Çetintaş, *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması*, 76.

¹⁰⁵ Kelâm ilmi tarihi çerçevesi itibariyle “Mütekaddimîn” ve “Müteahhirîn” olmak üzere ikiye ayrılır. Mâtürîdî kelâmında, İmam Mâtürîdî ile başlayan ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî ile sona eren döneme “mütekaddimîn devri” denilmektedir. Felsefeyle karışmış “müteahhirîn devri” kelâmının ilk temsilcisi ise Fahreddin er-Râzî olarak bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Murteza Bedir, “Mütekaddimîn Ve Müteahhirîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/188.

¹⁰⁶ İsmet Efendi, *Tekmiletü's-şakâ'ik*, 118.

¹⁰⁷ Gel, *Saçaklızâde*, 1/1073.

yazmış olduğu eserlerde hayvan ve doğa objelerini konuşturmakta ve “fabl”¹⁰⁸ türünden örnekler sunmaktadır.¹⁰⁹ Dikkat çeken nokta ise Saçaklızâde’nin mezkûr alanın kurucusu kabul edilen La Fontaine (1621-1695) ile aynı dönem de yaşamış olmasıdır. Saçaklızâde’nin La Fontaine’den etkilenmesi çok zor olsa da bu türün ilk örneklerini veren Beydebâ (öl. ?) ya da Mevlânâ’dan (öl. 672/1273) etkilenmiş olma ihtimali araştırma konusu olabilir.

E. Cühdü’l-mukill

Saçaklızâde’nin tecvid ve kıraat alanında yazmış olduğu iki hacimli eser vardır. Bu eserlerden birisi kıraat ilmiyle alakalı olarak telif ettiği *Tehzîbu’l-kırâat* adlı eseridir. Diğer hacimli eseri ise tecvid alanında yazdığı ve çalışmamızın konusunu oluşturan *Cühdü’l-mukill (mine’t-tecvîd)* eseridir. Eserin birçok yazma nüshası vardır.¹¹⁰ Kelime anlamı olarak “küçük bir katkı” anlamına gelmektedir. Oldukça hacimli olan eser üzerine Sâlim Kaddûrî el-Hamed tarafından 2001 yılında yapılmış tahkikli bir baskıdan bahsetmek yerinde olacaktır. Zira çalışmamızda bu eserin 2008 yılında neşredilen 2. baskısı kullanılacaktır.

1. Eserin Muhtevası ve Metodu

Cühdü’l-mukill’in içeriğine baktığımızda “Mukaddime” ve 5 muhtelif başlıkla beraber bir giriş yapıldığını görmekteyiz. Saçaklızâde farklı konularda açıklamalarda bulunduğu bu başlıkların her birini “fasıl” olarak isimlendirmiştir.

¹⁰⁸ Fabl, ahlaki ders verme amacıyla hayal ürünü ve kahramanları genellikle hayvanlardan oluşan hikayelerdir. Detaylı bilgi için bk. Ferhan Oğuzkan, *Çocuk Edebiyatı* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2013), 64.

¹⁰⁹ Örnek olarak müellifin şu risâleleri verilebilir: *Hikâyetü’n-Nahl (Arı)*, *Meriyyetü’l-Cebel(Dağ)*, *Hikâyetü’l-Kalea (Kale)*, *Hitâbu’l-Haşarât (Haşerat)*. Ayrıntılı bilgi için bk. Çetintaş, *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması*, 75.

¹¹⁰ Eserin yazma nüshaları; Ankara Millî Kütüphane 50 Ür 46/3, 50 Ür 140/2, Vezirköprü 866/1, 7485, 8320, Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi 19/1, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 242/1, 242/01, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 8008/4, Erzurum İl Halk Kütüphanesi 41834/4, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 342/3, 1117/1, Kayseri Raşid Efendi Eski Eser Kütüphanesi 26189/5, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Şarki 4473, 333/1, 1646/2, 1801/3, 503/8, 2490, 3370/1, 3096/1, 4783/3, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi 4/1, Kütahya Vâhid Paşa İl Halk Kütüphanesi 344/3, 436, 2821, Manisa İl Halk Kütüphanesi 1483/9, 378, 1483/9, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: Bağdatlı Vehbi 2149, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: Denizli 13, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: Erzincan 8, 153, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: Hacı Mahmut Efendi 351, 6556, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: İbrâhim Efendi 28, 29/1, 29/2., Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: Laleli 65/1, 65/2, Süleymaniye: Yazma Eser Kütüphanesi: Tekeli 21/1, 21/2.

Akabinde “Maksad” adındaki kitabın ana kısmını oluşturan ve muhtelif tecvid konularının anlatıldığı 11 alt başlıktan müteşekkil “bahisler” bölümü gelmektedir. Üçüncü ve son kısım ise “Hâtime”dir. Mezkûr bölümde harfler, Fatiha’nın Tecvidinin Beyanı ve Yâât Risâlesi¹¹¹ adlı başlıklarda bilgiler veren Saçaklızâde gerekli izahlarını yapmış ve eserini sonlandırmıştır. Bahsettiğimiz bu başlıkların sıralanışı şöyledir:

Mukaddime

- Birinci Fasil: Tecvid İlminin Mahiyeti, Konusu ve Hükümü
- İkinci Fasil: Lahn’ın Beyanı
- Üçüncü Fasil: Kıraat İmamlarının ve Râvîlerinin İsimlerinin Zikri
- Dördüncü Fasil: Dişlerin Beyanı
- Beşinci Fasil: Mahreçlerin Beyanında İttifak Edilen Meseleler

Maksad

- Birinci Bahis: On Yedi Mehâricü’l-Hurûf
- İkinci Bahis: Sıfâtü’l-Hurûf
- Üçüncü Bahis: Râ (ر) ve Lâm (ل)’ın Tefhîm ve Terkîk’i
- Dördüncü Bahis: İdgam
- Beşinci Bahis: Med ve Kasr
- Altıncı Bahis: Hemze-i Vasl ve Hemze-i Kat’
- Yedinci Bahis: Hemzeteyn
- Sekizinci Bahis: İmale
- Dokuzuncu Bahis: “Hüm” (هـ) ve Cemi’ Mîm (م)’i (Sıla)
- Onuncu Bahis: Hâü’l-Kinâye
- On birinci Bahis: Vakf (ve İbtidâ)

Hâtime

- Harfler
- Fâtiha Suresinin Tecvidi

¹¹¹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 324.

- Yâât Risâlesi

Eserin metodundan bahsetmemiz gerekirse Saçaklızâde tecvid konularıyla alakalı diğer eserlerden aldığı bilgileri paylaşarak konulara giriş yapmaktadır. Sonrasında “diyorum (أقول)” ifadesiyle kendi görüşlerini serdetmektedir. Saçaklızâde gerekli gördüğü yerlerde ana başlıkların altında “fasl” (فصل),¹¹² “makale” (مقالة)¹¹³, “hâtime” (خاتمة)¹¹⁴, “bab” (باب)¹¹⁵ gibi başlıklar açarak konuyu daha da detaylandırmıştır. Yine anlatımında soru cevap yöntemini kullanan Saçaklızâde “şayet dersin” (ان قلت) lafzını kullanmış akabinde “derim” (قلت)¹¹⁶ lafzıyla görüşlerini serdetmiştir.

2. Eserin Referansları

Cühdü'l-mukill'de en çok kullanılan kaynaklar Mekkî b. Ebî Talib'in *er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâeti* ve Ali el-Kârî'nin *tahkîki lafzi't-tilâve* ile *el-Minehu'l-fikriyye* isimli eserleridir. Müellif iki eserden de 107 kere alıntı yapmıştır. Saçaklızâde referanslarından bahsederken bazen eser ismi zikretmiş bazen müellifin ismini zikretmiş bazen de ne eser ne de müellif ismi zikretmiş sadece “dedi (قال)” lafzını söylemekle yetinmiştir.¹¹⁷ Tüm bu müphem isimler *Cühdü'l-mukill'in* muhakkiki Sâlim Kaddûrî el-Hamed tarafından Arap harflerinin alfabetik sırası esas alınarak tespit edilmiştir.¹¹⁸ Ayrıca hangi eseri kaç kez kullandığı da yine muhakkik tarafından belirlenmiştir. Saçaklızâde'nin onlarca kez alıntı yaptığı eserler olduğu gibi birkaç kez referans göstermekle yetindiği çok sayıda çalışma vardır. Bu tezde müellifin sıkça başvurduğu çalışmaların sıralaması ile iktifa edilmiştir. Sözü edilen bu eserler ve müelliflerinin sıralanışı çoktan aza doğru şu şekildedir:

- 107 Tekrar: *er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâeti ve tahkîki lafzi't-tilâve* / Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Talib

¹¹² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 179.

¹¹³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 196.

¹¹⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 172.

¹¹⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 194.

¹¹⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 125.

¹¹⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 120.

¹¹⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 49 (Naşirin Girişi).

- 107 Tekrar: *el-Minehu'l-fikriyye* / Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî.
- 44 Tekrar: *İbrâzü'l-me'ânî min Hurzi'l-emânî* / Abdurrahman b. İsmail b. İbrâhim Ebû Şâme (öl.665/1267)
- 33 Tekrar: *el-İtkân fî 'ulûmi'l-kur'ân* / Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî (öl. 911/1505)
- 30 Tekrar: *el-İzâh fî'l-vakf ve'l-ibtidâ* / Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım b. Beşşâr el-Enbârî en-Nahvî (öl. 328/940)
- 26 Tekrar: *Şerhü's-Şâfiyye* / el-Cârberdî Ahmed b. el-Hasen et-Tebrîzî (öl. 746/1345)
- 24 Tekrar: *el-Müktefâ fî'l-vakf ve'l-ibtidâ* / Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî
- 19 Tekrar: *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-'aşr* / Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî
- 18 Tekrar: *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd* / Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî
- 16 Tekrar: *Metnü'l-cezeriyye (Mukaddimetü'l-Cezeriyye)* / Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî
- 14 Tekrar: *Şerhü'd-Dürri'l-yetûm* / eş-Şeyh Ahmed Fâiz er-Rûmî (öl. 981/1573)
- 11 Tekrar: *Hurzü'l-emânî ve vechü't-tehânî* / Ebu'l-Kâsım Kâsım b. Firrûh eş-Şâtıbî (öl. 590/1194)
- 11 Tekrar: *el-Havâşiyi'l-müfheme fî şerhi'l-mukaddime* / Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbni Muhammed el-Cezerî (öl. 835/1431)

II. MEHMED ZİHNİ EFENDİ

A. Hayatı

İstanbul'un Vefa semtinde 19. yüzyılın ortalarında (1262/1846) dünyaya gelen Mehmed Zihni Efendi'nin 1913 yılında (67 yaşında) vefat ettiği bilinmektedir.¹¹⁹ Mehmed Zihni Efendi, Osmanlının son döneminde yetişmiş ve İslâmî ilimlerin birçoğuna dair özgün eserler telif etmiş önemli

¹¹⁹ Ahmet Turan Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 13.

mütefekkirlerdendir.¹²⁰ Soyu Çerkezlere dayandığı söylenen ve kültürlü bir aileden gelen Mehmed Zihni Efendi'nin babası mülkiye kaymakamlarından Mehmed Reşit Efendi'dir.¹²¹ Annesinin adı ise Güzide Gülsüm Hanım'dır.¹²² Kaynaklarda Mehmed Zihni Efendi'nin sarayda görevli olduğu söylenen Şâkir isminde bir de kardeşi olduğu bildirilmektedir.¹²³ Mehmed Zihni Efendi, Mevhibe Hanım ile dünya evine girmiş ve iki kız bir erkek olmak üzere üç çocuğu (Hadiye Hanımefendi, Selma Hanımefendi ve Ali Rana Tarhan Efendi) dünyaya gelmiştir.¹²⁴

Mehmed Zihni Efendi'nin “Zihni”,¹²⁵ “Hacı”,¹²⁶ “Seyyid”,¹²⁷ “er-Rûmî”, “el-İstanbûlî”, “el-Kostantînî”¹²⁸ gibi birçok lakabının olduğu aktarılmaktadır. Ayrıca Mehmed Zihni Efendi'nin asıl adının “Muhammed”¹²⁹ olduğu lakin adet gereği “Mehmed” isminin kullanıldığı söylenmektedir.¹³⁰ Medresedeki hocasının zekasına dikkat çekmek maksadıyla vermiş olduğu rivayet edilen “Zihni” lakabı mezkûr isimlendirmeler içerisinde en önemlisidir. Çünkü Mehmed Zihni Efendi'nin eserlerinin hemen hepsinde “Mehmed” isminden sonra “Zihni” lakabını da kullandığı

¹²⁰ Müellifin hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/310; el-Bağdadi, *Hediyyetu'l-ârifin*, 2/400; ez-Zirikli, *el-A'lâm kâmûsü terâcim*, 1/123; Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*; Mücellidoğlu, *Mülkiye Târihi*, 1/1041-1043; Hamza Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı Eserleri Ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, 2011.

¹²¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/310; el-Bağdadi, *Hediyyetu'l-ârifin*, 2/400.

¹²² Mücellidoğlu, *Mülkiye Târihi*, 1/1041-1043.

¹²³ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, 28-29.

¹²⁴ Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı Eserleri Ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, 61.

¹²⁵ Zihni Efendi'nin asıl adı Mehmed'dir. “Zihni” mahlasını, o dönemin âdetine göre zeki ve anlayışlı olduğunu belirtmek için medresede öğrenci iken hocası tarafından verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mücellidoğlu, *Mülkiye Târihi*, 2/1041-1043; Hulusi Kılıç, “Mehmed Zihni Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/542.

¹²⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/467; Elhâc Mehmed Zihni, *Nimet-İ İslâm* (İstanbul: Ergin Kitabevi Yayınları, 1957), 5.

¹²⁷ Ahmet Turan Arslan, Zihni Efendi'nin bazı eserlerinde yer alan mühürlerdeki “es-Seyyid Mehmed Zihni” ifadesinden yola çıkarak Zihni Efendi'nin “Seyyid” olduğu kanaatine varmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, 29-30.

¹²⁸ Bu tür isimlendirmeler müellifi tanıtan Arapça eserlerde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. ez-Zirikli, *el-A'lâm kâmûsü terâcim*, 6/ 123; el-Bağdadi, *Hediyyetu'l-ârifin*, 2/400.

¹²⁹ Müellif adını *el-Hakâik mimâm fi'l-câmii's-sagîr ve'l-meşârik min hadisi hayri'l-halâik*'ın kapak sayfasında ismini “Muhammed” şeklinde kaydetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, 189.

¹³⁰ Murat Dinler, *Mehmet Zihni Efendi'nin Şerhu Teshîli't-Tahsîl Adlı Eseri (İnceleme Ve Tahkik)* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 8.

görülmektedir.¹³¹ Biz de çalışmamızın bu aşamasından sonra daha kısa olması hasebiyle “Zihni Efendi” ifadesini kullanmayı uygun görüyoruz.

Galatasaray Lisesi ve Mülkiye’de kırk yıllık hocalık geçmişi bulunan Zihni Efendi’nin 1913’ün Aralık ayında, bir çarşamba günü, Beylerbeyindeki evinde Sahîh-i Müslim eserinin beşinci cildini bitirmek üzereyken vefat ettiği bildirilmektedir.¹³² Zihni Efendi’nin naaşı evinin bulunduğu semt olan Beylerbeyinde Küplüce Cami Şerifi yanındaki aile kabristanlığına (Tarhan Ailesi) defnedilmiştir.¹³³

B. Hocaları ve Talebeleri

1. Hocaları

Zihni Efendi’nin ilmî tahsiliyle alakalı kaynaklardaki bilgiler yok denecek kadar azdır.¹³⁴ Bu kısıtlı bilgilere rağmen icâzet aldığı hocası, tasavvufta intisap ettiği şeyhi, ilmî münazaralarla istifade ettiği âlimlerin isimleri kaynaklarda yer edinmektedir.¹³⁵ Ayrıca Zihni Efendi’nin Mısır’da bulunduğu sırada önemli âlimlerle görüştüğü ve istişarelerde bulunduğu da düşünülmektedir.¹³⁶

Zihni Efendi’nin hocaları arasında bahsetmemiz gereken ilk isim Kütahyalı Abdurrahman b. Muhammed Efendi’dir (öl. 1280/1864). Müellifin mühründe “Seyyid Abdurrahman el-Fevzi” ibaresi bulunmakta olduğu söylenmektedir.¹³⁷ 1216/1802 yılında Kütahya’da doğduğu sonrasında eğitim amacıyla İstanbul’a geldiği söylenmektedir. İstanbul’da eğitimini tamamladıktan sonra ömrünün geri kalanında burada hocalık yaptığı ve öğrenciler yetiştirdiği bilinmektedir. İstanbul’da vefat eden zatın Eyüp Defterdar caddesi civarında Yâvedud Kabristanlığı’na

¹³¹ İbrâhim Öztürk, *Mehmed Zihnî Efendi’nin Nimet-i İslâm Adlı Eserindeki Hadislerin Tahriç Ve Değerlendirilmesi (oruç, Zekât, Hac Ve Nikâh Bölümleri)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 4.

¹³² Kaynaklarda müellifin vefat günü olarak genellikle 15 Aralık tarihi verilmektedir. Murat Dinler Yüksek Lisans Tezinde bu tarihin hatalı olduğu ve doğrusunun 17 Aralık olduğunu savunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Dinler, *Mehmet Zihni Efendi’nin Şerhu Teshîli’t-Tahsîl Adlı Eseri (İnceleme Ve Tahkik)*, 12.

¹³³ Kılıç, “Mehmed Zihni Efendi”, 28/542.

¹³⁴ Kılıç, “Mehmed Zihni Efendi”, 28/542.

¹³⁵ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, 45.

¹³⁶ Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı Eserleri Ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, 56.

¹³⁷ Barış, *Mehmed Zihni Efendi’nin Ni’met-i İslâm Adlı Eserinin Talâk Bölümü ile Hukuk-ı Âile Kararnâmesinin Talâk Bölümünün Mukayesesi*, 9.

defnedildiği rivayet edilmektedir.¹³⁸ Zihni Efendi'nin mezkûr zattan "icâzetnâme-i esatize" yani medrese profesörlüğü diploması aldığı tespit edilmiştir.¹³⁹

Zihni Efendi'nin hocalarından bir diğeri Şeyh Muhammed Necib Efendi (öl. 1307/1890)'dır. Bilecikli bir ailenin çocuğu olan Necib Efendi'nin 1232/1817'de İstanbul'da doğduğu bilinmektedir. Şâbânî kolunun önemli temsilcisi olan Mudurnulu Seyyid Halil Rahmi Efendi (öl. 1266/1850)'ye intisab etmiş ve kendisinden hilâfet aldığı rivayet edilmektedir.¹⁴⁰ 1307/1890 yılında vefat eden Necib Efendi'nin kabri Kocamustafapaşa Dergahı'nda Sünbül Sinan Âsitânesi avlusunda bulunmaktadır. Zihni Efendi eserinde Şâbanî Tarikatı mensubu olduğunu belirtmiş ve Şeyh Necib Efendi'nin müridi olduğunu ifade etmiştir.

Zihni Efendi'nin "üstâzım şeyh Yusuf" olarak ifade ettiği hocası ise Şeyh Yusuf el-Esîr es-Saydâvî (öl. 1307/1890)'dır.¹⁴¹ Ayrıca Zihni Efendi'nin hoca talebe ilişkisi olmasa da İstanbul'da görüştüğü ve bilgi alışverişinde bulunduğu âlimler de vardır. Bu isimlerden bazıları şunlardır: Ahmed Fâris eş-Şidyâk (öl. 1305/1887),¹⁴² Abdurrahman Nâcim Efendi (öl. 1313/1895),¹⁴³ Şeyh Muhammed Mahmud eş-Şinkîti (öl. 1322/1904),¹⁴⁴

2. Talebeleri

Zihni Efendi'nin Galatasaray Sultânîsi ve Mülkiye Mektebinde görev yaptığı sırada birçok önemli isme hocalık yaptığı bilinmektedir. Zihni Efendi'nin

¹³⁸ Emrah Adaklı, "Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi (1802-1864)' Nin Mikyasu'l-Lisan Kıtasu'l-Beyan Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme", *Yakın Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (2011), 2017-2025.

¹³⁹ Ahmet Turan Arslan, "Beylerbeyi Sakinlerinden Mehmet Zihni Efendi", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI: 6-9 Kasım 2008 Bildiriler 2* (2009), 104.

¹⁴⁰ Adem Ersoy, "Bir Şa'bânî Halvetî Müntesibi Olarak Mehmed Zihni Efendi", *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, (2014), 235.

¹⁴¹ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, 32; Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı Eserleri Ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, 45.

¹⁴² Modern Arap edebiyatının önde gelen temsilcilerinden, şair, gazeteci ve yazar.

¹⁴³ 1248/1833'te Irak'ta doğmuştur. Eğitimini tamamladıktan sonra Osmanlı devlet kademesinde muhtelif görevler almıştır. Müellifin şair, hukukçu ve idareci kimliği vardır. İstanbul'da uzun süre ikamet etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Birinci, "Nâcim Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/274.

¹⁴⁴ Moritanya asıllı Arap dili ve edebiyatı âlimi olan eş-Şinkîti 1245/1829 yılında Moritanya'da doğmuştur. Önce hac görevi için Mekke'ye gitti ve bir süre orada yaşadı. Sonrasında gelen teklif üzerine İstanbul'a yerleşti ve uzun yıllar hocalık görevi yaptı. Ayrıntılı bilgi için bk. Hilal Görgün, "Şinkîti, Muhammed Mahmûd", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/174.

öğrencileri tarafından çok sevildiği ifade edilmektedir. Öğrencilerinden İsmail Hikmet Ertaylan onun hakkında şunları söylemektedir:

“Edebiyyat-ı Arabiyye hocamız Hacı Zihni Efendi, bir insan değil melekti. Üç senelik hocalığı esnasında ruhu incitecek tek bir kelime ağzından çıkmış değildi. Asil, necib, halîm selim bir insân-ı kâmilîdi. Hem âlim hem muallimdi hem de müşfik, mülâyim bir muallimdi, âdeta bir babaydı.”¹⁴⁵

Zihni Efendi’nin hocalık yaptığı diğer isimler şu şekildedir: Babanzâde Ahmed Naim (öl. 1934),¹⁴⁶ Tevfik Fikret (öl. 1915),¹⁴⁷ Ali Nazîma (öl. 1935),¹⁴⁸ Mehmed Âkif (öl. 1936),¹⁴⁹ Abdülhak Şinasi Hisar (öl. 1963).¹⁵⁰

C. İlmî Şahsiyeti

İslâmî ilimlerin hemen her sahasında eser veren Zihni Efendi mütevazî ve yardımsever kişiliği sebebiyle çevresince sevilen bir şahsiyet olduğu bilinmektedir. Zihni Efendi’nin alanındaki yetkinliği Osmanlı sınırlarının ötesinde batılı müsteşrikler tarafından da kabul edilmektedir.¹⁵¹ Öyle ki Zihni Efendi’ye İsveç-Norveç hükümeti tarafından “Altın Liyakat Madalyası” verilmiştir.¹⁵² Aynı şekilde

¹⁴⁵ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, 166.

¹⁴⁶ 1288/1872’de Bağdat’ta doğdu. Galatasaray Sultânîsinde öğrenim gördü. Sonrasında aynı yerde Arapça müderrisliği yaptı. Başta Sahîh-i Buhârî Tercemesi olmak üzere önemli eserler ortaya koydu. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Lütfi Çakan, “Babanzâde Ahmed Naim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/375-376.

¹⁴⁷ 1283/1867’de İstanbul Aksaray’da doğdu. Şair kimliğiyle ön plana çıkan müellif 1915 yılında vefat etti ve Eyüpsultan mezarlığına gömüldü. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Uçman, “Tevfik Fikret”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/9-13.

¹⁴⁸ 1277/1861’de İstanbul’da doğan müellif ilk eğitimi Üsküdar’da tamamlamış sonrasında Galatasaray Sultânîsi’ne girmiştir. Daha çok sözlük yazarı ve eğitimci kimliğiyle tanınmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Alim Kahraman, “Nazîmâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/453-454.

¹⁴⁹ İstiklâl Marşı ve Safahat şairi olan müellif 1290/1873 yılında İstanbul Fatih’te doğmuştur. 63 yıllık ömründe birçok eser telifi yapan müellif 1936 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Orhan Okay - M. Ertuğrul Düzdağ, “Mehmed Âkif Ersoy”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/432-439.

¹⁵⁰ 1304/1887 yılında İstanbul Rumelihisarı’nda dünyaya gelmiştir. Cumhuriyet devri yazarı olan müellif daha çok İstanbul’un ve özellikle Boğaziçi’nin güzelliklerini anlattığı eserleriyle tanınmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Uçman, “Hisar, Abdülhak Şinasi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/129-131.

¹⁵¹ Oryantalist Helmuth Ritter (öl.1971), Türk talebeleri karşısında Mehmed Zihni’yi şu şekilde taltif etmektedir. “Siz kendi kıymetlerinizi bilmiyorsunuz, değerli şahsiyetleri tanımiyorsunuz. Öyle büyük şahsiyetler yetiştirmişsiniz ki, onlar Avrupa’da olsalar biz onları baş tâci ederdik. Onlardan birisi de Mehmed Zihni Efendi’dir.” Ayrıntılı bilgi için bk. Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı Eserleri Ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, 63.

¹⁵² Mücellidoğlu, *Mülkiye Târihi*, 2/1041; Kılıç, “Mehmed Zihni Efendi”, 28/542.

meslekî hayatında başarılarından dolayı da Osmanlı devleti tarafından “nişan”¹⁵³ adı verilen birtakım madalyalar aldığı bildirilmektedir.¹⁵⁴

Zihni Efendi’nin meslekî hayatından bahsedecek olursak 18 yaşında (1280/1864) Bâb-ı Âlî¹⁵⁵ Meclis-i Vâlâ¹⁵⁶ mazbata odasında mülâzım¹⁵⁷ olarak ilk görevine başladığı Osmanlı Arşivi’ndeki *Sicill-i Ahvâl* defteri vasıtasıyla aktarılmaktadır.¹⁵⁸ Zihni Efendi’nin sonrasındaki süreçte sırasıyla Matbaa-i Âmire’de (Devlet Matbaası) Takvîm-i Vakâyi’in¹⁵⁹ kâtiplik ve musahhihlik görevini yapması, Hasan Râsim Paşa’nın (öl. 1299/1882) oğluna hocalık yapmak üzere Mısır’da üç ay kadar bulunması,¹⁶⁰ Mekteb-i Sultânî’de¹⁶¹ Arap Dili ve Edebiyatı ve Fıkıh dersi muallimliği, Mekteb-i Mülkiye’de¹⁶² Usûlü Fıkıh muallimliği, Tedkîk-i Müellefât

¹⁵³ Devletin üstün hizmet karşılığında değerli taşlarla süslenmiş bir çeşit madalyondur. Ayrıntılı bilgi için bk. İbrâhim Artuk, “Nişan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 23/154.

¹⁵⁴ Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı Eserleri Ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, 32.

¹⁵⁵ Osmanlı Devleti’nin son gününe kadar devlet yönetiminin merkezi sayılan yerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB, 2004), 1/136.

¹⁵⁶ II. Mahmud’un kurduğu, reformları planlayıp icrasını denetleyen yüksek yasama ve yargı organıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Akyıldız, “Meclis-i Vâlâ-Yı Ahkâm-ı Adliyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003).

¹⁵⁷ Mülâzım kavramı kişinin göreve maaşsız olarak devam etmesini ifade etmektedir. Günümüz kullanımında “stajyer” tabirinin karşılığıdır. Tanzimat öncesinde bunun yerine “şâkird” kelimesi kullanılırdı. Tanzimat sonrasında aylık almaksızın sırf iş öğrenmek için kaleme devam eden gençler için mülâzım kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Hatun Barış, *Mehmed Zihni Efendi’nin Ni’met-i İslâm Adlı Eserinin Talâk Bölümü ile Hukuk-ı Âile Kararnâmesinin Talâk Bölümünün Mukayesesi* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 10.

¹⁵⁸ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, 35-36.

¹⁵⁹ Birinci sayısı 25 Cemâziyelevvel 1247’de (1 Kasım 1831) Türkçe olarak yayımlanmış Osmanlı Devleti’nin ilk resmî gazetesidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Nesimi Yazıcı, “Takvîm-i Vekâyi’”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 29/490.

¹⁶⁰ Elif Gül Gökhan - Ali Benli, “Mehmed Zihni Efendi’nin Eserlerinde Arapça Sözlükleri Kullanma Usulü”, *Şarkiyat Mecmuası* 38 (Nisan 2021), 42.

¹⁶¹ II. Beyazid tarafından 1481 yılında Enderun Mektebi şeklinde başlayan bu süreç 1838 yılında Galatasaray Tıp Mektebi olarak devam etmiş, en nihayetinde ise 1868 yılında II.Mahmut tarafından Mekteb-i Sultânî, yani bugünkü Galatasaray Lisesi kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Emel Engin, *Galatasaray Lisesi (1923-1950 Dönemi)* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

¹⁶² Osmanlı Devleti’nde memur yetiştirmek ve kamu yönetiminde görülen aksaklıkları gidermek amacıyla 1858’de açılan okuldur. Ayrıntılı bilgi için bk. Resul Babaoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Mekteb-i Mülkiye (1859-1960)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 52.

(Yazılı Eserleri İnceleme) Komisyonu üyeliği, Meclis-i Kebîr-i Maârif¹⁶³ üyeliği, Maârif Nezâreti Encümeni Teftîş ve Muayene Riyaseti görevlerini lâıyıyla yerine getirdiği rivayet edilmektedir. Öyle ki ömrünün sonlarına yaklaştığı dönemde yaş sınırından dolayı emekliye ayrılması gerekirken Bakanlar Kurulu kararıyla görevine devam ettirildiği söylenmektedir.¹⁶⁴

D. Eserleri

Zihni Efendi Osmanlının son döneminde yetiştirdiği adından çokça söz ettirmiş önemli âlimlerden birisidir. Eserlerine bakılacak olursa Arap Dili ve Edebiyatı, İslâmî ilimler, Biyografi, Tashih ve Ta'lik gibi birçok ilmî sahada çalışmalar yapmıştır.¹⁶⁵ Müellifin daha çok Arap Dili ve Edebiyatı ile Fıkıh alanında yazmış olduğu çalışmalar ile ön plana çıktığı bilinmektedir. Çalışmamızın konusunu oluşturan *el-Kavlü's-sedid fî 'ilmi't-tecvîd* adlı eseri müellifin Kur'an ilimleri alanında yazmış olduğu tek eserdir. Eser, adına münhasır olan ayrı başlıkta detaylıca incelenecektir. Zihni Efendi'nin İslâmî ilimler alanında telif ettiği eserleri ve eserlerin ait olduğu ilim dalları şu şekildedir:

- Tecvid: *el Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd (Tevvîd-i cedîd)*
- Fıkıh: *Nî'met-i İslâm*
- Fıkıh: *Menâr Şerhi'ne Ta'likât*
- Fıkıh: *Elğâz-ı fıkhiyye*
- Fıkıh: *Kızlar Hocası (Küçük Hanımlar İlmihali)*
- Fıkıh: *Hanımlar İlmihali*
- Fıkıh: *Husûlü'n-nekh fî usûli'l-fıkh (Usûl-i Fıkıh)*
- Fıkıh: *el-Muhteserât fî Mesâili't-Tahâreti ve'l-İbadât*
- Fıkıh: *Terceme-i Tuhfeti'l-Mülûk*

¹⁶³ 1 Eylül 1869'da çıkarılan Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesiyle nâzırın başkanlığında dâire-i ilmiyye ile dâire-i idâreden oluşan Meclis-i Kebîr-i Maârif kuruldu. Kitap telif ve tercüme işlerinin yanında ruûs imtihanlarıyla, müslüman ve gayri müslim üyelerden oluşan okul, müze, kütüphane, matbaaların yönetimi, personel, muhakeme ve nizamlarla ilgili tasarımlarla uğraşmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Akyıldız, "Maârif-i Umûmiyye Nezâreti", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/273-274.

¹⁶⁴ Mücellidoğlu, *Mülkiye Târîhi*, 2/1041; Kılıç, "Mehmed Zihni Efendi", 28/542.

¹⁶⁵ Zihni Efendi'nin eserleri için bk. Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, 99-156.

- Hadis: *el-Hakâik mimmâ fi'l-Câmi'i's-Sagîr ve'l-Meşârik*
- Hadis: *Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine Talikât*
- Hadis: *Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine Talikât*
- Kelâm: *Düstûru'l-muvahhidîn*
- Tasavvuf: *el-Münkızü Mine'd-Dalâl Tercemesi*
- Tasavvuf: *Sihâmü'l-İsâbe Fî Kenzi'd-Deavâti'l-Müstecâbe Tercemesi*
- Dinler Tarihi: *Tuhfetü'l-Erib fi'r-Raddi Alâ Ehli's-Salîb Tercemesi*

E. el-Kavlü's-sedîd fi 'ilmi't-tecvîd (Tevvîd-i cedîd)

1. Eserin Muhtevası ve Metodu

Zihni Efendi'nin Osmanlıca olarak kaleme aldığı *el-Kavlü's-sedîd fi 'ilmi't-tecvîd (Tevvîd-i cedîd)* eseri kıraat ve tecvid alanında yazmış olduğu tek eseridir. Eser “mukaddime” ve muhtelif 24 tecvid konusundan oluşmaktadır. Yazıldıktan bir sene sonra ilk baskısı yapıldığı düşünülen¹⁶⁶ eserin ana nüshasının Beyazıt Kütüphanesinde olduğu rivayet edilmektedir.¹⁶⁷ Zihni Efendi'nin eserin sonunda verdiği bilgiye göre ilk baskı Matbaa-i Âmire'de 1910 yılında ve Ramazan ayının başında yapılmıştır.¹⁶⁸ Bu tezde mezkûr baskılardan birisi kullanılacaktır.¹⁶⁹

Zihni Efendi'nin eserini yazdığı dönem de 63 yaşında olduğu (1908) ve Meclis-i Maarif Daire-i İlmiyye azalığı (Osmanlı'da eğitim işlerinden sorumlu bakanlık) görevini yaptığı bilinmektedir.¹⁷⁰ Böyle bir eserin telif edilmesinde bakanlık tarafından bir istek olup olmaması konusunda tarafımızca bir bilgiye ulaşılammıştır. Lakin Zihni Efendi'nin eserini hazırlarken öğrencileri düşünerek oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira eserde tecvid konularıyla alakalı başlıklar sonrasında bir de “Temrînât (Alıştırma)” başlıkları getirerek ve bolca örnekler

¹⁶⁶ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, 135.

¹⁶⁷ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, 134.

¹⁶⁸ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 83.

¹⁶⁹ Eserin matbu nüshalarının bulunduğu kütüphaneler için bk. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü: Bölge Yazma Eserler Basma Koleksiyonu / BB0000023683; Millet Yazma Eser Kütüphanesi: Ali Emiri Koleksiyonu / 000132; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu / 000932; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: İhsan Mahvi Koleksiyonu / 000001; Süleymaniye Kütüphanesi İsmail Öztürk Koleksiyonu / 000002; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: İzmirli İsmail Hakkı Koleksiyonu / 000045; Süleymaniye Kütüphanesi Ömer Sindel Koleksiyonu / 00020.

¹⁷⁰ Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı Eserleri Ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, 52.

vermiştir.¹⁷¹ Zihni Efendi'nin Galatasaray Lisesi ve Mülkiyede takriben kırk yıl hocalık yaptığı düşünöldüğünde “Temrînât” başlıklarının öğrenciler için konulduğu hatta eserin öğrenciler için kaleme alındığı söylenebilir. Zihni Efendi'nin eserinin ihtiva ettiğı konu başlıkları baştan sona şu şekilde sıralanmaktadır:

- Mushaf-ı Şerif
- Tilâvet
- Tenvin
- Hurûf-i Med ve Hurûf-i Lîn (Med ve Lîn Harfleri)
- Vasl ve Vakf
- Tefhîm ve Terkîk
- Med ve Kasr
- Zamirlerin Meddi ve Kasrı
- Medd-i Aslî ve Medd-i Fer'î
- Medd-i Fer'înin Çeşitleri
- Medd-i Muttasıl ve Medd-i Munfasıl
- Medd-i Lâzım ve Medd-i Ârız
- Medd-i Lîn
- Kalkale
- İdgam
- İdgam-ı Mütecaniseyn
- İdgam-ı Mütekaribeyn
- İdgam-ı Bilâ Gunne
- İdgâm-ı Me'al Gunne
- İhfâ
- İklâb
- İzhâr
- İzhâr-ı Kameriyye
- İdgam-ı Şemsiyye

¹⁷¹ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 26,31,39...

2. Eserin Referansları

Kıraat ve tecvid alanında yapmış olduğu alıntılara bakıldığında Zihni Efendi'nin büyük ölçüde İbnü'l-Cezerî'den etkilendiği görülmektedir. Zihni Efendi eserini oluştururken sadece kıraat ve tecvid ilmi alanında yapılan çalışmalarla yetinmemiştir. Tefsir, dil, hadis, fıkıh gibi diğer alanlarda hazırlanmış eserlerden de alıntılar yapmıştır. Ayrıca yer yer kendi eserlerinden de alıntılar yaptığı görülmektedir. Müellifin yapmış olduğu bu alıntılar *el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd (Tevvîd-i cedîd)* eserinin incelendiği bölümde daha da detaylandırılacaktır. Sözünü ettiğimiz bu eserler (alanlarıyla beraber) ve müelliflerinin sıralanışı şu şekildedir:

- Dil ve Fıkıh: *el-Müntehab fî ta'îmi lugati'l-arab, el-Muktedab mine'l-müntehab fî ta'îmi lugati'l-arab, Ni'met-i İslâm*/Mehmed Zihni Efendi (öl. 1913).
- Kıraat ve Tecvid: *Manzûmetu'l mukaddime fî mâ yecibu alâ kârî'l-kur'an'i en ya'lemeh, et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvid, Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr, en-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr*/İbnü'l-Cezerî.¹⁷²
- Kıraat ve Tecvid: *el-Minehu'l-fikriyye bi-şerhi'l mukaddimeti'l-cezeriyye*/Ali el-Kârî.¹⁷³
- Kıraat ve Tecvid: *Karabaş Tecvîdi*/Şeyh Abdurrahman el-Karabâşî (öl. 904/1498).¹⁷⁴
- Tefsir: *el-Keşşâf*/Zemahşerî (öl. 538/1144).¹⁷⁵
- Tefsir: *Mefâtîhu'l-gayb*/Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210).¹⁷⁶
- Tefsir: *'İlelû'l-vukûf*/Muhammed b. Tayfûr es- Secâvendî (öl. 560/1165).¹⁷⁷
- Tefsîr: *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*/el-Beyzâvî (öl. 685/1286).¹⁷⁸
- Tefsîr: *el-İtkân fî ulumi'l-kur'an, Tefsîrû'l-celâleyn el-müyesser, el-Müzhîr fî 'ulûmi'l-luga*/Celâleddin es-Süyûtî (öl. 911/1505).¹⁷⁹

¹⁷² Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 26,33,79.

¹⁷³ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 40,64,65.

¹⁷⁴ Zihni Efendi'nin "İzhar" tarifini yaparken Karabaş Tecvîdi eserinden istifade ettiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 79.

¹⁷⁵ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 8,21.

¹⁷⁶ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 2.

¹⁷⁷ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 27.

¹⁷⁸ Zihni Efendi'nin "zamirlerin meddi ve kasrı" konusunu açıklarken mezkûr eserden istifade ettiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 44-46.

- Tefsîr: **Ruhu'l-meani**/Şehâbeddin Mahmûd Âlûsî (öl. 1270/1854).¹⁸⁰
- Hadis: **el-Muvatta'**/Mâlik b. Enes (öl. 179/795).
- Hadis: **el-Câmiu's-sahih**/Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (öl. 256/870).¹⁸¹
- Hadis: **es-Sünen**/Nesâî (öl. 303/915).¹⁸²
- Hadis: **et-Teysîr bi-şerhi'l-câmi 'i's-sağîr**/Muhammed Abdürraûf Münâvî (öl. 1031/1622).¹⁸³
- Dil: **"Eser adı yok"**/Ebü'l-Esved ed-Düelî (öl. 69/688).¹⁸⁴
- Dil: **Kitâbü'l-küttâb**/İbn Dürüsteveyh (öl. 347/958).¹⁸⁵
- Dil: **Tâcü'l-luga (esSihâh, Sihâhu'l-'arabiyye, Sihâhu'l-luga)**/İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (öl. 400/1009'dan önce).
- Dil: **Lisânü'l-'arab**/İbn Manzûr (öl. 711/1311).¹⁸⁶
- Dil: **el-Kâmûsü'l-muhît, el-Okyânûsü'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît, Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs**/Fîrûzâbâdî (öl. 817/1415).¹⁸⁷
- Fıkıh: **Bustânü'l-'ârifîn**/Ebü'l-Leys es-Semerkindî (öl. 373/983).¹⁸⁸
- Fıkıh: **Şir'atü'l-islâm**/Muhammed b. Ebû Bekir İmamzâde (öl. 573/1177).¹⁸⁹
- Fıkıh: **Kenzü'd-dekâik** /Ebu'l-Berekât en-Nesefî (öl. 710/1310).¹⁹⁰
- Edebiyat: **Dîvânü'l-a'sâ**/Meymûn b. Kays A'sâ (öl. 7/629).
- Edebiyat: **Dîvân**/Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâî Gaznevî (öl. 525/1131).
- Edebiyat: **Mesnevî**/Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (öl. 672/1273).
- Edebiyat: **Dîvân**/Hallâc-ı Mansûr (öl. 309/922).

¹⁷⁹ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 4,16.

¹⁸⁰ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 4.

¹⁸¹ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 16,19.

¹⁸² Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 23.

¹⁸³ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 19.

¹⁸⁴ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 14.

¹⁸⁵ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 4.

¹⁸⁶ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 15.

¹⁸⁷ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 39.

¹⁸⁸ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 17.

¹⁸⁹ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 21.

¹⁹⁰ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 18.

İKİNCİ BÖLÜM

CÜHDÜ’L-MUKİLL VE EL-KAVLÜ’S-SEDÎD FÎ ‘İLMİ’T-TECVÎD (TECVÎD-İ CEDÎD) ESERLERİNİN MUKAYESESİ

I. ESERLERİN MUHTEVASI

A. *Cühdü’l-mukill* Eserinin Muhtevası

Saçaklızâde’nin kaynak eser mertebesinde sayılan tecvid eseri “Mukaddime”, “Maksat” ve “Hâtime” olmak üzere üç ana bölümden müteşekkildir. Mukaddime başlığı da tecvid ilminin anlamı, konusu, amacı gibi temel bilgilerin verildiği beş alt başlıktan oluşmaktadır. Maksat bölümünde ise her biri tecvid ilminin temel meselelerinden sayılan on bir başlık bulunmaktadır. Âsım (öl. 127/745) kıraatinin esas alındığı kitabın büyük bölümünde, konuların ele alınışında nazarî bilgilerin hâkim olduğu görülmektedir. Müellif konularla alakalı geniş izahlar yapmakla birlikte çoğu zaman diğer kıraatlerden de bahsetmektedir. Eserin hâtime adını verdiği üçüncü ve son bölümünde ise harflerle ve harflerin telaffuzuyla alakalı birtakım bilgiler vermiştir. Aynı zamanda Fâtiha suresindeki tecvid kurallarının analizini yapmıştır. Bu bilgilerden hareketle müellifin kitap boyunca aktarmış olduğu nazarî bilgilerin pratiğini üçüncü bölümde yaptığını söylemek yanlış olmaz.

Zikredilen başlıkların muhteva analizi yapılırken konular, Saçaklızâde’nin atmış olduğu başlıklara ve sıralamaya dikkat edilerek ele almaya çalışılmıştır. Eserin içeriği çok geniş olduğu için konuları özetlenerek işlenmiştir. Tezin hacmi artacağından dolayı eserin son bölümünde aktarılan yâ (ي) harfiyle alakalı risaleye ve Fâtiha Suresi’ndeki tecvid kurallarının aktarıldığı bölüme yer verilmemiştir. Özellikle müellifin eserine özgü noktalara temas etmeye çalışılmıştır. Tezin “Eserlerin Karşılaştırması” isimli başlığında Saçaklızâde’nin aktarmış olduğu bilgilerin değerlendirmesi yapılacağından dolayı bu bölümde konular açıklanırken müellifin serdettiği görüşlerin dışına çıkmamaya özen gösterilmiştir. Aktarılması gereken diğer elzem bilgiler tezin dipnot kısmında paylaşılmıştır.

1. Mukaddime

a. Birinci Fasl: Tecvid İlminin Mahiyeti, Konusu ve Hükümü

Saçaklızâde, tecvid ilminin ne olduğunu açıklayarak konuya giriş yapmaktadır. Tecvidin Arap lisanında “tahsin” anlamında olup Türkçede ise “güzel eylemek” manasına geldiğini belirtmiştir. İstilahî olarak ise tecvidi, “*harflerin mahreçlerinden ve sıfatlarından bahseden bir ilimdir*” şeklinde açıklamaktadır. “İlm-i tecvîd” terkinde genel olanın özel olana izafe edildiğini belirtmiş ve bu açıklamaya örnek olarak “Ağacın yaprakları (شجر الأراك)” tamlamasını paylaşmaktadır.

Tecvid ilminin konusunun “*Kur’an-ı Kerim’in kelimeleri yani harfleri*” olarak açıklandığını söyleyen müellif, bu tanımın eksik olduğunu belirtmiştir. Zira müellif genel olarak Arap harflerinin tecvid ilminin konusuna dahil olduğunu ifade etmiş bunun sadece Kur’an harfleriyle sınırlanmasının yanlış olacağını belirtmiştir. Akabinde Saçaklızâde “*Zannederim ki tecvid ilmi Arap ilimlerinden birisidir*” sözleriyle tecvidin özü itibariyle sarf ilimlerinden bir cüz olduğuna değinmektedir.¹⁹¹

Son olarak tecvidin hükümü üzerine görüşlerini aktaran Saçaklızâde, Ali el-Kârî’den yapmış olduğu alıntıyla tecvid ilmini bilmenin farz-ı kifaye olduğunu, tecvid ilmiyle amel etmenin ise farz-ı ‘ayn olduğunu ifade etmektedir. Farz-ı ‘ayn’dan kastedilen ise Kur’an lafzını lahn-ı celîden korumak şeklinde izah etmektedir. Müellif tecvid ilmine tam manasıyla vâkıf olmak için “kıraat”, “resm-i hat” ve “vakf ve ibtidâ” olmak üzere üç temel ilmi bilmenin gerekliliğinden bahsetmektedir.¹⁹²

b. İkinci Fasl: Lahn’ın Beyanı

Saçaklızâde “celî (açık)” ve “hafî (gizli)” olmak üzere iki türü bulunduğunu söylediği lahn (hata etmek) konusunda özet olarak şu bilgileri vermiştir: Lahn-ı celî üç kısımdan oluşur. Bunların ilki kelimenin yapısında yani harflerinde görülen hatadır. Bir harfi sıfatlarını değiştirmek suretiyle başka bir harfe çevirmek bu tür hataya örnek olarak verilebilir. İkincisi kelimenin harekesinde yapılan hatadır.

¹⁹¹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 109.

¹⁹² Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 110.

Hareke, başka bir harekeye veya sükûna tebdil edildiği vakit anlam bozulsun veya bozulmasın lahn-ı celî gerçekleşmiş olur. Üçüncü ve son olarak ise kelimenin sükûnunda gerçekleşen hatadan bahsetmek gerekir. Bu tür hata sükûnun harekeye çevrilmesiyle oluşmaktadır. Lahn-ı hafî ise idgamin veya ihfânın terki gibi harfin sıfatlarında görülen hatadır. Ancak harfin ıtbâk, isti‘lâ gibi sıfatlarındaki değişiklik, başka bir harfe dönüşmesine sebebiyet verecek olursa lahn-ı celî gerçekleşir.¹⁹³

Saçaklızâde vermiş olduğu genel bilgilerden sonra lahnı tam olarak tesbit edebilmek için dört ilmin bilinmesi gerektiğini ifade etmektedir. Müellifin ifade ettiklerine göre bu ilimlerden ilki tecvid ilmidir. Mezkûr ilim sayesinde kelimenin yapısındaki ve harfin sıfatlarındaki hatalar tespit edilebilir. İkinci bilinmesi gereken ilim dil bilimidir. Bu ilim sayesinde kelimelerin başında ve ortasında yapılan hareke veya sükûn hataları tespit edilebilir. Üçüncü bilinmesi gereken ilim nahiv ilmidir ki bu sayede kelime sonlarındaki hareke veya sükûn hataları bilinebilir. Sonuncu bilinmesi gereken ilim sarf ilmidir. Böylece i‘lâlde yani illet harflerinde görülen kalb, hazf, nakl gibi hataların tespiti sağlanmış olur.¹⁹⁴

c. Üçüncü Fasl: Kıraat İmamlarının ve Râvîlerinin İsimlerinin Zikri

Kıraat imamlarının bilinmesinin tecvid öğrencisi için bir ihtiyaç olduğunu belirten Saçaklızâde, yedi kıraat imamının isimlerini râvîleriyle birlikte sıralayarak haklarında birtakım bilgiler vermektedir.¹⁹⁵ Râvîlerin müttefik olması durumunda -Âsım kıraati gibi- kıraatin adının imama nispet edileceğini, tersi durumda ise kıraatin -Hafs (öl. 180/796) rivayeti gibi- râvîye nispet edileceğini ifade etmektedir. Müellif kıraat imamından herhangi bir kıraati ahzeden kişiye “râvî” denildiğini, râvîden kıraati ahzedene de “tarik” isimlendirmesinin yapılacağını belirtmiştir. Örnek olarak Verş’in (öl. 197/812) tariki olan Ezrak (öl. ?) ve Kâlun’un (öl. 220/835) tariki olan Ebî Neşîd (öl. ?) isimlerini aktarmıştır. Son olarak Saçaklızâde, ihtilaf edilen kıraatler arasından Âsım kıraatini ve Hafs rivayetini tercih ettiğini açıklamış, sebep olarak ise

¹⁹³ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 111.

¹⁹⁴ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 112-113.

¹⁹⁵ Saçaklızâde, İbnü’l Cezerî’nin ifade ettiği on kıraat imamının mütevâtirliğini kabul etmekle birlikte eserinin mezkûr bölümünde eş- Şâtıbî’den (öl. 590/1194) referansla konuları ele aldığı için yedi imam hakkında bilgi vermekle yetinmiştir. Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 114-117.

en çok rivayet edilen kıraatin mezkûr kıraat olduğu ve Mushaflardaki şekillerin bu kıraat esasına göre tertip edildiğini beyan etmiştir.

d. Dördüncü Fasl: Dişlerin Beyanı

Müellifin ilgili bölümde dişlerle alakalı aktardığı bilgileri şöyle özetlememiz mümkündür: Birçok kimsede otuz iki diş bulunmaktadır. Bunların dört tanesine “senâya (ön dişler)” denir. Bu dişlerin ikisi damağın üst ve ön, diğer ikisi ise alt ve ön kısmında bulunmaktadır. Senâya dişlerinin yanlarında bulunan dişlere de “rebâiyât (yan keserler)” denilmektedir. Mezkûr dişler de ikisi üst ve ikisi alt damakta olmak üzere dört tanedir. Rebâiyât dişlerinin yanlarında bulunan dört dişe ise “enyâb (köpek dişleri)” denilir. Bu dişlerin ardındaki dört dişe “davâhik (küçük azı dişleri)” denilmektedir. Devâhikten sonra sıralı olarak gelen toplam on iki dişe “tavâhin (büyük azı dişler)” denilmektedir. Üst ve alt damağın son dişleri olan “nevâciz (akıl dişleri)”in sayısı dördttür ve bazı insanlarda görülmeyebilir. Enyâb dişlerinden sonra gelen ve on tanesi üst, on tanesi de alt damakta bulunan toplam yirmi diş “adrâs (azı dişleri)” ismiyle de bilinmektedir.¹⁹⁶

e. Beşinci Fasl: Mahreç Başlığının Bilinmesi İçin Kendisine İhtiyaç Duyulan Meseleler

Saçaklızâde harflerin ve mahreçlerinin sayıları üzerine açıklamalarda bulunduğu bölümü iki başlık (makale) altında incelemektedir. İlk başlıkta aslî ve fer‘î harflerden bahsetmiş ardından bir sonraki başlıkta zikretmiş olduğu harflerin mahreçleri ile alakalı bilgiler vermiştir.¹⁹⁷

i. Birinci Makale: Aslî ve Fer‘î Harflerin Sayıları

Aslî harflerin sayısı yirmi dokuzdur. Âlimlerin çoğunluğu med harfi olan elif (ا) ile hemzeyi (ة) ayrı kabul etmişlerdir. Ancak bu durum med harfi olan vâv (و) ve yâ (ي) harfleri için geçerli değildir. Zikredilen harfler med harfi olsun veya olmasın iki harf olarak kabul edilmiştir. Aynı şekilde elif (ا) ile hemzeyi de tek harf

¹⁹⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 118.

¹⁹⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 119.

olarak kabul eden ve yirmi sekiz aslî harf olduğunu savunan âlimler de bulunmaktadır. Saçaklızâde aslî harflerle alakalı bazı bilgiler verdikten sonra “ben derim ki (أقول)” ifadesini kullanarak vâv (و) ve yâ (ي) harflerinin de -med harfi olan elifin, hemzeden ayrı bir harf olarak kabul edilmesi gibi- med harfi olma durumlarına göre ayrı harfler olması gerektiğini savunmaktadır.

Fer‘î harflere gelince Saçaklızâde’ye göre onların sayısı beştir Bunların ilki hemzetü beyne beyne’dir.¹⁹⁸ İkincisi ise “الصراط” kavlinde görülen sâd (ص) harfinin imam Hamza’nın (öl. 156/773) kıraatine uygun olarak zây (ز) harfine benzetilerek işmâm ile okunmasıdır. Üçüncü harf ise elif-i mümâledir. Burada elifin yumuşatılarak elif (ل) ile yâ (ي) arasında bir telaffuzla okunması gerekir. Dördüncüsü elif-i mümâlenin zıddı olarak kabul edilen elif-i mufahhamedir. Burada ise elifin kalınlaştırılarak elif (ل) ile vâv (و) arasında bir telaffuzla okunması gerekir. Bu okuyuş, Verş kıraatindeki “صلاة” lafızlarında kendisini gösterir. Beşinci ve son fer‘î harf ise ihfâ olunan nûn (ن) harfidir. Zira ihfâ gunneli okuyuştur ve gunnenin mahreci genizdir. İhfâ olunan nûn (ن)’nun fer‘î olmasının sebebi ise izhâr olunan nûn (ن)’un mahrecinden farklı olması ve onun sıfatı olmasından kaynaklanır.¹⁹⁹

ii. İkinci Makale: Harflerin Mahreçlerinin Sayıları

Harflerin mahreçleri hususunda âlimler arasında ihtilaf mevcuttur. Şöyle ki cumhurun görüşü mahreç sayısının on yedi olduğu yönündedir. Bununla beraber mahreç sayısının on altı ve on dört olduğunu savunan âlimlerde görülmektedir.²⁰⁰ Saçaklızâde aktarmış olduğu malumat sonrası harfin oluşum süreci ile alakalı bazı noktalara değinmektedir. Bu bağlamda insanın içinden dışarıya çıkan havanın

¹⁹⁸ Müellif ilgili bölümde tecvid eserlerinin birçoğunda müstakil başlıkta işlenen “teshil” konusunu işlemektedir. Daha fazla bilgi için bk. Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 164; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 119.

¹⁹⁹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 120.

²⁰⁰ Mahreç sayısının on altı olduğunu savunan kişi Sîbeveyhi’dir (öl. 180/796). Zira elif (ل) ile hemzeinin (ء) mahrecini bir kabul etmektedir. Mahreç sayısının on dört olduğunu söyleyen ise el-Ferrâ’dır (öl. 207/822). Zira lâm (ل), nûn (ن) ve râ (ر) harflerinin mahreçlerini bir kabul etmektedir. Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 122.

“nefes” olduğunu ifade ederek açıklamalarına başlamaktadır. Şayet dışarı çıkan nefes duyulacak seviyedeysse “savt” yani ses oluşur. İşitilen nefes yani ses, muhakkak yahut mukadder bir mahrece dayanırsa “harf” meydana gelmektedir.

Bir harfin mahrecini belirlemek için evveline bir hemze-i vasl getirmek suretiyle o harfi sâkin yahut teşdîd okumak gerekir. Harfin telaffuzu esnasında sesin kesildiği yer o harfin mahreci olarak kabul edilir. Harfin mahrecine itimadı demek sesin o mahreçte sıkışması demektir. Med harfleri dışındaki tüm harflerin sesleri, mahreçleri miktarı ile muvafıktır. Bu sebeple bu mahreçlere “muhakkak mahreç (kesin mahreç)” denilmektedir. Med harfleri ise mahreçlerinden eksik ses ile çıkabilir. Zira sesin kesilmesine kadar medde uzatmayı kabul eder. Bundan dolayı med harflerinin mahreçlerine “mukadder mahreç (takdir edilmiş)” denilmektedir. Dâd (ض) harfinde olduğu gibi mahreci uzun olan harflerin sesleri de uzun olur. Med harflerinin sesleri bir noktada kesilmeye uğramadığından bu harflerin hakiki mahreçleri yoktur.²⁰¹

2. Maksat

a. Birinci Bahis: On Yedi Harfin Mahreci

Saçaklızâde, bu başlık altında harflerin on yedi mahrecini sırayla açıklamaktadır. Mahreçleri birbirine yakın olan harflerde yapılan telaffuz hatalarının lahn-ı hafî, mahreçleri birbirine uzak olan harflerin telaffuzunda yapılan hataların ise lahn-ı celî sonucunu oluşturduğunu belirtmektedir. Müellifin mahreçler hakkında aktarmış olduğu bilgileri maddeler halinde şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Birinci mahreç (Aksâ'l-halk / Boğazın sonu): Boğazın göğse en yakın olduğu yerdir. Hemze (ء) ve hâ (ه) sesleri bu mahreçten çıkar. Müellif birçok telifte Sibeveyhi'in hemze (ء) ile elifin (ا) mahrecini bir kabul etmesinden mütevellit bu mahreçten elif (ا) harfinin de çıktığını savunanların olduğunu ifade etmektedir. Ancak cumhurun görüşünün hemze (ء) ile elifin (ا) küllî mahreçleri bir olsa da

²⁰¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 123-126.

cüzî mahreçlerinin farklı olduğunu ve elifin (ل) mahrecinin boğazla birlikte ağız içindeki boşluk olarak belirlediğini aktarmaktadır.²⁰²

- İkinci mahreç (Vasatü'l-halk / Boğazın ortası): ‘Ayn (ع) ve hâ (ح) harflerinin çıktığı yerdir.
- Üçüncü mahreç (Edne'l-halk / Boğazın başı): Boğazın ağza en yakın olduğu yerdir. Ğayn (غ) ve hâ (خ) harfleri buradan çıkar.
- Dördüncü mahreç (Aksâ'l-lisan / Dilin kökü): Dilin son kısmı ile onun karşısında olan üst damağın arasından çıkan kâf (ك) harfinin mahrecidir.
- Beşinci mahreç (Aksâ'l-lisan / Dilin kökü): Dilin kâf (ك) harfinden sonraki son kısmı ile üst damak arasındaki kısımdan çıkan kâf (ك) harfinin mahrecidir.
- Altıncı mahreç (Vasatü'-lisan / Dilin ortası): Sırasıyla cîm (ج), şîn (س), ve yâ (ي) harflerinin mahreç mahallidir.
- Yedinci mahreç (Hâfetü'l-lisan / Dilin yanı): Dâd (ض) harfinin mahreç yeridir. Dilin yan taraflarından biri ile karşısındaki azı dişlerinin arasından çıkar.
- Sekizinci mahreç (Hâfeti'l-lisan / Dilin yanı): Dâd (ض) harfinin mahreç mahallinden sonra, yine dilin yan taraflarından biriyle -dilın baş kısmı da dahil olacak şekilde- üst diş etleri arasından lâm (ل) harfinin mahreci oluşur.
- Dokuzuncu mahreç: Dilin en ucu ile üst ön diş etleri arasındaki mahreç mahallidir. Buradan izhâr edilen nûn (ن) harfinin sesi çıkarılır. İhfâ edilen nûn (ن) harfinin mahreç mahalli ise hayşûm yani genizdir.
- Onuncu mahreç: Dilin en ucu ve onun bir miktar arkası (dilın alt tarafı) ile üst ön diş etleri arasındaki mahreç mahallidir. Buradan râ (ر) harfinin sesi çıkartılır.
- On birinci mahreç: Tâ (ط), tâ (ت) ve dâl (د) harflerinin çıktığı yerdir. Dilin en ucu ile üst ön dişlerin kökü arasındaki mahreç mahallidir.
- On ikinci mahreç: Sâd (ص), sîn (س) ve zây (ز) harflerinin mahreç mahallidir. Dilin en ucu ile üst ön dişlerin yüzey kısmı arasındaki bölgedir.

²⁰² Müellif “külli mahreç” tabiri ile aralarında bölgesel yakınlık bulunan harfleri, “cüzî mahreç” ifadesi ile de harflerin birbirinde ayrılmasını sağlayan kesin mahreçlerini ifade etmektedir. Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 132-133.

- On üçüncü mahreç: Zâ (ظ), zâl (ذ) ve sâ (ث) harflerinin çıktığı mahreç mahallidir. Dilin en ucu ve arkası ile üst ön dişlerin en uç kısmı arasındaki bölgeden çıkarılır. Bu harflerin telaffuzunda dil ağzın dışına çıkacak gibi olur. Bu durum en çok sâ (ث) harfinde en az zâ (ظ) harfinde görülmektedir.
- On dördüncü mahreç: Fâ (ف) harfinin mahrecinin çıktığı noktadır. Üst ön dişlerin en ucu ile alt dudağın iç kısmı arasındaki bölgedir.
- On beşinci mahreç: Bâ (ب), mîm (م) ve vâv (و) harflerinin çıkarıldığı mahreçtir. Bu harfler iki dudak arasından çıkarılır. Bâ (ب) ve mîm (م) harflerinin telaffuzunda dudaklar kapalı iken vâv (و) harfinde açık olarak tutulur.
- On altıncı mahreç: Med harflerinin mahreç mahallidir. Mezkûr harfler elif (ا), harekesiz vâv (و) ve harekesiz yâ (ي) harfleridir. Bu harflerin mahreç mahalli boğaz ve ağız boşluğu olup, nefes kesilinceye kadar devam eder. Bu harflerin mahreçleri muhakkak değil mukadderdir. Bu sebeple mahreç yerleri tam olarak tespit edilemez.
- On yedinci mahreç: İhfâ edilen nûn (ن) harfinin mahreç mahallidir. Bu nûn (ن) harfi genizden çıkarılır. İdgam edilen nûn (ن) harfinin de mahreci aynı yerdir. Mahreci hakiki değil mukadderdir. Bu sebeple geniz için de net bir mahreç yeri tespit edilemez.²⁰³

b. İkinci Bahis: Harflerin Sıfatları

Saçaklızâde, Ali el- Kârî'nin *er-Riâye*'sinden yapmış olduğu alıntıda harflerin sıfatlarının kırk dört olduğu bilgisini vermektedir. Sıfatların, harflerin mahiyetinde mündemiç olduğunu ve harflerin arasındaki ayrımın bu sıfatlarla bilinebileceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda müellifin hakkında bilgi verdiği ilk sıfat "hems ve cehr" sıfatlarıdır. Hems sıfatının zayıf olduğunu ifade etmekte ve mezkûr sıfatın bulunduğu harfin telaffuzunda, mahrece olan itimadın zayıflığından dolayı harfle birlikte nefesin de akmasını buna gerekçe göstermektedir. Hemsin aksine cehr sıfatında ise harfin mahrece olan itimadının kuvvetli olmasından ötürü

²⁰³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 127-140.

harfin telaffuzunda nefesin hapsolduğu bilgisini vermektedir. Müellif hems harflerinin “ستشحتك خصفه” terkininde görülen on harften ibaret olduğu belirterek şu bilgileri aktarmaktadır: Bu harfler içinde en kuvvetli olan harf sâd (ص) harfidir. Zira sâd (ص) harfi kendisinde itbâk, ist‘ilâ ve safir sıfatlarını da bulundurmaktadır. Nitekim bu sıfatların tamamı kuvvetli sıfatlardan sayılmaktadır. Zikredilen on harfin dışında kalan on dokuz harf ise cehr sıfatı bulunan harflerdendir. Bu harfler de kendi aralarında sahip oldukları diğer sıfatlara göre kuvvet bakımından mertebelere ayrılır. Bu açıklamaya ikisi de cehr harflerinden olan tâ (ط) harfinin dâl (د) harfine göre daha kuvvetli olması örneği verilebilir. Zira tâ (ط) harfi cehr sıfatı haricinde kuvvetli sıfatlardan olan itbâk, ist‘ilâ ve tefhîm sıfatlarını da kendisinde bulundurur.²⁰⁴

Harflerdeki “şiddet” sıfatı, hakkında bilgi verilmesi gereken bir diğer sıfattır. Şiddet sıfatı harfin üzerinde sesin hapsolması durumunda ortaya çıkar. “أجدك” terkinindeki sekiz harf şiddet sıfatına sahiptir. Şayet harfin telaffuzunda ses hapsolmayıp akıyorsa bu durumda “rihvet” sıfatı açığa çıkar. Nitekim rihvet, şiddet sıfatının tam tersi anlamına gelmektedir. Toplam on altı tane (ث، خ، ح، ذ، ز، س، ش، ص،) rihvet harfi vardır. Hece harflerinden geriye kalan beş harf ise sesin harfteki hapsolma derecesine göre mezkûr iki sıfat arasında kabul edilir. Bu harflerdeki sıfata “tevassut” denir ve bu sıfat “لن عمر” terkininde gösterilir.²⁰⁵

“Kalkale” sıfatının kelime anlamı “çalkalamak ve sallamak” demektir. Vakf halinde harfin telaffuzundaki fazlalık olan ses için kullanılan bir sıfattır. “قطبجد” terkininde görülen beş harfte kalkale sıfatı bulunmaktadır.²⁰⁶ “جعلنا، أفواجا” örneklerinde görülen lââm (ل) ve fâ (ف) harflerinde sükûn yapıldığında telaffuza dikkat edilmesi gerekir. Zira bu kelimeler harekeye kaçacak şekilde kalkale yahut sonrasındaki harfle

²⁰⁴ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 142.

²⁰⁵ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 143-144.

²⁰⁶ Müellif kâf (ك) ve tâ (ت) harflerinin üzerinde durulduğunda da fazla ses oluştuğunu belirtmiş ancak bunun sebebinin nesefin akması olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla mezkûr iki harfte kalkale sıfatının bulunmadığını ifade etmektedir. Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 149.

birleştirmek suretiyle idgam yaparak okumaya müsaittir.²⁰⁷ Kalkale hakkında son olarak hemzeden (ء) bahsetmek gerekir. Hemze (ء) harfi vakf üzere okunması durumunda kalkale sıfatının şartlarını bulundurmaktadır. Ancak hemzenin (ء) kalkale sıfatıyla okunmasında oluşacak sesin öğürme sesine benzemesinden dolayı âlimler bu harfte kalkale yapmayı uygun görmemişlerdir.²⁰⁸

Birbirinin zıddı olan diğer sıfatlardan bahsetmemiz gerekirse bunlardan birisi de “isti‘lâ ve istifâle” sıfatlarıdır. İsti‘lâ harfleri “خص ضغط قط” terki bindeki yedi harften oluşur. Bu harflerin telaffuzunda dil kökü üst damağa yükselir ve ses o şekilde çıkar. Lâm (ل) ve râ (ر) harflerinin de kalın okunduğu durumlar için mezkûr sıfat zikredilebilir. Yedi harf dışındaki harfler ise istifâle sıfatına sahiptir. Zira bu harflerin telaffuzunda dil kökü üst damağa yükselmez. Birbirinin zıddı olan bir diğer ikili sıfat “itbâk ve infitâh” sıfatlarıdır. İtbâk sıfatında dilin köküyle beraber ortasının da üst damağa yaklaşması gerekir. Nihayetinde dilin ortası üst damağa yapışır. Bu harfler “ط، ظ، ص، ض” olmak üzere dört tanedir. İnfitâh harfleri ise mezkûr dört harfin dışında kalan harflerdir.²⁰⁹ Cîm (ج) harfinin telaffuzunda görüldüğü üzere sadece dilin ortasının üst damağa yapışması itbâk sıfatını kazanmak için yeterli değildir. İkili sıfatların sonuncusu ise “tefhîm ve terkîk” dir. Tefhîm harflerinin sesi, ağzın tamamını doldurur. Bu sıfatın zıddı olan terkîkte ise ses, ağzın bir kısmını doldurabilir. İsti‘lâ harflerinin tamamı ve kalın okunan lâm (ل), râ (ر) harfleri tefhîm sıfatını bünyesinde barındırır. Med harflerinden yâ (ي) harfi her zaman terkîk sıfatına sahiptir. Diğer med harflerinden olan elif (ا) ve vâv (و) harfleri ise önceki harflerine göre tefhîm yahut terkîk sıfatını alabilir.²¹⁰

Kelime anlamı “tekrarlamak” olan “tekrir” sıfatı ise râ (ر) harfine mahsus bir durumdur. Harfin telaffuzu esnasında dil ucunun titremesi anlamına gelmektedir. Şîn (س) harfinde bulunan “tefeşşî” sıfatı ise sesin dil ve damak arasında yayılarak

²⁰⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 150.

²⁰⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 151.

²⁰⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 152-153.

²¹⁰ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 154.

çıkmasını gerektirir. “İstitâle” sıfatı, sesi harfin mahreci üzerinde med süresine yakın olacak şekilde uzatmaktır. Bu sıfat sadece dâd (ض) harfinde bulunmaktadır. Üstünü örtmek anlamına gelen “hafâ” sıfatıyla ise harfin sesini gizlemek kastedilmektedir. Bu sıfatın bulunduğu yerler med harfleri ve hâ (ه) olmak üzere toplam dört tanedir. Son olarak “gunne” sıfatının bulunduğu yerlerde sesin genizden getirilmesi gerekmektedir. Gunne sıfatının bulunduğu harfler nûn (ن) ve mîm (م) harfleridir. Bu harflerin sâkin yahut teşdîd durumları üzerine telaffuz edilmeleri, gunne sıfatının en belirgin hissedildiği halleridir. Bunun yanı sıra mezkûr harflerin müteharrik durumlarında azda olsa gunne sıfatının varlığından bahsedilebilir.²¹¹

i. Birinci Makale: Kuvvetli ve Zayıf Sıfatlar:

Saçaklızâde bu başlık altında kuvvetli ve zayıf sıfatlar hakkında bilgi vermektedir. Bu minvalde kuvvetli sıfatların cehr, şiddet, kalkale, isti‘lâ, itbâk, tefhîm, tekrar, tefeşşî, istitâle ve gunne olduğunu ifade eder. Kuvvetli sıfatlar içinde kuvvet bakımından kalkalenin ilk sırada geldiği, sonrasında ise cehr ve şiddet sıfatlarının bulunduğu bilgisini paylaşmaktadır. Müellif zikredilen sıfatların haricindekilerin de zayıf sıfatlardan sayıldığını belirtir. Bu sıfatlar bir harfte ne kadar çok bulunursa, harfin o oranda kuvvetli yahut zayıf addedileceğini ifade etmektedir.²¹²

ii. İkinci Makale: Birbirine Benzeyen Bazı Harfler Arasındaki Farklar:

Müellif bu bölümde dâd (ض) harfi özelinde birtakım bilgiler vermektedir. Bu minvalde dâd (ض) harfinin telaffuzda zâ (ظ) harfi ile birbirine çok benzediğini hatta dinleyen kişilerin bu farkı anlayamayacağını belirtmektedir. Zira iki harf arasında farklı olan tek sıfatın istitâle sıfatı olduğunu eklemektedir. Öte yandan dâd (ض)

²¹¹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 156-165.

²¹² Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 165-166.

harfiyle tâ (ط) harfinin kendi döneminde birbirinin yerine kullanıldığını ve bu durumun büyük bir hata olduğunu belirtmektedir.²¹³

c. Üçüncü Bahis: “Râ (ر)” ve “Lâm (ل)”ın Tefhîm ve Terkîk’i

Müellif râ (ر) harfinin kalın okunduğu durumlar için “tefhîm” tabirinin, lâm (ل) harfinin kalın okunduğu durumlar için ise “tağlîz” tabirinin mutata olduğunu belirtmiş ve özü itibariyle bu iki kavramın da aynı anlama geldiğini ifade etmektedir. Akabinde râ (ر) harfinin tefhîm üzere okunduğu durumları üç muhtelif fasıl başlığı altında incelemiş son bölümde de lâm (ل) harfinin tağlîz yapılarak okunduğu durumları aktarmıştır. Müellifin aktarmış olduğu bilgileri şöyle özetlememiz mümkündür:

Râ (ر) harfi, müteharrik ve meksur telaffuz edildiği tüm durumlar için terkîk sıfatıyla okunur. Bu okuyuş üzerine kıraat imamları ihtilaf etmemişlerdir. Râ (ر) harfinin müteharrik ve mazmum yahut meftuh telaffuz edildiği durumlarda ise cumhur ulemanın görüşü râ (ر) harfinin tefhîm sıfatıyla okunması gerektiğidir. Bu noktada kıraat imamlarından Nâfi’nin (öl. 169/785) râvîsi Verş cumhura muhalefet etmektedir. İbn Zekvân (öl. 242/857) ve İmam Âsım’ın râvîsi Hafs’ın kıraatlerinde de genel kaidenin dışında kullanılan istisnai okuyuşlar bulunmaktadır.²¹⁴

Râ (ر) harfinin telaffuzunda kalın veya ince okuma hususunda açıklanması gereken bir diğer durum sükûn halidir. Şayet sâkin râ (ر) harfinden önce mazmum yahut meftuh bir harf gelirse râ (ر) harfi her durumda tefhîm ile okunur. Sâkin râ (ر) harfinden önce meksur bir harf gelirse üç durum haricinde râ (ر) harfi terkîk ile okunur. İstisnalardan bahsedilecek olursa bunların ilki sâkin râ (ر) harfinden önce

²¹³ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 168-171.

²¹⁴ İbn Zekvân ve Hafs’ın kıraatlerinde geçen istisnai kelimelerde râ (ر) harfi imâle yapılarak okunmuştur. İbn Zekvân’da imâle yapılan dört kelime varken Hafs rivayetinde “مَجْرِيهَا” şeklindeki tek kelimede görülmektedir. Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 174.

gelen kesre lâzımî değilse yahut ârizî bir kesre ise râ (ر) harfinin kalın okunması gerektiğidir. Aynı şekilde sâkin râ (ر) harfinden önceki kesrenin bir önceki kelimenin kesresi olması durumunda da râ (ر) harfi kalın okunur. İstisnaların sonuncusu ise sâkin râ (ر) harfinden sonra gelen isti‘lâ harflerinin durumudur. Râ (ر) harfinden önce lâzımî kesre gelse dahi şayet râ (ر) harfinden sonraki harf isti‘lâ harflerinden birisi olursa râ (ر) harfi tefhîm ile okunur.²¹⁵

Benzer bir durum Lafzatullah (الله)‘ın lâmi söz konusudur. Şayet öncesindeki harfin harekesi meftuh yahut mazmum olarak okunursa Lafzatullah‘ın müşeddet olan lâm (ل) harfi âlimlerin hepsine göre tağlîz yapılarak okunur. Lafzatullah‘dan önceki harfin harekesi meksur ise lâm (ل) harfi âlimlerin çoğunluğuna göre terkîk üzere okunur. Müellif son olarak Lafzatullah ile alakalı kalın okunma sebebini açıklamıştır. Bu bağlamda Lafzatullah‘ın tefhîm ile okunma sebebinin ta‘zîm olduğunu ve bu okuma şeklinin Lafzatullah‘ın lâmi (ل) dışında hiçbir sâkin lâm (ل) harfi üzerinde yapılmadığını Ali el-Kârî‘nin *Riâye*‘sinden yapmış olduğu alıntıyla ifade etmektedir.²¹⁶

d. Dördüncü Bahis: İdgam

Saçaklızâde idgam bahsini iki alt başlıkta ele almıştır. Ancak açıklama yaparken üç tür idgamın bulunduğunu belirtmektedir. Müellifin konuyla alakalı aktarmış olduğu bilgiler özet olarak şunlardır: Sözlükte “bir şeyi bir şeye katmak” olarak bilinen idgam, ıstılahî olarak biri sâkin, diğeri harekeli olan iki harfin aynı mahreçten telaffuz edilmesine denir. İdgamın yapılış süresi bir harfin telaffuzundan uzun, iki harfin telaffuzundan kısadır. Bu süre gunnesiz yapılan idgamlar için geçerlidir. Zira gunne yapılması için de ayrı bir süre gereklidir. Bu sebeple gunneli idgamların süresi daha uzun olmaktadır.

²¹⁵ Saçaklızâde, *Cühdü‘l-mukill*, 175.

²¹⁶ Saçaklızâde, *Cühdü‘l-mukill*, 179-180.

İdgam üç kısma ayrılır. Bunların ilki idgam-ı misleyndir. Mahreçleri ve sıfatları aynı olan iki harf, aralarında başka harf bulunmaksızın peş peşe gelirse idgam-ı misleyn olur. Yahut iki harfin küllî mahreçleri aynı, sıfatları farklı ise oluşan idgama idgam-ı mütecaniseyn denilir. Son olarak iki harfin küllî mahreçleri ve sıfatları birbirine yakın ise oluşan idgam, idgam-ı mütekaribeyn olarak isimlendirilmektedir. İki harfin sıfatta yakın olması, harflerin zatında birçok ortak sıfat bulundurması anlamına gelir. Âlimlerin bazıları bu üçlü ayrımın yerine idgam-ı mütecaniseyni, idgam-ı mütekaribeynin alt başlığı olarak değerlendirerek ikili ayrım yapmayı benimsemişlerdir.²¹⁷

Başka bir cihette idgam, harflerinin konumuna göre “sağîr (küçük)” ve “kebîr (büyük)” olarak ikiye ayrılmaktadır. Şayet art arda gelen iki harften ilki sâkin ikincisi harekeli olarak gelirse idgam-ı sağîr olur. Bu idgam türü diğerine göre daha az olması sebebiyle sağîr adını almıştır. İdgam-ı kebîr ise peş peşe gelen iki harfinde müteharrik olmasıyla yapılan idgam çeşididir. Bu tür idgam ya misleynde (سلككم) ya da mütekaribeynde (رئكم) görülebilir. Yapılışında amelin çok olmasından ve idgam-ı sağîre göre daha zor telaffuz edildiğinden dolayı idgam-ı kebîr adını almıştır.

İdgam hakkında bir de “tam” ve “nâkıs” olarak yapılan ayırmadan söz edilmektedir. Şayet idgamın yapıldığı harflerden ilk harf, ikinci harfte zât ve sıfat yönünden tamamen kayboluyorsa (إِذْ ظَلَمُوا) idgam-ı tâm olarak isimlendirilir. İlk harf ikincisinde zât olarak kaybolup sıfat yönünden tamamen kaybolmazsa idgam-ı nâkıs olmuş olur. Nâkıs idgama örnek olarak nûn-i sâkin (ن) yahut tenvinin müteharrik olan vâv (و) veya yâ (ي) harfleriyle idgam edilmesini zikredebiliriz. Zira mezkûr durumlarda nûn-i sâkin (ن) veya tenvinde bulunan gunne sıfatı tamamen kaybolmaz ve kendini hissettirir. Aynı minvalde idgam edilecek harfte isti‘lâ (اَلَمْ تَخْلُقْكُمْ) yahut itbâk (اَحْطُتْ) gibi sıfatların olması da harfin tam idgamına engel teşkil etmektedir. Son olarak tam idgamın teşdidi de tam olduğu gibi nâkıs idgamın teşdidi nâkıs olur.²¹⁸

²¹⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 170-183.

²¹⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 183-184.

i. Birinci Fasıl: İdgam-ı Misleyn

İdgam edilecek iki harften birincisi sâkin; ikincisi harekeli olursa idgam-ı misleyn gerçekleşir. Harfler art arda aynı kelimedede (يدرككم) gelebileceği gibi farklı kelimelerin son ve ilk harfleri olacak şekilde (إِذْ ذَهَبَ) de gelebilirler. İdgam-ı misleynin tek istisnası vardır. Şayet “قالوا واقبلوا” örneğinde olduğu gibi ilk harf med harfi ise idgam yapılmaz.²¹⁹

ii. İkinci Fasıl: İdgam-ı Mütekaribeyn

İdgam-ı mütekaribeynin Kur'an'da on bir türü bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla şu şekildedir:

- Birinci tür zâl (ذ) harfinin idgamıdır. Kariler “إِذْ ظَلَمُوا” örneğinde olduğu gibi zâl (ذ) harfinin zâ (ظ) harfine idgamında ittifak etmişlerdir. Aynı harfin Kur'an'da karşılaştığı ve mahreçte yakın olduğu “ج، ز، ص، س، ت، د” altı harf üzerinde ise ihtilaf etmişlerdir. Âsım kıraatinde mezkûr altı harft idgam yaparak okunmuştur.
- İkinci tür sâ (ث) harfinin idgamıdır. Kur'an'da sâkin olarak sâ (ث) harfinden sonra yakın mahreçli harflerden sadece zâl (ذ) ve tâ (ت) harflerin geldiği görülmektedir. İki vecihte de âlimler ihtilaf etmiştir. Âsım kıraati zâl (ذ) harfi geldiğinde (يلهث ذالك) idgam ederken tâ (ت) harfinde (لبثت) izhâr ile okumuşlardır.
- Üçüncü tür dâl (د) harfinin idgamıdır. Mezkûr harften sonra gelen sâ (ث) harfi Âsım kıraatine göre idgam edilmez. Kıraat âlimlerinden bir kısmı bu durumda idgam yaparak okumuşlardır. Ayrıca “قَدْ” sözcüğünde dâl (د) harfinin kendisinden sonra gelen “ولقد جاءهم” ifadesindeki sekiz harften biriyle idgam edilmesi meselesi de ihtilaf konusu olmuştur. Âsım mezkûr harflerin hepsinde izhâr yapmıştır.
- Dördüncü tür tâ (ت) harfinin idgamıdır. Sâkin olan tâ (ت) harfinden sonra harekeli tâ (ط) harfi yahut dâl (د) harfinin geldiği durumlarda âlimlerin tamamı ilgili

²¹⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 185.

sözcüğü idgam üzere okumuşlardır. Mezkûr iki harf dışında “كذبت ثمود” ifadesindeki altı harf için de idgam edilmesi hususu ihtilaf konusu olmuştur. Âsım kıraatinde bu harflerin tamamı izhâr ile okunmuştur.

- Beşinci tür tâ (ط) harfinin idgamıdır. Kur'an'da sâkin tâ (ط) harfinden sonra gelen yakın mahreçli tek harf tâ (ت) harfi olmuştur. Mezkûr durumda idgamlı okuma noktasında âlimler arasında ittifak var ise de tâ (ط) daki itbâk sıfatı kaybolmayacağı için bu idgam nâkıstır.
- Altıncı tür bâ (ب) harfinin idgamıdır. Kur'an'daki tek örneği “يا بني اركب معنا” ifadesinde sâkin bâ (ب) harfinden sonra gelen harekeli mîm (م) harfidir. Âsım'da dahil olmak üzere ulemanın çoğunluğu mezkûr ibareyi idgam ederek okumuşlardır.
- Yedinci tür fâ (ف) harfinin idgamıdır. Kur'an'daki tek örneği “نخسف بهم” ifadesidir. Kisâ'da fâ (ف) harfini bâ (ب) harfine idgam ederek okuyan yoktur.
- Sekizinci tür kâf (ق) harfinin idgamıdır. Kâf (ق) harfinin kâf (ك) harfine idgamı (الم تخلقكم) hususunda âlimler ittifak etmiştir. İdgam esnasında kâf (ق) harfinin isti'la sıfatının kaybolması hususunda ise ihtilaf mevcuttur.
- Dokuzuncu tür lâm (ل) harfinin idgamıdır. Sâkin olarak gelen lâm (ل) harfinden sonra râ (ر) harfi gelmesi durumunda (قل رب) âlimler ittifakla idgam yapmışlardır. Yine sâkin olarak gelen lâm (ل) harfinden sonra zâl (ذ) harfi gelmesi durumunda (و بلن هل) yalnızca Ebû Haris (öl. 240/854) idgam yapmıştır. Ayrıca “هل” ve “بلن” lafızlarından sonra gelen “ط، ظ، ض، س، ز، ث، ت” suretindeki sekiz harfte idgam yapılması konusu ihtilaflıdır. Âsım kıraatinde mezkûr sekiz harf de izhâr üzere okunmuştur.
- Onuncu tür râ (ر) harfinin idgamıdır. Sâkin râ (ر) harfinden sonra gelen yakın mahreçli ve müteharrik lâm (ل) harfinde (يعفر لكم) sadece Ebû Amr (öl. 154/771) idgam üzere okumuştur.²²⁰

²²⁰ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 181-193.

- On birinci tür nûn (ن) harfinin idgamıdır.

Müellif idgam-ı mütekaribeynin on birinci türünü iki alt başlıkta ele almıştır. Bu başlıklardan ilki “sâkin nûn (ن)’un halleri” diğeri ise “sâkin mîm (م)’in halleri” konularını içerisinde barındırmaktadır.

Müellif sâkin nûn (ن)’la beraber tenvinin hallerinden de bahsetmektedir. Toplam dört halden bahseden Saçaklızâde’nin aktarmış olduğu bilgiler maddeler halinde şu şekildedir:

- Birinci halde müellif, tenvin veya sâkin nûn (ن)’un kendisinden sonra “ا، ه، ح، خ، ع، غ” ifadesindeki altı boğaz harfinden birisine denk gelmesi durumunda izhâr oluşacağı bilgisini vermektedir. Akabinde Hafs rivayeti dışındaki vecihlerden farklı örnekler getirmektedir.
- İkinci halde ise Saçaklızâde tenvin veya sâkin nûn (ن)’un idgamını ele almaktadır. Bu bağlamda mezkûr iki harfin “يرملون” lafzındaki altı harften birisine uğraması durumunda idgam durumunun gerçekleşeceğini belirtir. Müellifin aktarmış olduğu diğer bilgiler özetle şu şekildedir: Şayet tenvin veya sâkin nûn (ن)’dan sonra mîm (م) ve nûn (ن) harfleri gelirse tam idgam; vâv (و) ve yâ (ي) harflerinden birisi gelirse gunne sıfatının devam etmesinden dolayı nâkıs idgam gerçekleşir. Aynı minvalde lâm (ل) ve râ (ر) harflerinin gelmesi durumunda da âlimler idgam yapılması noktasında ittifak etmişlerdir.
- Üçüncü hal tenvin veya sâkin nûn (ن)’dan sonra gelen bâ (ب) harfi içindir. Mezkûr durumlarda nûn (ن) harfi telaffuz esnasında hafif bir mîm (م) harfine çevrilir.
- Dördüncü ve son hal ise tenvin veya sâkin nûn (ن)’dan sonra gelen “ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ك” suretindeki on beş harfte ifhâ ile gunneli okuyuş yapmaktır. Saçaklızâde ihfânın izhâr ile idgam arası bir okuyuş olduğunu belirterek onu medde benzetir. Zira gunne sıfatının belli olması için sesin genişletilmesi gerektiğini belirtir. Son olarak müellif ihfâ harflerini nûn (ن)

harflerinin mahrecine yakınlığını esas alarak üç gruba ayırır ve gunneli okuyuş miktarının yakından uzağa doğru gidildikçe azaldığını belirtir.²²¹

Müellif sâkin nûn (و)’un dört halini açıkladıktan sonra, sâkin mîm (م)’in hallerini üç maddede izah etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda mîm (م) harfinin gunneli idgam, gunneli ihfâ, gunneli ve gunnesiz izhâr olmak üzere üç halinin izahını yapar ve bölümü sonlandırır.²²²

e. Beşinci Bahis: Med ve Kasr

Saçaklızâde med bahsini iki alt başlıkta incelemektedir. Giriş kısmında konuyla alakalı temel kavramların açıklamasını yaparak med ve lîn harflerini tanıtmıştır. Müellifin konuyla alakalı aktarmış olduğu bilgiler şöyledir: “Med” sözlükte mutlak olarak uzatmak, “kasr” ise mutlak olarak men etme manasına gelmektedir. Istilahî anlamıyla med ise illet harflerinden sayılan med harfleriyle (ا، و، ي) yahut lîn harfleriyle (ي، و، ي) sesi uzatma anlamına gelmektedir. Harf-i med ile yapılan uzatma “aslî ve fer‘î” olmak üzere iki kısma ayrılır. Medd-i aslîdeki uzatma lâzımîdir. Bu sebeple medd-i aslînin diğer bir adı medd-i zâtî ve medd-i tabîî olmuştur. Bu meddin uzatma miktarı bir eliftir. Medd-i fer‘î ise bir sebebe binaen medd-i aslînin üzerine yapılan ilave meddir.

Med harflerinden vâv ve yâ için “lîn harfî” denildiği durumlarda mevcuttur. Mez-kûr harfler sâkin olarak gelip öncesindeki harfler meftûh olursa bu iki harf med harfî değil “lîn harfî” olur. Aynı şekilde med durumlarına da medd-i aslî değil, medd-i lîn denilmektedir. Medd-i lînlerin aslî medleri olmadığı için bir elif miktarı okuyuşlarına “tevassut” yahut “kasr” denilmekte, iki elif miktarı okuyuşlarında ise “tûl” ifadesi kullanılmaktadır.²²³

²²¹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 194-205.

²²² Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 206-212.

²²³ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 213-214.

i. Birinci Fasıl: Medd-i Fer‘înin Çeşitleri

Medd-i fer‘înin ziyade uzatılmasına sebep olan şeyler ya lafzî ya da manevî olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Lafzî sebepler med harfinden sonra gelen hemze yahut sükûndur. Bunların geliş şekillerine göre lafzî sebepler, dört kısımda incelenir:

- Birinci kısım: “جاء” örneğinde görüldüğü üzere lafzî sebeplerden hemzenin med harfinden sonra ve med harfiyle aynı kelimedede gelmesidir. Bu med çeşidine “medd-i muttasıl” yahut “medd-i vacip” de denilmektedir. Bu meddin bir elif üzerinde uzatılması noktasında ulema ittifak etmişlerdir. Ancak ziyadeliğin miktarı noktasında ihtilaf söz konusudur.²²⁴
- İkinci kısım: Lafzî sebeplerden hemzenin, birinci kelimenin sonunda bulunan med harfinden sonra ikinci kelimenin başında gelmesi (في أنفسكم) durumudur. Buradaki med durumu sadece vasl halindeyken gerçekleşir. Bu med türüne “medd-i munfasıl” yahut “medd-i câiz” de denilmektedir. Bu meddin ziyadeliği noktasında ulema arasında ihtilaf mevcuttur.²²⁵
- Üçüncü kısım: “ولا الضالين” örneğinde görüldüğü üzere med harfinden sonra lafzî sebeplerden lâzımî sükûn gelmesi durumudur. Vasl ve vakf durumlarının tamamı için ziyade med gerçekleştirilir. Bu sebeple “medd-i lâzım” denilmektedir.²²⁶
- Dördüncü kısım: Şayet med harfinden sonra lafzî sebeplerden ârızî sükûn gelirse (العلمين) ziyade med gerçekleşir. Ârızî sükûn vakf nedeniyle ortaya çıkan sükûndur. Zikredilen med vasl durumunda ortadan kalkar dolayısıyla ziyade med sebebi de ortadan kalkmış olur. Bu sebeple bu med çeşidine “medd-i ârız” denilmektedir. Ziyade meddin miktarında ulema arasında ihtilaf mevcuttur.²²⁷

Lafzî sebeplerden sonra gelen ikinci tür med sebepleri ise “manevî” sebeplerdir. Bu tür medlere “لا إله إلا الله، لا إله إلا هو” cümlelerinde görülen birinci lâm harflerinin ziyade uzatılması örnek olarak verilebilir. Mezkûr ifadelerde yapılan

²²⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 215.

²²⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 216-217.

²²⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 218-219.

²²⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 220-221.

ziyade meddin sebebi olumsuzluk lâ (لَا)'sını mübalağa ile okumak ve kuvvetlendirmektir. Buradan hareketle bu med çeşidine “medd-i mübalağa” ismi verilmektedir. Ta‘zim amacıyla yapıldığı için “medd-i ta‘zim” de denilmektedir.²²⁸

ii. İkinci Fasl: Medd-i Lîn

Daha önce zikredildiği üzere lîn harfleri sâkin vâv ve sâkin yâ olmak üzere iki tanedir. Medd-i lînin toplam dört hali vardır. Bu halleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Birinci Hal: Müteharrik bir hemzeden önce gelen sâkin lîn harfleri (شَيءٌ، سَوْءٌ) hemze ile aynı kelime olursa medd-i lîn gerçekleşir. Yalnızca Verş’e göre med yapılarak okunur ve iki vecih ile med yapılabilir. Bunların birincisi tevassut yani bir elif miktarı med iken diğeri, tûl yani iki-üç elif miktarı med yapılmasıdır.
- İkinci Hal: “لَوْ أَنَّهُمْ، نَبَأُ ابْنَيْ آدَمَ” örneklerinde olduğu gibi müteharrik bir hemzeden önce sâkin olarak gelen lîn harflerinin, hemze ile farklı kelimelerde peş peşe gelmesi durumudur. Mezkûr hallerde hiçbir kıraat imamı med yapmamıştır.
- Üçüncü Hal: Sükûnu, vasl ve vakf durumunda da lazımlığını koruyan ve uzatılması zarurî olan meddir. Kur’an’da “حَمَّ، كَهَيْعَصَ” kavilleri olmak üzere sadece iki yerde görülür. Tûl vechi ile okumak makbul olan görüş ise de, tevassut vechiyle okumak da câiz görülmüştür.
- Dördüncü Hal: Vakf halinde ortaya çıkan sükûn sebebiyle yapılan meddir. Vasl halinde med sebebi ortadan kalkacağı için medde yapılamaz. Medd-i lînin diğer hallerinden farklı olarak burada üç vecih ile okuma yapılabilir. Bunlardan ikisi diğer hallerde olduğu gibi tûl ve tevassuttur. Medd-i lînin dördüncü haline has olmak üzere okunan üçüncü vecih ise kasrdır. Kasrdan maksat medd-i lîni tamamen terk etmektir.²²⁹

f. Altıncı Bahis: Hemze-i Vasl ve Hemze-i Kat‘

Hemze-i kat‘ vaslen ve ibtidâ durumunda okunan hemzedir. Hemze-i vasl ise sadece ibtidâ durumunda, kelime başlarının sâkin olup okunması için bir hemzeye

²²⁸ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 222.

²²⁹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 224-226.

ihtiyaç duyulduğu zamanlarda telaffuz edilir. Hemze-i vasl isimler, fiiller ve harflerde bulunabilir. Hemze-i kat‘ ise muzârî fiillerde, sülâsî (أكل) ve rubâî fiillerin mazisinde (أكرم) görülmektedir.

Her ne kadar hemze-i kat‘ için vaslen kendini gösteren hemze açıklaması yapılsa da, Verş’in yapmış olduğu nakil bu genel görüşün istisnası sayılabilir. Şöyle ki Verş bir önceki kelimenin son harfi sâkin yahut tenvin ile bittiğinde, bir sonraki kelimenin ilk harfi hemze-i kat‘ dahi olsa nakil yapmaktadır. Bu sebeple hemze-i kat‘ telaffuzda kendisini gösteremez. Verş’in nakli art arda gelen kelimeler için geçerlidir. Şayet sükûndan sonra gelen hemze-i kat‘ aynı kelimedede bulunursa nakil yapılmaz.

Lâm-ı tarîfin vasl hemzesinden önce istifham hemzesi gelmesi durumunda lââm-ı tarîfin vasl hemzesi med harfine dönüşür (ءالان) ve istifham hemzesinin uzatılmasına vesile olur. Bu durum Kur’an’da toplam altı yerde görülmektedir.

Bazı isimlerin başındaki hemzeler (ابن، ابنة، اسم، اثنان، امرأة) semâ‘î olarak vasl hemzesi sayılmaktadır. Beş veya altı harfli fiillerin başında bulunan hemzeler ise kıyâsî olarak hemze-i vasl kabul edilmektedir. Üç ve dört harfli fiillerin başındaki hemzeler ise hemze-i kat‘ olarak bilinir.²³⁰

g. Yedinci Bahis: Hemzeteyn

Saçaklızâde bu başlık altında iki hemzenin art arda gelmesi durumunda nasıl telaffuz edileceği üzerine birtakım bilgiler vermektedir. Bu minvalde iki hemzenin de aynı kelimedede olması ve ilkinin vasl, ikincisinin kat‘ hemzesi olması durumunda (لقاء) vasl hemzesinin okunmayacağını belirtir. Şayet ibtidâ yapılması gerekirse vasl hemzesinin harekesine göre med yapılarak okunacağını vurgulamaktadır. Müellif Hafs’ın istifham hemzesinden sonra hemze-i kat‘ gelmesi durumunda Kur’an’da sadece bir yerde (Fussilet Suresindeki “أعجمي” ifadesiyle) teshîl okuyuşu yaptığını ifade etmektedir. Ayrıca yine Hafs’a göre teshîl okuyuşu yapabilmek için iki hemzenin de aynı kelimedede olması gerektiğini belirtmektedir. Son olarak müellif,

²³⁰ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 227-230.

istifham hemzesinden sonra gelen vasl hemzesinin ise tamamen hazfedildiğini ve istifham hemzesinin fethasıyla (أطلع = أطلع) telaffuzun yapıldığını açıklayarak bölümü sonlandırmaktadır.²³¹

h. Sekizinci Bahis: İmâle

Saçaklızâde imâle başlığı altında sadece Hafs'ın görüşlerine yer vermektedir. Bu bağlamda imâlenin birincisi elifi (ي) yâ (ي) harfine ve ikincisi elifin (ي) öncesindeki fethayı kesreye meylettirerek okumak şeklinde iki cihetle yapıldığını ifade etmektedir. Aynı minvalde imâlenin yapılış şekline göre “imâle-i kübrâ” ve “imale-i mahzâ” olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmektedir. Yapılan bu isimlendirmede imâlenin yapılış derecesi esas alınmaktadır. Şöyle ki müellif imale-i kübrâyı neredeyse elifin (ي) yâ (ي) gibi ve fethanın kesre gibi okunması olarak açıklarken, imâle-i mahzânın ise imâle-i kübrâ ile fetha arası bir okuyuş olduğunu belirtmektedir. Bu sebeple bu okuyuş türün “imâle-i süğrâ”, “beyne beyne” yahut “imâle-i mütevassıta” olarak da isimlendirilmektedir. Hafs rivayetinde Kur'an'da imâle yapılan tek yer Hûd Suresindeki “مَجْرِيهَا” âyetidir. Zira mezkûr âyette imâle-i kübrâya uygun olarak râ (ر) harfinin önündeki elifi (ي) yâ (ي) harfine ve râ (ر) harfinin harekesi olan fethayı da kesreye meylederek telaffuz etme söz konusudur.²³²

i. Dokuzuncu Bahis: “Hüm (هم)” ve Cemi’ “Mîm (م)”i

i. Birinci Fasıl: “Hüm (هم)” Lafzının “Hâ (ه)”sı

Müellif mezkûr başlık altında hüm (هم) zamirindeki hâ (ه) harfinin harekesinin kıraat vecihleri arasındaki farklı okuyuşlarına değinmektedir. Cumhur ulemaya göre hâ (ه) harfinin meksur bir harften sonra gelirse kesre ile, yâ-i sâkineden (ي) sonra gelirse yine kesre ile, bu iki durum dışında ise damme ile telaffuz edilmesi gerektiğini beyan ederek açıklamalarına başlamaktadır. Devamında ihtilaf eden âlimlerin görüşlerini serdeden müellif şu bilgileri aktarmaktadır:

²³¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 233-236.

²³² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 236-237.

Hamza ve Kisâî'ye göre sâkin harften sonra gelen hâ kesre değil damme ile telaffuz edilir. İmam Yakub'a (öl. 205/821) göre “hünne (هَنْ)” ve “hümâ (هَمَا)” lafızlarındaki hâ (هـ)'lar, ister kesreden sonra gelsin ister sâkin yâ (ي) harfinden sonra gelsin meksur değil mazmum olarak okunur.²³³

ii. Mutlak Cemî' Mîm (م)'i

Cemî' mîm (م)'i üç yerde görülmektedir. Birincisi hâ (هـ) harfinden sonra (هم) gelebilir. İkincisi tâ (ت) harfinden sonra “tüm (تَم)” görülebilir. Üçüncü ve sonuncusu ise kâf (ك) harfinden sonra “küm (كَمْ)” görülen cemî' mîm (م)'idir. Mezkûr harf muttasıl olduğu durumlarda cumhura göre mazmum okunur ve sonrasına vâv-ı sâkin (و) getirilir (رَأَيْتُمُوهُ). Mezkûr görüş cumhura aittir. Zira bu vecihlere muhalif birtakım okuyuşlar da bulunmaktadır.²³⁴

j. Onuncu Bahis: Hâü'l-Kinâye (هـ)

Müfred müzekker gâib zamiri olan “hâü'l kinâye (هـ)'nin” geliş durumuna göre harekesi mazmum yahut meksur olabilirken meftuh olamaz. Üç durumda mazmum olarak gelir. Bu durumların ilki öncesindeki harfin fethalı olarak gelmesidir (إِنْ مَالَهُ). İkinci durum önceki harfin dammeli olarak gelmesidir (كَانَ شَرُّهُ). Üçüncü ve sonuncusu ise öncesindeki harfin yâ (ي) harfi dışındaki bir harf olup sâkin gelmesidir (مَنْهُ). Bu minval üzere hâü'l kinâye (هـ)'nin meksur okunduğu iki durum mevcuttur. İlki öncesindeki harfin kesreli gelmesi (بِهِ) iken, ikincisi öncesinde sâkin bir yâ (ي) harfinin bulunması (الْيَهُ) durumlarıdır. Hafs rivayetinin yukarıdaki genel kaideye aykırı iki istisnası bulunmaktadır. Bunlar Kehf Suresindeki “مَا أَنْسَانِيَهُ” âyeti ile, Feth Suresindeki “بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ” âyet-i kerîmesidir. Mezkûr iki yerde hâü'l-kinâyeler (هـ) mazmum telaffuz edilirler. Öncesindeki harfler müteharrik ise hâü'l-kinâyeler (هـ)

²³³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 239-240.

²³⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 240-243.

med yapılarak okunur. Öncesindeki harfler sâkin ise hâû'l-kinâyeler (هـ) uzatılmaz. Hafs rivayetinde bu genel kaidenin tek istisnası Furkan Suresinde geçen “فِيهِ مَهَانًا” lafzıdır ki buradaki hâû'l-kinâyeye (هـ) öncesinde sâkin yâ (ي) harfi olmasına rağmen med yapılarak okunur. Aynı şekilde Hişam (öl. 245/859 [?]) rivayetinde de “أَرْجَتْهُ” lafzında istisnâî olarak med yapılarak okunur. İbni Kesîr (öl. 120/738) ise şayet sonrasındaki harf müteharrik olması durumunda, hâû'l-kinâyenin (هـ) öncesindeki harfin sâkin yahut müteharrik olma durumuna bakmaksızın med yaparak okumaktadır.²³⁵

k. On birinci Bahis: Vakf (ve İbtidâ)

Saçaklızâde eserinde uzunca yer verdiği vakf konusuna kavramın tanımını yaparak giriş yapmaktadır. Bu bağlamda vakfın, âyet sonu yahut ortalarında soluk alıp verecek kadar sesi kesmek anlamına geldiğini belirtmektedir. Vakfın kelime ortalarında yapılmasının uygun olmadığını belirterek vakf konusunu dört kısımda vakf konusunu ele almaktadır. Şayet vakf yapılan kelimenin manası hem lafız hem de mana yönünden tamamlanmış ise bu “vakf-ı tâm” olarak isimlendirilmektedir. Vakf yapılan kelimenin öncesi yahut sonrasıyla lafız yönünden bağlantısı kalmasa da mana yönünden bağlantısı devam ediyorsa bu vakfa “vaf-ı kâfi” denilmektedir. “Vakf-ı hasen” olarak adlandırılan vakfın üçüncü durumu ise söz tamamlansa dahi vakf yapılan kelimenin öncesi veya sonrasındaki kelimeyle irtibatının devam etmesi durumudur. Dördüncü ve son durum ise sözün öncesi veya sonrasıyla hiçbir şekilde tamamlanmadığı durum olan “vakf-ı kabîh”dir. Müellif böyle yerlerde vakf yapmanın câiz olmadığını belirterek vakfla alakalı birtakım bilgiler vermek suretiyle eserine devam etmektedir.²³⁶

3. Hâtime

Saçaklızâde vakf konusunu ele aldıktan sonra kitabın son bölümüne geçmeden önce sekte, revm, işmâm gibi diğer tecvid eserlerinde müstakıl başlıklarda anlatılan konular hakkında malumat vermektedir. Bu bağlamda sektenin nefes

²³⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 244-247.

²³⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 247-251.

almadan okuyuşa bir müddet ara vermek anlamına geldiğini belirterek Hafs rivayetinde toplam dört yerde yapılan sekte örneklerini eserine almaktadır.²³⁷ Müellif revmin üzerinde vakf yapılan ve sonu kesre yahut damme olan kelimenin harekesini az bir süre ile belli etmek olduğunu ifade eder. İsmâm için ise vakf yapılan harfin sonrasında son harekenin damme olduğunu belirtmek için dudakları öne doğru büzüştürmek gerektiğini söylemektedir.²³⁸ Son olarak ise işmâmın yapılış amacının duymayanlar için, revmin ise göremeyenler için olduğunu açıklamaktadır.²³⁹

Müellif bir sonraki bölümde “Tenbihât (Uyarılar)” alt başlığını atarak birbirine benzeyen bazı harflerin telaffuzunda özellikle kalınlık ve incelik durumlarına dikkat edilmesi gerektiği belirtmektedir. Bu bağlamda kendisinden sonra med harfi gelen hemze (ء), cîm (ج), yâ (ي) gibi harflerin kalın okunmasının hata olduğunu ifade etmektedir. Aynı minvalde kendisinden sonra med harfi gelen hâ (ح) harfinin ise kalın okunması gerektiğini belirtmektedir. Müellifin ilgili başlıkta ele almış olduğu bir diğer husus mahreç yakınlığından dolayı birbirinin yerine telaffuz edilen harflerle alakalı yapmış olduğu uyarılardır. Bu minval üzere hâ (ه) ve hâ (ح) harfleri, cîm (ج) ve şîn (ش) harfleri, tâ (ط) ve tâ (ت) harfleri, tâ (ط) ve dâl (د) harfleri gibi bazı ikili harf gruplarının telaffuzuna mahreç yakınlığından dolayı dikkat edilmesi gerektiğini söylemiş aksi durumda harflerin karışma ihtimallerinin bir hayli yüksek olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁰

Saçaklızâde son bölümde “Fâtiha Suresinin Tecvidi” başlığını atarak kitabında aktarmış olduğu bilgilerin mezkûr başlık altında pratiğini yaptığı bir bölüm oluşturmuştur.²⁴¹ Müellif ilgili bölümün devamında kelime sonlarında görülen yâ (ي) harfinin yazılması ile alakalı “Risâletü'l-Yâât” başlığında bir risaleyle eserini sonlandırmıştır.²⁴²

²³⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 285-286.

²³⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 277.

²³⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 278.

²⁴⁰ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 289-302.

²⁴¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 310-320.

²⁴² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 324-343.

B. el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd (Tecvîd-i cedîd) Eserinin Muhtevası

Zihni Efendi eserine telif geleneğine uygun bir şekilde besmele, hamdele ve salvele ile başladıktan sonra atmış olduğu ilk başlık “Mushaf-ı Şerif” olmuştur. Mezkûr başlıktan sonra tecvid ilmiyle alakalı muhtelif konularda yirmi üç başlık daha atarak çalışmasını tamamlamıştır. Eserin muhteva analizini yapılırken bu başlıklara ve sıralamaya dikkat edilmiştir. Tezin “Eserlerin Karşılaştırması” isimli başlığında Zihni Efendi’nin aktarmış olduğu bilgilerin değerlendirmesi yapılacağından dolayı bu bölümde konular açıklanırken Zihni Efendi’nin serdettiği görüşlerin dışına çıkmamaya özen gösterildi. Zihni Efendi’nin aktarmış olduğu istisnai bilgiler ve verilmesi elzem görülen diğer bilgiler dipnot kısmında paylaşıldı.

Zihni Efendi’nin eserinde tecvid bahisleriyle alakalı vermiş olduğu örnekler iki grupta incelenebilir. İlki tecvid konularını izah ederken konunun anlaşılması maksadıyla paragrafların arasında vermiş olduğu örneklerdir. İkincisi ise “Temrinât (Alıştırmalar)” başlıklarıyla bölüm sonlarında konuya çalışan öğrencilerin bilgisinin pekişmesi amacıyla vermiş olduğu örnekler denilebilir. Zihni Efendi’nin zikretmiş olduğu ikinci grup örneklerle (Temrinât) teze bir katkı sunacağı düşünülmendiğinden ve çalışmanın hacmini artıracığından dolayı değinilmemiştir.

1. Mushaf-ı Şerif

Zihni Efendi tanımını yaparak giriş yaptığı “Mushaf-ı Şerif” başlığı altında Kur’an’ın gerek tarihi gerekse içeriği hakkında pek çok bilgi vermiştir. Müellifin ilgili bölümde aktardığı bilgileri şöyle özetlememiz mümkündür: Malum olunduğu üzere Kur’an-ı Kerim 114 sureden ve içerisinde sayısız deliller barındıran âyetlerden oluşan, eşi ve benzeri bulunmayan mukaddes bir kitaptır. Bu kitap son peygamber Hz. Muhammed’e tek seferde değil peyderpey indirilmiştir. Bu minval üzere bazen âyet âyet bazen de sure sure olacak şekilde yirmi yılda -yahut yirmi üç yılda- mütemadiyen tenzili gerçekleşmiştir. Kur’an’da sure ve âyetlerin sıralanışı vahiylerin indiriliş sıralaması ile özdeş değildir. Vahiyde önce inenin Kur’an’da sonra yazıldığı gibi, sonra inenin de önce yazıldığı görülebilmektedir. Ancak Kur’an-ı Kerim’deki âyet ve surelerin tertibi, yeni vahiyler gelip okundukça Hz. Muhammed tarafından sıraya konmuştur. Aynı şekilde Hz. Muhammed’in emri üzere vahiy katipleri

tarafından çeşitli materyallere yazılmış ve Müslümanlar tarafından okunup ezberlenmiştir.²⁴³

Hiz. Peygamber'in vefatından sonraki sürece de değinen Zihni Efendi, ilk halife Hiz. Ebû Bekir'in (öl. 13/634), dağınık sayfalar halinde yazılı olan Kur'an'ı bir araya getiren ve kitaplaştıran kiş i olduğunu ifade etmektedir. Müellif, Hiz. Ebû Bekir'in muhtelif sayfalarda yazılı olan Kur'an âyetlerini Hiz. Muhammed'in emretmiş olduğu tertip üzere toplattığını ayrıca belirtmiştir. Saklanmak üzere Hiz. Ebû Bekir'e verilen bu Mushaf'ın, onun vefatı üzerine önce Hiz. Ömer'e (öl. 23/644) ardından da Hiz. Peygamber'in eşlerinden aynı zamanda Hiz. Ömer'in kızı olan Hiz. Hafsa'ya (öl. 45/665 [?]) intikal ettiği aktarılmaktadır. Zihni Efendi devamında Hiz. Osman'ın (öl. 35/656) istinsah faaliyetinden bahsetmiş ve şu bilgileri vermiştir: Hiz. Osman, halifeliğı döneminde Hiz. Hafsa'da bulunan kitabı istinsah faaliyeti için istetti ve istinsahtan sonra kendisine tekrar iade etti. Hiz. Osman'ın yazdırdığı Kur'an kitap şeklini aldığı için "Mushaf" olarak isimlendirildi. Hiz. Osman, istinsah ettirdiğı bu Mushaf'ı esas alarak birçok Mushaf yazdırdı ve bu Mushafları Mekke, Yemen, Şam, Basra, Kûfe gibi muhtelif şehirlere göndertti.²⁴⁴ Hiz. Osman'ın kendisi için ayırttığı istinsah edilen ilk nüsha ise Medine'de kaldı ve "İmam Mushaf" adıyla şöhret kazandı.²⁴⁵ Kur'an yazımında Mesâhif-i Osmânî'nin dışına çıkılmaz. Zira bu hatta, seçkin sahabeler tarafından yazıldığı için günümüze kadar teberrüken tabi olunmuştur.²⁴⁶

Zihni Efendi Kur'an tarihi hakkında aktarmış olduğu genel bilgilerden sonra İslam aleminde görülen ilk kitabın Mushaf-ı Şerif olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca bu kitabın sonraki süreçte yazılacak olan eserlerin resm-i hat için -nahiv ilmiyle alakalı kaideler konuluncaya kadar- esas teşkil ettiğini ifade etmektedir. Akabinde müellif eserinin genel anlatım tarzına şamil olarak Kur'an'ın imlası üzerine birtakım

²⁴³ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 2.

²⁴⁴ Müellif eserin dipnot kısmında Hiz. Osman'ın Kur'an'ı bir araya getiren değil, çoğaltan kiş i olduğunu ifade etmektedir. Akabinde Ku'an'ı noktalayan ve harekeleyen kişinin de Haccâc değil, aynı dönemde yaşayan âlimlerden olan Yahya b. Yâ'mer olduğu bilgisini paylaşmaktadır. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 3.

²⁴⁵ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 3.

²⁴⁶ Zihni Efendi vermiş olduğu bilgiyi Suyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-İtkân* isimli eserinden yapmış olduğu alıntıyla desteklemektedir. Buna göre İmam Mâlik (öl. 179/795), kendisine Kur'an'ın yeni yazı üzerine yazılıp yazılamayacağı sorulması üzerine "hayır" cevabını vermiştir. Kur'an'ın ancak ilk yazıldığı hal üzere yazılabileceğini söylemiştir. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 4.

malumat ve misaller vermektedir. Aktarmış olduğu bilgileri maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

- Telaffuzunda elif (ا) olan ancak yazıda elifsiz yazılan kelimeler:²⁴⁷ ههنا، هذان، إسحق، gibi. لكن، رهن
- Yazısında olduğu halde telaffuzunda elif (ا) olmayan kelimeler:²⁴⁸ مائة، انا، gibi.
- Vâv (و) ile yazılan ancak elif (ا) şeklinde okunan kelimeler:²⁴⁹ زكوة (زكاة)، صلوة (صلاة)، زكوة (زكاة)، gibi. نجوة (نجاة)، حيوة (حياة)، منوة (منة)
- “Hemze (ء)” altında vâv (و) yazılan ve vâv (و)’dan sonra da elif (ا) görülen kelimeler:²⁵⁰ يبدا (يبدأ)، علموا (علماء)، ما نشؤا (ما نشاء)، دعوا (دعاء) gibi.
- Muttasıl yazılması gereken lâm (ل) harfinin munfasıl yazılması:²⁵¹ مال هذا (ما لهذا) gibi.
- Muttasıl yazılması gereken mîm (م) harfinin munfasıl yazılması: كل ما (كلما) gibi.
- Munfasıl yazılması gereken mîm (م) harfinin mutttasıl yazılması: اما (ان ما) gibi.
- Nûn-i hafife²⁵² anlamına gelen nûn-i huhaffefe:²⁵³ وليكوناً، لنسفعاً gibi.
- Hazf ile yazılan kelimeler:²⁵⁴ Elif (ا)’ın hazfi; وايه (أيها)، vâv (و)’ın hazfi; يدع (يدعو)، yâ واد (وادی) gibi.
- Ziyade yâ (ي) harfi ile yazılan kelimeler:²⁵⁵ من نبأ (من نبيا) gibi.
- Hemze-i Vasl:

²⁴⁷ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 4-5.

²⁴⁸ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 4.

²⁴⁹ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 5.

²⁵⁰ Kur’an’da bu gibi kelimelerin hemen altına "قصر" uyarısı yer almaktadır. Bu işaret kelime üzerinde vakf yapılırsa da vasl yapılırsa da med edilmez manasında kullanılmaktadır. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 7-8.

²⁵¹ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 8-9.

²⁵² Muzâri ve emir fiillerinin sonuna eklenerek onları pekiştiren harflerdir. Daha fazlası için bk. İsmail Durmuş - Soner Gündüzöz, “Nûn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/242-243.

²⁵³ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 9.

²⁵⁴ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 9-11.

²⁵⁵ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 11.

Zihni Efendi, hemzenin eliften farklı bir harf olduğunu ancak kelimelerin baş kısmına yazıldığında elif (ﻱ) şeklinde görüldüğünü belirtmektedir. Elif (ﻱ) harfi hareke alamadığı için kelimenin başında şeklen harekeli gibi görünen eliflerin tümü hemzedir. Zihni Efendi hemzeyi “hemze-i vasl” ve hemze-i kat” olmak üzere iki kısımda incelemektedir. Hemze-i vasl nevinden sayılan hemzeler şunlardır: Lâm-ı tariflerin hemzesi (ﻻ), bazı isimlerin başındaki hemzeler (ابن، ابنة، امرأة، اسم، اثنتين، اثنين)، sülâsi emr-i hâzırların hemzeleri (if’âl babı hariç) ve sülâsi, rubâi, mezîd fiillerin kalıplarının (mazi, mastar ve emr-i hâzır) baş kısımlarına gelen hemzeler.

Hemze-i vasldan başlanacağı vakit genel kural kesre ile okumaktır. Müellif genel kuralın iki istisnasından bahsetmektedir. Şöyle ki emr-i hâzır sülâsinin birinci babı kesre ile değil damme ile okunmaktadır. Aynı şekilde lâm-ı tariflerin hemzesi de ibtidâ durumunda kesre ile değil fetha ile okunur. Zihni Efendi son olarak hemzenin başına “istifham hemzesi” alması durumuna açıklık getirmektedir. Genel kaide, hemze ile başlayan kelimelerin, başlarına istifham hemzesi almaları durumunda hemzelerin tekinin okunmasıdır (أَتَخَذْنَاهُمْ = أَخَذْنَاهُمْ). Düşen hemze vasl hemzesi, okunan hemze ise istifham hemzesidir. Lâm-ı tarifin hemzeleri genel kaidenin dışında istisna kabul edilmektedir. Zira lâm-ı tarif hemzesinin başına istifham hemzesi alması durumunda “أَللَّهُ = اللَّهُ” örneğinde görüldüğü üzere kendi hemzesi med harfine dönüşür. Lâm-ı tarif başına lâm (ﻝ) harfi alırsa hemze-i vasl resm-i hattan düşer (لِ الْكِتَابِ = لِكِتَابِ).²⁵⁶

- Hemze-i Kat‘:

Zihni Efendi hemze-i vasl dışında kalan tüm hemzelerin kat‘ hemzesi olduğunu belirtmiştir. Hemze-i kat‘lar telaffuzda ve resm-i hatta, vasılda ve ibtidâ durumunda sabit olan hemzelerdir. “إِثْمٌ، أَسْمَاءٌ، أُنْبَاءٌ، أُعْطِيَ” kelimelerinin başlarında görülen hemzeler hemze-i kat‘dır. Hemze-i vasl kelimelerin aslî harfi değilken hemze-i kat‘ aslî ve ziyade olarak gelebilir. Kelimelerin başındaki hemze vasl hemzesi ise alamet olarak elifin (ﻱ) üstüne yarım sâd (ص) harfi yazılır. Şayet baştaki hemze kat‘ hemzesi

²⁵⁶ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 12-14.

ise yine alamet olarak elifin üstüne (mazmum ve meftuh durumunda) veya altına (meksur durumda) bir hemze (ة) konulması mutata olmuştur. Ayrıca kelimelerin başındaki hemze-i kat'lar, başlarına istifham hemzesi almaları durumunda “ءإذا” örneğinde görüldüğü üzere istifham hemzesi “إ” şeklinde değil “ء” suretinde yazılır.²⁵⁷

2. Tilâvet

Zihni Efendi, mezkûr başlık altında Kur'an-ı Kerim'i okumanın hükmü, tilâvet çeşitleri, harflerin sıfatları ve mahreçleri, taavvüz²⁵⁸ gibi tecvid ilminin temel meselelerinden olan birçok konuyu açıklamaya çalışmıştır. Müellifin, Âl-i İmrân Suresinin on üçüncü âyeti olan ve mealen “*geceleri ibadete durup Allah'ın âyetlerini okur, secdeye kapanırlar*”²⁵⁹ ifadesiyle Kur'an-ı devamlı okumanın önemine vurgu yaparak sözlerine başladığı görülmektedir. Bu bağlamda Kur'an'ı okumanın bir ibadet sayıldığı, tamamının ezberlenmesinin farz-ı kifaye, namaz kılacak kadar ezberlenmesinin ise farz-ı ayn olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde Kur'an'ın unutulmasının da büyük günahlardan sayıldığını söylemiş ancak unutmaktan kastın “Kur'an'ı yüzüne dahi okuyamayacak seviyeye gelmek” olduğunu belirtmiştir.²⁶⁰ Devamında Mushaf-ı Şerif'i baştan sona okumanın büyük sevaplardan olduğunu ifade ederek hatim usulüne dair birtakım malumat vermiştir. Bu minval üzere günlük, haftalık, aylık hatta yıllık hatim tertiplerinden bahsetmiş, Hz. Osman'a ait olduğu rivayet edilen haftalık hatim tertibi programını paylaşmıştır. Bununla birlikte asıl talep edilen şeyin, Kur'an'ı isteyerek ve düşünerek okumak olduğunu ifade eden Zihni Efendi bu görüşünü mealen “*Bu Kur'an, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır*”²⁶¹ şeklinde olan

²⁵⁷ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 14-15.

²⁵⁸ “Taavvüz”, “istiâze” kelimesiyle aynı kökten türeyen ve aynı anlama gelen bir kavramdır. Kelime manası “sığınmak ve korunmaktır”tır. Terim olarak ise Allah'ın yardım ve himayesini istemeyi ifade eder. Tecvid eserlerindeki taavvüz başlıkları “eûzü besmele”nin okunuş keyfiyetini açıklar. Muhsin Demirci, “İstiâze”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/318.

²⁵⁹ *Kur'an Yolu Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), Âli İmrân 3/113.

²⁶⁰ Müellif, dipnot kısmında Suyûtî'nin *el-İtkân* isimli eserinden alıntı yaparak Hz. Peygamberin bir hadisini paylaşmaktadır. Bu bağlamda “*ben falan falan âyet unuttum*” demenin Hz. Muhammed tarafından hoş karşılanmadığı, bunun yerine “*unutturulmuşum*” ifadesinin kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Böylece unutmanın “ihmal sebebiyle nimetten mahrum kalma” şeklinde anlaşılacağını düşünmektedir. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 16-17.

²⁶¹ Sâd 38/29.

âyet-i kerîme ile desteklemektedir. Son olarak Kur'an'ı okumanın sünnet, dinlemenin ise farz-ı kifaye hükmünde olduğunu açıklayarak diğer konulara geçiş yapmıştır.²⁶²

Zihni Efendi'nin hakkında bilgi verdiği bir sonraki konu istiâze ve besmeledir. Kur'an'a "istiâze" ile başlamanın emredildiği belirtmiştir. Konu ile alakalı aktarmış olduğu bilgiler şöyle özetleyebiliriz: Besmeleler vahiy ile sabit oldukları için Kur'an'dan sayılmaktadırlar. Âyet olarak kabul edilen besmeleler surelerin dışında müstakil olarak düşünülmelidir. Zira surelerin arasını ayırmak için yazılan besmeleler, ne öncesindeki ne de sonrasındaki sureye ait olan müstakil âyetlerdir. Sure başlarındaki besmele terk edilemez ancak sure ortalarında okuyucu, istiâzeden sonra besmele çekme konusunda muhayyer bırakılmıştır. Sadece Tevbe Suresine başlangıcında başına besmele getirilmediği için okunmaz. Hatta ortasından bir âyet ile ibtidâ edilecek olsa, yalnız eûzü zikrolunur. Kur'an okumaya “اعوذ بالله من الشيطان الرجيم” ile başlanır ve “صدق الله العظيم” ifadesiyle bitirilir.²⁶³

Müellifin mezkûr bölümde aktardığı diğer bilgileri şöyle özetlememiz mümkündür: Kur'an'ın okuyuş usullerinden ilki “tertil”dir. Tertil her harfin hakkını vererek tane tane okumayı gerektirir. Bu sebeple mezkûr okuyuşa “tahkik” de denmektedir. Okuma şekillerinden “hadr” hızlı okumak, orta okuyuş anlamına gelen “tedvir” ise tertil ile hadr arası bir hızla okumak demektir. Okuyuşta hadr usulünün üzerinde bir hızda okumaya “hezreme” denmektedir. Bununla Kur'an'ın tecvid kaidelerinin göz ardı edilip harfleri birbirine katılarak çok süratli okunması kastedilmektedir.²⁶⁴

“Tecvid” bir şeyi güzel yapmak, mahrecine dikkat ederek hakkını vermek demektir. Dolayısıyla tecvid vasl, vakf, med, kasr gibi tilâvet usullerine dikkat ederek okumayı gerektirir. “Mahreç” harflerin ağızdan çıktığı yer için kullanılır. Arap alfabesindeki yirmi dokuz harf için toplam on yedi mahreç belirlenmiştir. Bunları herkesin bilmesi gerekmez. Mühim olan harflerin hakkını vererek telaffuz etmektir. “أَب، أْخ” örneklerinde görüldüğü üzere harflerin mahreçlerini tespit etmek için

²⁶² Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 16-19.

²⁶³ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 20-21.

²⁶⁴ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 21.

öncesine meftuh bir hemze konularak o harfi sâkin okumak gerekir. Harfleri telaffuz ederken çıkan seslere “sıfat” tabiri kullanılır. Sıfatlar cehr, hems, şiddet ve rihvet gibi kısımlara ayrılır ve harflerin ârızası sayılırlar. Mühim olan bunların hangi anlama geldiği bilmek değil, harfleri telaffuz ederken Arap kavmi gibi telaffuz edebilmektir. Zira Kur’an Arapça bir kitaptır.²⁶⁵

Elifbâ harfleri hareke veya sükûndan ayrı düşünülemez. Harekeli harfe “müteharrik”, harekesiz harfe “sâkin” harf denir. “Nûn-i sâkine ve tâ-i tavîle” ifadelerinde görüldüğü üzere, Arapçada harf isimleri müennes olduğundan dolayı önüne gelen kelime de müennes getirilir. “Sükûn” harekesizlik anlamına gelir ve cezm (الزَّحْم) işaretiyle gösterilir. Şayet sâkin olan harf med harfi (الْمَد) ise cezm işaretine ihtiyaç duymaz.²⁶⁶

3. Tenvin

Müellif tenvinin ne için kullanıldığını açıklayarak söze başlamaktadır. Bu bağlamda “ اَجْرًا عَظِيمًا، فِي لَيْلَةٍ مَبَارَكَةٍ، عَلِيمٌ حَكِيمٌ ” kelimelerini örnek olarak vermiş ve bu sözcüklerin sonunda görülen iki üstün (ُ), iki esre (ِ) ve iki ötre (ٍ) için “tenvin” ifadesinin kullanıldığını belirtmiştir. Akabinde kavramın kelime manasının “nunlamak” olduğunu ve bundan maksadın kelime sonlarını bir nûn-i sâkine ile okumak olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁷ Zihni Efendi’nin konuyla alakalı diğer görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

Tenvin, kelimelerin (özellikle isim olanların) sonunda yazı olarak değil de okunarak geçildiğinde yani telaffuzda kendisini gösteren nûn-i sâkine’dir. Tenvinin nûn-i sâkine’den farkı da tam olarak bu noktada kendisini göstermektedir. Vakf halinde yazı olarak görülmediği gibi telaffuzda dahi kendisini göstermez. Nûn-i sâkine ise hem yazıda hem de telaffuzda, hem vasl hem de vakf halinde kendisini daima gösterir. Ayrıca nûn-i sâkine tenvinden farklı olarak fiillerde de bulunabildiği gibi kelimelerin sadece sonunda değil ortasında da görülebilir. Ayrıca tenvin, telaffuz

²⁶⁵ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 22.

²⁶⁶ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 23-24.

²⁶⁷ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 24.

itibariyle nûn-i sâkine demek olduğu için nûn-i sâkine'nin tüm hükümleri tenvin için de geçerlidir ve muhtelif tecvid konularında beraber zikredilirler.²⁶⁸

Zihni Efendi mezkûr bölümün sonunda “Tecvdde Başlıca Bilinecek Şeyler” adında yan başlık atarak tecvid ilminin bazı konularının “tenvin”, “nûn-i sâkine” ve “med harfleri” bahisleriyle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Böylece tenvinin tecvid ilmindeki önemini vurguladığı anlaşılmaktadır.

4. Hurûf-i Med ve Hurûf-i Lîn (Med ve Lîn Harfleri)

Med harflerinin hangileri olduğunu açıklayarak konuya giriş yapan Zihni Efendi bu bağlamda kendisinden önceki harf dammeli olan vâv-ı sâkine (و), kendisinden önceki harf kesreli olan yâ-i sâkine (ي) ve kendisinden öncesi fethalı olan elif (ا) harflerinin med harfleri olduğunu ifade etmiştir. Elifin (ا) diğer iki med harfinden farklı olarak harekesiz bir harf olduğunu ve daima med harfi olduğunu da belirtmektedir.²⁶⁹

Lîn harflerinin de öncesi fethalı olan vâv-ı sâkine (و) ve yâ-i sâkine (ي) harfleri olduğunu söyleyerek müellif konuya giriş yapmaktadır. Eserin dipnot kısmında “Lîn” kelimesinin “yumuşaklık” manasına geldiğini söylemiş, med harflerine oranla bu harflerde uzatmanın az olmasından ve harf-i med gibi aslî olmadığından dolayı lîn harfi denildiğini söylemiştir. Ayrıca bu harfler için “illet harfleri” nitelemesinin de yapıldığını aktarmıştır.²⁷⁰ Son olarak Zihni Efendi öğrencilerinden Elem-tera ve Îlâf sözcükleriyle eserinde zikrettiği Fîl ve Kureyş Surelerindeki med harflerini, lîn harflerini, tenvin ve sükûnları bulmalarını istemiş konularla alakalı bolca örnek vermiştir.²⁷¹

²⁶⁸ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 25.

²⁶⁹ Müellif elif (ا) harfi ile alakalı birtakım bilgiler vermektedir. Bu bağlamda elifin (ا) harekesiz bir harf olduğunu bu sebeple kelimenin ortasında ve sonunda gelebileceğini ifade etmektedir. Kelimenin sonunda geldiğinde “ى” şeklinde görünebileceğini söylemiştir. Son olarak şeklen elife (ا) benzeyen ve kelimelerin başına gelerek hareke alabilen harflerin “hemze (ء)” olduğunu vurgulamaktadır. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 26.

²⁷⁰ “Elif (ا) de illet harfidir ancak harf-i lîn değildir.” Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 26.

²⁷¹ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 25-26.

5. Vasl ve Vakf

Zihni Efendi vasl ve vakf konusuna kısa bir giriş yaptıktan sonra konuyla alakalı yan başlıklar atarak meseleyi daha detaylı incelemiştir. Temrinât bölümünde verdiği örneklerle konunun öğrencilerin zihninde pekişmesini amaçlamaktadır. Giriş kısmında verilen bilgiler şunlardır; Vasl “geçmek”, vakf “durmak” demektir. Vaslda kelimeler birleşirken vakfta birbirinden ayrılır. Vakf sözlükte hem “durmak” hem de “durdurmak” manasına gelir. Tecvid ilminde ise vakfın yapılacağı kelimeyi sonrasındaki kelimedenden ayırma anlamına gelmektedir.²⁷²

Müellif sonrasında Kur'an tilâvetinde durulması gereken yerlerin duraklar ve secâvendler²⁷³ olduğunu belirterek Secâvendî'nin rumuz harfleriyle alakalı bilgilerini eserin dipnot kısmında serdetmiştir. Bu bağlamda Cîm (ج): Vakf-ı Câiz, Tâ (ط): Vakf-ı Mutlak, Mîm (م): Vakf-ı Lâzım, bu işaretlere ek olarak zây (ز), sâd (ص), kâf (ك), kîf (ف) gibi rumuzlar hakkında bilgiler vermiştir. Bu işaretlerin dışında tilâvette durulmayacağını şayet durulursa geriden alınarak iade yapılması gerektiğini söylemektedir. Zihni Efendi İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime* isimli manzumesinden beyit alıntısı yaparak Kur'an'da vakfın, vacip veya haram olmadığını savunmuştur.²⁷⁴ Ayrıca Mushaf'taki 'ayn (ع), hâ (خ), hâ (ه) gibi diğer işaretlerle alakalı da dipnot kısmında açıklamalar yapmıştır. Son olarak lâmelif (ل) hakkında bilgi veren Zihni Efendi bu işaretin bulunduğu yerlerde nefesin yetmeme durumunda durulması gerektiği ancak ibtidâ durumunda durulan kelimenin tekrar telaffuz

²⁷² Müellif eserin dipnot kısmında şu bilgileri paylaşmıştır: Durdurulan kelime, sonrasındaki kelimedenden ayrılır ve durulan kelimedenden sonra okumaya devam edilirse vakf tabiri kullanılır. Şayet durulan kelimedenden sonra devam edilmeyecekse katı' tabiri kullanılmaktadır. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 27.

²⁷³ Kur'an tilâvetinde okuyucuya kolaylık sağlamak amacıyla durulması gereken noktalar üzerine koyulan bazı işaretlerden oluşan birtakım sistemler geliştirilmiştir. Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî'nin (öl. 560/1165) üretmiş olduğu sistem tarihî süreç içerisinde insanlar tarafından kabul görmüştür. Hazırlamış olduğu sistemdeki işaretler “secâvend” olarak isimlendirilmiştir. Abdurrahman Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/462.

²⁷⁴ Konuyu dipnot kısmında detaylandıran müellif vakfın vacip veya haram olmama durumunu kasıta bağlamaktadır. Müslümların kasten hatalı okumayacağını düşünerek bu durumun sevap yahut günah sonucu doğurmayacağını belirtmektedir Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 28.

edilmesi gerektiğini söylemektedir. Zira lâmelif (ل) işaretinin olduğu duraklarda vakf yapıldığında anlam tam manasıyla oluşmamaktadır.²⁷⁵

a. Vaslın Hükümleri

Müellifin, eserinde konuyla alakalı şu bilgilere yer vermiştir:

İki harf-i sâkine'nin bir telaffuzda cem' edilmesi, vakf halinde olabileceği gibi birinci harfin sâkin olup ikinci harfin müdgam olabileceği durumlarda da mümkündür. Belirtilen istisnalar haricinde bir kelimenin diğerine vaslında iki harf-i sâkine'nin bir araya gelmesi durumunda birinci sâkin harfin “ıskat (hatta var olan harfin telaffuzda söylenmemesi)” veya “tahrik (harfin kesre üzerine harekelenmesi)” edilerek okunması gerekir. Harfin sadece telaffuzdan düşürülmesinden dolayı “ıskat” tabiri yerine “hazf” tabirini kullanmak doğru olmaz. Müellif bu durumun zamir bahsinde açıklanacağını söylemektedir.²⁷⁶

Iskat, Kur'an hattında mevcut olan harfin telaffuzda söylenmemesi demektir. Bu açıklamaya “لقوا الذين” âyetindeki vâv (و) harfi, “الذى استوقد” âyetindeki yâ (ي) harfi ve “وحى الجنتين” âyetinde görünen elif (ي) harfinin tilavette telaffuz edilmemesi gibi örnekler verilebilir. Harfin yazıda daima mevcut olmasından dolayı bu yerlere ıskat yerine hazf demek doğru olmaz. Mütakellim yâ (ي)'ları da med harfi olmalarına rağmen vasl halinde fethalı okunduklarından dolayı ıskata uğramamışlardır. Bu duruma “يا عبادي الذين” âyeti örnek olarak verilebilir. Bu kelimeler üzerinde durulduğunda tabiî med üzerine vakf yapılır. Tahrik ise “harekelemek” anlamına gelmektedir. İki harf-i sâkine'den birinci harf med harfi değilse harekeli okunur. “فاعبد الله” örneğinde olduğu üzere harekelenen harf istisnalar haricinde meksur şekilde okunur. İstisnalardan bahsetmek gerekirse bunların ilki “min (من)” ifadesidir. “فمن الله”

²⁷⁵ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 29.

²⁷⁶ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 29.

örneğinde olduğu gibi geçişlerde meftuh okunur. Zamir olan cem‘i mîmler (هم الذين)²⁷⁷ ve öncesi meftuh olan cem‘i vâvlar (لا تحشوا) ise zamme ile harekelenir. Bu kelimelerde vakf yapılacaksa sükûn ile durulur.²⁷⁸

Zihni Efendi anlattıklarıyla alakalı bolca örnek verdikten sonra hem ıskatta hem de tahrikte iki harf-i sâkine’nin arasında bir vasl hemzesinin bulunduğunu ikinci sâkin harfin o hemzeyle bağlandığını belirtir. Ayrıca İhlâs Suresinin ilk âyetinden bir örnek vererek (أحدن الله) birinci sâkine’nin tenvin olması durumunda kural olarak telaffuzda kesre ile okumak gerektiğini söyler. Son olarak tecvid ilminin birçok konusunun (idgam, ihfâ vd.) vaslın hükümleriyle doğrudan alakalı olduğunu ve sektenin vasla mâni olduğunu ifade ederek bu konulara yeri geldikçe değinileceğini söylemiştir.

b. Vakfın Hükümü

Müellif hareke üzere vakf yapılamayacağını, vasldaki tahrikin aksine vakfın “iskân” ile olacağını ve iskânın tahrikin zıddı olduğunu belirterek konuya giriş yapmıştır. Devamında şu bilgilere yer vermiştir:

Tahrikin zıddı olan iskân son harfin harekesini sâkin yapar. İskâna “teskîn” diyenler de vardır. Hareke üzerine vakf olamayacağından son harfi harekeli harfler ârizî bir sükûn ile sâkin okunur. Vakf, sondaki iki harf için iki sâkinin yan yana gelmesi durumu oluştursa da son harfi sâkin okumak (ister sahîh ister zamir olsun) güzel olur. Tenvin dahi vakf durumunda kaide gereği sakıt olur.²⁷⁹ Sonu şeddeli olan kelimelerde ise vakf durumunda -şeddeye dikkat edilerek- tekrar²⁸⁰ yapılarak

²⁷⁷ Müellif bu kısımda bazı şiirlerden örnekler vererek tecvid ilmindeki “vâvü’s-sıla” bahsini açıklamaktadır. Bu bağlamda vermiş olduğu bilgiler şunlardır; Bazı durumlarda cem‘i mîm (م)‘leri vâv (و) harfi takip eder ki vasl halinde bu vâv (و) harfi uzatılır ve bu duruma cem‘i sîla yahut vâv’üs-sıla denilmektedir. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 31.

²⁷⁸ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 30-31.

²⁷⁹ Zihni Efendi bu bölümde tenvinli kelimelerin vakıf halinde yazılışları hakkında birtakım detay bilgi vermektedir. “Bu bağlamda bazı istisnalar haricinde iki üstün ile biten tenvinli kelimelerin vakfı elif üzere yapılır.” ifadesini kullanmaktadır. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 34.

²⁸⁰ Tekrar tecvid ilminde râ (ر) harfine mahsus bir sıfattır. Harfin telaffuzunda dilin ucunu titretmek anlamına gelmektedir. Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 117.

durulur.²⁸¹ Son harfî müteharrik yâ (يَ) veya vâv (و) harfî olan ve öncesindeki harfin harekesi bu harflere muvafık olan kelimelerin vakfında med harfî ortaya çıkar ve medd-i tabîi yapılarak durulur. Tâ-i tavîle (ت) harfî ile biten kelimelerin vakfı tâ (ت) sesi ile yapılmaktadır. Tâ-i merbûta (ة) harfî ile biten kelimelerin vakfı hâ (ه) sesi ile yapılır. Müfred gaib zamirlerindeki vakf da iskân ile yapılır. Bazı kelimelerin vakfında sona bir hâ-i sâkine (سَلْطَانِيَه، مَالِيَه) getirilir ki buna “sükûtu tavakkuf hâ’sı” anlamına gelen “hâ-i sekt” denilmektedir.²⁸²

Müellif son olarak vakf konusunu dikkate alarak Abese Suresinin sonlarını, Tekvîr, İnfitâr ve İnşikâk surelerinin de başlarını mezkûr bölüm ile alakalı örnek mahiyetinde okunmasını istemektedir. Ayrıca vaslın hükmü bölümünde verilen örneklerin bu bölüm içinde tekrar gözden geçirilmesini öğrencilerden istemektedir. İleride zikredilecek olan medd-i ârız konusu ve kalkalenin son harfe müteallik olanı vakf konusuyla doğrudan alakalıdır.²⁸³

6. Tefhîm ve Terkîk

Eserde konuyla alakalı özetle şu bilgilere yer verilmiştir; Tefhîm kalın okumaktır. Harfî tesmîn (dolgun) ve tecsîm (belirgin) ederek okumaktır. Diğer bir adı “tağlîz”dir. Terkîk ise ince okumak demektir. İnce okumaktan maksat harfî mahreçte inceltip sıfattan ise zayıflatarak okumaktır. Örnek olarak “بِرَاءة، بُشْرَى، بِالْبِرِّ” kelimelerinde görüldüğü üzere bâ (ب) harfî meftuh veya mazmum olursa tefhîm ile, meksur olursa terkîk ile okunur.²⁸⁴ Hemzeler (ء) terkîk harflerindendir. Elif (ا) için ise terkîk veya

²⁸¹ Zihni Efendi tecvid ilminde râ (ر) harfine mahsus olan bir sıfatı şeddeyle vakf yapılan tüm harfler için kullanmaktadır. Buradan hareketle müellifin tekrirden kastının teşdîd olduğu sonucu çıkarılabilir. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 35.

²⁸² Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 38.

²⁸³ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 38-40.

²⁸⁴ Tecvid eserlerine bakıldığında bâ (ب) harfî için tefhîm durumundan bahsedilmemektedir. Detaylı bilgi için bk. Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 115-116 Zihni Efendi’nin bâ (ب) harfî için bahsetmiş olduğu tefhîm ve terkîk ayrımının hareke bazında olduğu görülmektedir.

tefhîm harfî olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira elif (ا) kendisinden önceki harfin durumuna göre isimlendirilir.²⁸⁵

Zihni Efendi, yukarıda bahsedilen giriş mahiyetindeki bilgileri verdikten sonra “Lafzatullah” ve “râ (ر)” harfinin tefhîm ve terkîk ile okunduğu durumları itina ile açıklamış ve şu bilgileri vermiştir: Lafzatullah vasl durumunda iken kendinden önceki harf meftuh ya da mazmum olduğu durumlarda (وَاللَّهُ، نصرُ اللَّهِ) tefhîm ile okunur. Öncesindeki harf meksur olan yerlerde (يَا اللَّه) ise terkîk ile okunur. “Yâ Allah (يَا اللَّه)” manasına gelen “Allahümme (اللهم)” kelimesi de birinci durumdaki gibi tefhîm yapılarak okunur.²⁸⁶

Râ (ر) harfinin hükmüne gelince bazı istisnalar haricinde tefhîm yapılarak kalın okunması gerekir. Râ (ر)’nın terkîk ile okunduğu istisnalar şu üç durum için geçerlidir:

- Râ (ر) harfî kelimenin başında, ortasında veya sonunda meksur olarak bulunursa (يريد) terkîk ile okunur. Zihni Efendi bu kısımda iki durumdan bahsetmektedir. Bunların ilki Hûd Suresindeki “مَجْرِيهَا” kelimesi hakkında olup âyette geçen râ (ر) harfî -imâle sebebiyle- terkîk ile okunur. İkinci durum ise râ (ر) harfinin kesresi lâzımî kesre (رِزْقًا) yahut ârızî kesre (أَنْذِرِ النَّاسَ) olsa da terkîk ile okunması gerektiğini ifade etmektedir. Zihni Efendinin kullanmış olduğu “lâzımî kesre” ifadesi tecvid ilminde orijinal bir ifadedir.²⁸⁷
- Aynı şekilde râ (ر) harfî kelimenin ortasında veya sonunda sâkin olarak bulunur ve öncesindeki harf meksur olursa (يَغْفِرُ لَكُمْ) râ (ر) harfî terkîk yapılarak okunur.

²⁸⁵ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 40.

²⁸⁶ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 40-41.

²⁸⁷ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 41.

- Vakf halinde râ (ر) harf-i sâkin olup öncesinde ise sâkin bir yâ (ي) harfi bulunursa (خير) yine terkîk üzere okunur.²⁸⁸

7. Med ve Kasr

Aslî ve fer'î (arazî) medde giriş mahiyetinde bilgiler veren müellif, meddin harfî uzatarak kasrın ise uzatmadan okumak manasına geldiğini ifade etmektedir. Med sebebe binaen yapılmaktadır. Bir sebep yoksa hakikatte kasr üzere okumak gerekir.

Med bahsi “medd-i aslî” ve “medd-i fer'î” olmak üzere iki kısma ayrılır. Medd-i aslî, harf-i medden ayrılmayan uzatmaya denir. “أَوْتَيْنَا” örneğinde olduğu gibi med harfi hangi harfin önünde bulunursa o harfî uzatarak okutur. Medd-i aslînin diğer adları “medd-i zâtî” ve “medd-i tabîî”dir. Medd-i fer'î ise medd-i aslînin uzatma miktarında artmaya sebebiyet veren unsurların bulunduğu meddir. Bu unsurlar hemze ve sükûndur. Aslî med bir elif miktarı uzatılırken fer'î med dört elif miktarı uzatılmaktadır.²⁸⁹ Medd-i fer'înin diğer adları “medd-i mezîd” ve “medd-i medîd” dir.

Kasr için iki mana hasıl olmaktadır. İlki medd-i fer'îdeki ziyade olan uzatmanın terkedilmesidir. Bu durumda medd-i fer'î, medd-i aslîye dönüşür yani bir elif miktarı uzatılarak okunur. Kasrın ikinci anlamı ise aslî meddin terkidir. “عَنْهُ، إِلَيْهِ” örneklerinde görüldüğü üzere bu durumlarda med ortadan kalkar ve hiç uzatma yapılmaz. Ek olarak mütekellim munfasıl zamir olan “أَنَا” ve “جَزَاؤُهُمْ” kelimesindeki vâv (و) harfine ibdâl edilmiş hemzelerin altında yazılı olan “فَصْر” kelimesi bu harflerin med harfî zannıyla uzatılmasını engellemek için konmuştur.²⁹⁰

²⁸⁸ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-sedîd*, 42.

²⁸⁹ Müellif bu kısımda fer'î meddin dört değil üç elif miktarı olduğunu söyleyen âlimlerin olduğunu bildirmektedir. Devamında üç elif görüşünü savunanlar ile dört elif görüşünü savunanlar arasında bir fark olmadığını savunmaktadır. Zira medd-i fer'înin üç elif miktarı olduğunu söyleyenlerin, aslî med miktarını (bir elif) hariç tuttıklarını ifade etmektedir. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-sedîd*, 43.

²⁹⁰ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-sedîd*, 43.

8. Zamirlerin Meddi ve Kasrı

Müellif dipnot kısmında vermiş olduğu bilgilerle birlikte başlığın müfret müzekker gaib zamirle alakalı olduğuna dikkat çekmiştir. Bu zamirlerin vakf halinde iskân durumunda olduğu; vasl durumlarında med ve kasrından bahsedileceğini ifade etmektedir. Akabinde Zihni Efendi şu bilgilere yer vermektedir: Bu zamirler mazmum veya meksur okunmaktadır. Meftuh okunma durumları yoktur. Zamirden önceki harf yâ-i sâkine ise (فيه) yahut kesreli ise (به) meksur okunur. Bu durumlar dışında mazmum okumak gerekir (مَنْهُ، قَوْلُهُ).

Zamirlerin meddi ve kasrı hususuna değinilecek olursa yukarıda verilen örnekler bize zamirin ister meksur ister mazmum okunsun öncesindeki harfin harekeli olması durumunda med ile okunması gerektiğini göstermektedir. Zamirden önceki harfin sâkin olması durumunda ise kasr ile okumak gerekir. Buradaki kasr ile meddin terki -yani kasrın ikinci anlamı- kastedilmektedir. Med ile okunan durumlarda harf-i med mukadder (gizli) durumdadır. Şayet mukadder med ile beraber sebep-i med yoksa (إِذْ نَادَى رِيه) bu durumda medd-i tabîi olmakta ve kasrın birinci anlamıyla mevcut olduğu -yani bir elif miktarı uzatılması gerektiği- anlaşılmaktadır.²⁹¹ Müellif son olarak med olunan zamir ile diğer kelime arasında vasl halinde iki sâkin harfin yan yana gelmesiyle ıskat kuralı gereğince med durumunun ortadan kalkacağını ifade etmiştir. Akabinde müellif ilgili başlık altında bahsedilen hususlarla alakalı birçok örnek vererek öğrenciler tarafından konunun pekişmesini amaçlamaktadır.²⁹²

9. Medd-i Aslî ve Medd-i Fer'î

Zihni Efendi mezkûr başlık altında ağırlıklı olarak harf-i med ve sebep-i med hakkında bilgi vermiş şunları aktarmıştır: Harf-i med olmadıkça uzatma

²⁹¹ Müellif zamirlerin meddi ve kasrında belirtmiş olduğu genel kurallara istisna olarak “*bizim kıraatimizde şu şekildedir*” ifadesini kullanarak Asım kıraatindeki şu okuyuşları zikretmiştir; ilki Furkan Suresinde “فِيهِ مُهَانَا” âyetindeki zamirin med yapılarak okunması, ikincisi ise Zümer Suresinde “يَرْضَهُ لَكُمْ” zamirinin kasr yapılarak okunmasıdır. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 44-45.

²⁹² Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 46.

bulunmaz. Bu sebeple mutlak (zorunlu) med harf-i meddir. Harf-i med sonucu oluşan medde medd-i aslî (medd-i zâtî-medd-i tabîî) denilmektedir. Medd-i tabîî bir elif miktarı uzatılır. Med harfi zahir olsun (يَاتِينَا) yahut makabli müteharrik olan zamirlerdeki gibi mukadder yani gizli olsun (مِنْ عِنْدِهِ) var olduğu kabul edilir. Ek olarak bazı hurûf-ı mukattaalar (الم، طس) ve müennes ismi işaretler (هَذَا) meddi aslî olarak kabul edilir. Harf-i meddin yanında sebab-i med de bulunursa bu durumda medd-i fer'î (medd-i mezîd-medd-i medîd) oluşur. Medd-i fer'î dört elif miktarı uzatılır.²⁹³

Sebeb-i med ifadesindeki medden kasıt medd-i fer'îdir. Sebeb-i med hemze (ء) veya sükûn (◌ْ) olmak üzere iki şeyden meydana gelebilir. Sebeb-i medler içerisinde hemze asıl olandır yani medde sebebiyet olma noktasında sükûndan daha kuvvetlidir. “إِلَّا بِمَاشَاءَ” örneğinde görüldüğü üzere hemzenin sükûn-u ârızla beraber görüldüğü durumlar da mevcuttur. Hemze ve sükûnun sebab-i med olabilmeleri harf-i med ile birlikte ve harf-i medden sonra gelmeleri şartına bağlıdır. Dolayısıyla her hemze ve sükûn sebab-i med değildir. Sükûnun harf-i medden önce gelmesi düşünülemez. Hemzenin harf-i medden önce gelmesi durumunda (لَا يَلَاَف) medd-i aslî olur. Ayrıca vasl hemzesi (وَاسْتَكْبَرُوا) sebab-i med sayılmaz. Zira sebab-i med olan hemze daima sabit olan hemzedir.

Harf-i med ile sebab-i med olan hemzenin ikisi bir kelimede bulunabileceği gibi harf-i med ilk kelimede sebab-i med olan hemze ise sonraki kelimede olacak şekilde de gelebilir. Ancak sebab-i med olan sükûn ancak harf-i med olan kelimede bulunabilir. Sebeb-i med olan hemze, zahir (جَاءَ) yahut mukadder (بِهِ اَذَى) harf-i medden sonra yazılabildiği halde sebab-i med olan sükûn ancak yazıda var olan harf-i medden sonra gelir (يَعْلَمُونَ).²⁹⁴

²⁹³ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 47-48.

²⁹⁴ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 49.

10. Medd-i Fer'înin Çeşitleri

Zihni Efendi eserine medd-i fer'înin çeşitlerini açıklayarak devam etmektedir. Bu bağlamda konuyla alakalı şu bilgilere yer verilmiştir: Medd-i aslî tektir. Meddi fer'î yani sebep-i med itibariyle oluşan med ise lâzım, vâcip, câiz ve ârız olmak üzere dörde ayrılır. Medd-i fer'înin ilk ikisi (medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl) sebep-i medden hemze bulunması sebebiyle, diğer ikisi ise (medd-i lâzım ve medd-i ârız) sebep-i medden sükûn bulunması sebebiyle oluşmaktadır.²⁹⁵

11. Medd-i Muttasıl ve Medd-i Munfasıl

Sebeb-i medden olan hemze harf-i med ile aynı kelimedede bulunursa “medd-i muttasıl (سوء)” olur. Ancak sebep-i medden olan hemze harf-i meddin olduğu kelimenin mabâdindeki kelimenin başında gelirse “medd-i munfasıl (إنا أعطينا)” olur. Medd-i muttasılda sebep-i meddin harfi medde bittiği, meddi munfasılda ise sebep-i meddin harf-i medden ayrıldığı görülmektedir. Makabli harekeli olan zamirlerde görüldüğü üzere harf-i med mukadder olarak gelip sonrasında hemze gelirse (من علم) yine medd-i munfasıl olur. “إِنَّ هَذِهِ أَمْتَكُمْ” örneğinde olduğu gibi müennes ismi işaret olan هذه kelimesinden sonra da sebep-i medden hemze gelmesi durumunda medd-i munfasıl oluşur.²⁹⁶

12. Medd-i Lâzım ve Medd-i Ârız

Harf-i medden sonra gelen sükûn, lâzımî ise “medd-i lâzım (لضالون)” meydana gelir. Hem vasl hem vakf halinde fer'î med yapılarak okunması gerekir. Harf-i meddi takip eden sükûn, ârızî ise “medd-i ârız (بعد حين)” meydana gelir. Medd-i lâzımdan farkı sadece vakf durumunda yapılmasıdır. Bu sebeple diğer bir adı “medd-i vakfî”dir. Vasl durumunda (بعد حين) medd-i ârız, medd-i aslîye dönüşür. Medd-i

²⁹⁵ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 50.

²⁹⁶ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 50.

ârıızların uzatılması dört elif miktarı olmak zorunda değildir. İki veya bir elif miktarı da uzatılabilir.²⁹⁷

Harf-i medden sonra gelen ârızî sükûnun bulunduğu son harfin harekesinin fetha olması durumunda “tûl (dört elif miktarı uzatma)”, “tevassut (iki elif miktarı uzatma)” ve “kasr (bir elif miktarı uzatma)” olmak üzere üç vecih ile okunabilir. Harf-i medden sonra gelen ârızî sükûnun bulunduğu son harfin harekesinin kesre olması durumunda ise ilk üç duruma ek olarak “kasr ile revm” yaparak son harekeyi gizlice göstermek suretiyle bir vecih daha eklenir. Böylece toplam dört vecih oluşur. Harf-i medden sonra gelen ârızî sükûnun bulunduğu son harfin harekesinin damme olması durumunda ise yukarıda bahsedilen dört vecihe ek olarak üç tane de “ışmâm” vechi eklenir ve toplam yedi vecihle okunabilir. Bu vecihler “tûl ile ışmâm”, “tevassut ile ışmâm” ve “kasr ile ışmâm”dır. İshmâm “sükûndan sonra dudakları yummak”²⁹⁸ manasına gelir ki bu vecihler Kur’an-ı Kerim tilâvetinde sıradan okuyucuya yüklenen bir sorumluluk değildir. Tilâvette mahir olan kârilere okuyuş keyfiyetlerinde görülür.²⁹⁹

13. Medd-i Lîn

Eserde konuyla alakalı şu bilgilere yer verilmiştir: Öncesinde meftuh bir harf olan vâv-ı sâkine (و) yahut yâ-i sâkine (ي) den sonra sebep-i meddin sükûnu bulunursa “medd-i lîn” meydana gelir. Böylece harf-i lînin meddi yapılır. Bunun en doğrusu medd-i ârızdır.³⁰⁰ Lîn harfinden sonra gelen sükûn lâzımî sükûn ise (كهيص) tûl yahut tevassut vecihleriyle okunur. Lîn harfinden sonra gelen sükûn ârızî ise (من) uzatma miktarı tûl, tevassut veya kasr vecihleriyle okumak câizdir. “إلى الطير فوقهم” örneklerinde olduğu gibi lîn harfinden sonra gelen sükûn ârızî sükûn ise vasl durumunda sükûn ortadan kalkacağı için medd-i lîn de ortadan kalkmış olur. Son

²⁹⁷ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 51-52.

²⁹⁸ Zihni Efendi’nin “ışmâm” için yapmış olduğu tanımı “Karabaş Tecvîdi” eserinden aldığı görülmektedir. Şeyh Abdurrahman Karabaşı, *Karabaş Tecvîdi* (Dersââdet, 1330), 7.

²⁹⁹ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 53.

³⁰⁰ Müellif medd-i lînin okunuş vecihlerini en çok medd-i ârıza benzetmektedir. Medd-i ârız başlığında okunuş vecihlerinden bahsettiği için tekrar aynı vecihleri ifade etmek istemediği anlaşılmaktadır. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 54.

olarak vakf halinde medd-i lînin şartlarının sağlandığı durumlarda son harf kalkale harfi ise medd-i lîn ile kalkale de yapılır.³⁰¹

14. Kalkale

Eserde konuyla alakalı şu bilgilere yer verilmiştir: Kalkale kelime anlamı olarak “ırgalamak” manasına gelir. Istilahî olarak ise “harfin sesini ve mahrecini sarsarak çıkarmak” anlamında kullanılmıştır. Bu harfler “ب، ج، د، ط، ق” olmak üzere beş tanedir. İbnü'l-Cezerî bu harflerin terkiibini “قطب جد” şeklinde yapmıştır.³⁰² Aslında terkiibin sonundaki dâl (د) harfi şeddelidir ancak terkip gereği hafifletilmiş ve şeddesi kaldırılmıştır. Kalkalenin gerçekleşmesi için mezkûr harflerin sâkin olarak kelimenin ortasında (برئوة) yahut sonunda (حميد مجيد) gelmiş olmaları gerekmektedir.³⁰³ Sonda olan sükûn ister lâzımî olsun (ولم يولد) ister ârızî olsun (إذا حسد) vakf durumu olduğu için kalkale gerçekleşir. Ayrıca vakf durumunda oluşan kalkale daha belirgindir.³⁰⁴ Sâd ve Kâf Surelerinde kalkale ile alakalı örnekler bulunmaktadır. Son olarak “لقد تاب الله” örneğinde görüldüğü üzere -sâkin dâl (د) harfinin müteharrik tâ (ت) harfine idgamı gibi- idgamın olduğu yerde kalkale ortadan kalkar.³⁰⁵

15. İdgam

Zihni Efendi mezkûr başlık altında idgam ile alakalı kısa bilgiler verdikten sonra idgamın yapıldığı kelimelerin Kur'an hattındaki şekilleriyle alakalı açıklamalar yapmıştır. Sonrasında atmış olduğu muhtelif başlıklarla idgam bahsini detaylandırmaya çalışmıştır.³⁰⁶ Önceki bölümlerde olduğu gibi “temrinât” bölümüyle konuyla alakalı örnekleri okuyucuyla paylaşarak konunun tam olarak anlaşılmasını

³⁰¹ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 55.

³⁰² İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, haz. Hüseyin Harputoğlu (Akyazı: Tereke Yayınevi, 2013), 17.

³⁰³ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 56.

³⁰⁴ Zihni Efendi'nin serdetmiş olduğu bilgi diğer tecvid eserlerinde görülen “kalkale-i suğra” ve “kalkale-i kübra” konularıyla alakalıdır. Müellif mezkûr başlıkları detaylıca açıklama ihtiyacı hissetmemiştir. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 57.

³⁰⁵ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 57.

³⁰⁶ Zihni Efendi okuyucuyu idgam bahsinin vâcip ve câiz olan kısımlarını öğrenmek üzere yine kendisinin müellifi olduğu *el-Müktedab* adlı eserinin sarf bölümüne yönlendirmektedir. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 58.

amaçlamaktadır. Müellifin mezkûr bölümde aktardığı bilgileri şöyle özetlememiz mümkündür:

İdgam, peş peşe gelen ve kendi mislinden olan iki harften sâkin olan birinci harfi, müteharrik olan ikinci harfe idhâl (katarak) ve îsâl (ulaştırarak) ederek okumaktır. İlk harfe (sâkin harf) “müdgam” ikinci harfe (müteharrik harf) ise “müdgam fih” denir. Müdgam ve müdgam fih aynı kelimedede ise (أَشَدَّ حَبًّا) şedde konularak bir yazılır. “مَتَّ، يَوْمٌ” örneklerinde görüldüğü gibi iki kelime olan ancak kelime-i vâhede hükmünde sayılan lafızlar da bu kurala tabidir ve şeddeli şekliyle tek harf üzere yazılır. Ancak burada bir istisna söz konusudur. Şöyle ki lâm (ل) harfinin idgam-ı şemsiyyesinde -harf-i tariflerin bazıları hariç (الذى، التى) hatta şedde kullanılmamış yani lâm (ل) harfi mükerrer olarak (اللطيف) yazılmıştır. Şayet idgam edilecek harfler -birinci kelimedede son ve ikinci kelimedede ilk harf olacak şekilde- art arda gelen kelimelerde görülürse (إِنْ نَحْنُ) harfler ayrı ayrı yazılır ve şedde kullanmaya gerek kalmaz. Bu durum zamirler için geçerli değildir. Bazı zamirler (أَمْ، مَا، مَنْ) art arda geldiklerinde idgam gerçekleşir. “أَمْ، أَمْ” örneklerinde görüldüğü üzere bir harf üzere yazılır ve harfin tekrarına alamet olarak şedde kullanılır. Peş peşe gelen harflerin idgam edilebilmesi için ilk harfin sâkin ikincisinin müteharrik olması şarttır. İlk harfin harekeli ikincin harfin sâkin olduğu (لَا تَقْصُصْ) yahut iki harfin de harekeli olduğu durumlarda (فَاقْصُصِ الْقَصَصَ) idgamdan bahsedilemez. Aynı şekilde art arda gelen aynı harflerin ilki sâkin ikincisi harekeli dahi olsa şayet ilk harf med harfiyse (فِي يَوْمٍ) idgam gerçekleşmez. Ancak art arda gelen aynı harflerin ilki lîn harfi ise (أَوْ ذَا وَنَصَرُوا) idgam gerçekleşir. İdgam ile alakalı bu bölüme kadar anlatılanlara “idgam-ı misleyn” denilmektedir.³⁰⁷

İdgamın yukarıda zikredilen bölümü haricinde bir de “idgam-ı mütecaniseyn” ve “idgam-ı mütekaribeyn” vardır. Art arda gelen harflerin mahreçleri bir sıfatları ayrı (ط\د\ث، ظ\ذ\ث، ز\س) ise “idgam-ı mütecaniseyn” olurken mahreçleri

³⁰⁷ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedid*, 59.

ve sıfatları birbirine yakın olursa (ت\ث، ل\ر) “ıdgam-ı mütekaribeyn” meydana gelmektedir. Sonuç olarak aynı veya farklı kelimelerde olsun peş peşe gelen harflerin birincisi sâkin ikincisi harekeli olursa ıdgam gerçekleşir. Bu bakımdan gerek mütecanis gerekse mütekarib olan harflerin ıdgamı “ıdgam-ı misleyne” benzetilmektedirler. Hatta ilerleyen bölümlerde serdedilecek olan ıdgam-ı şemsiyye, ıdgam-ı me‘al gunne ve ıdgam-ı bilâ gunne türleri dahi “misleyn” kategorisine girmektedir. Tecvid âlimleri tarafından ıdgam-ı misleyn de ıdgamı üzerinde ittıfak varken ıdgam-ı mütecaniseyn ve ıdgam-ı mütekaribeyn için aynı durum söz konusu değildir. “مَنْ رَزَقَ، وَلَمْ يَكُنْ لَهُ” örneklerinde görülen mütekarib harflerin ıdgamında gunne yoktur. Zira nûn (ن) harfi tamamen kaybolmuş, lâm (ل) ve râ (ر) harfleri şeddelenmiştir.³⁰⁸

16. İdgam-ı Mütecaniseyn

İdgam-ı mütecaniseyn tanım olarak mahreçleri bir sıfatları farklı olan iki harfin arka arkaya gelmesi durumunda birbirine katılıp bir sadâ ile (ikinci harfin sesiyle) çıkarılması demektir. Örnek vermek gerekirse sâkin olarak gelen dâl (د) harfinden sonra tâ (ت) harfi harekeli olarak gelirse (أَرْدُتُمْ=أَرْتُمْ) ıdgam-ı mütecaniseyn gerçekleşir ve tâ (ت) harfi şeddeli okunur. Ayrıca dâl (د) harfindeki kalkale de uygulanmaz.

İdgam-ı mütecaniseyn için birtakım harf gruplarından bahsedilebilir. Bu harf gruplarının ilki “ط\ث\ت” harflerinden oluşmaktadır. Mezkûr harflerin ıdgamı “tam (kâmil)” ve “nâkıs” olmak üzere iki kısımdır. Birinci sâkin harfin ikinci harekeli harfte zât ve sıfat olarak kaybolması suretiyle oluşan ıdgama (وَدَتْ طَائِفَةٌ) “tam ıdgam” denilmektedir. Birinci sâkin harfin sadece zât olarak ikinci harfe katılması durumunda ise (أَحْطُتْ) nâkıs ıdgam gerçekleşir. Nâkıs ıdgamda birinci harfin harfin (ط) ikinci harften (ت) kuvvetli olması tam ıdgamın oluşmasını engellemektedir.³⁰⁹

³⁰⁸ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 60-61.

³⁰⁹ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 62.

Diğer harf gurupları ise “ظ\ذ\ث”, “ب\م”, “ذ\ز”, “ذ\س” harflerinden oluşmaktadır. Sâkin peltek sâ (ث) harfinin harekeli olan zâl (ذ) ile buluşması (يَلْهَثُ ذَلِكَ =), sâkin zâl (ذ) harfinin müteharrik zâ (ظ) harfi ile buluşması (إِذْ ظَلَمُوا = إِظْ ظَلَمُوا), sâkin bâ (ب) harfinin müteharrik mîm (م) harfiyle buluşması (يَا بَنِي إِرْكَبْ مَعَنَا = يَا بَنِي إِرْكَبْ), sâkin zâl (ذ) harfinin müteharrik olan sîn (س) harfine uğraması (اذْ سَمِعْتُمُوهُ = اُسْ)³¹⁰, sâkin zâl (ذ) harfinin müteharrik olan zây (ز) harfi ile buluşması (وَاذْزَاغَتْ = وَاِزْ زَا غَتْ)³¹¹ idgamı mütecaniseyne örnek olarak verilebilir.

17. İdgam-ı Mütekaribeyn

Zihni Efendi daha önce “idgam” başlığı altında idgam-ı mütekaribeynin ne olduğunu açıkladıktan sonra tekrar aynı açıklamayı yapma gereği görmemiştir. İdgam-ı mütekaribeynin nasıl yapıldığını açıklayarak şu bilgilere yer vermiştir:

İlki sâkin ikincisi müteharrik olan iki mütekarib harf yan yana gelirse ilk harf ikincisine idgam edilerek ikinci harfin sadâsıyla okunur.³¹² Misal vermek gerekirse Mürselât Suresindeki “أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ = أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ” örneğinde görüldüğü üzere sâkin bir kâf (ق) harfi müteharrik bir kâf (ك) harfiyle yan yana gelirse idam-ı mütekaribeyn durumu oluşur. Aynı minvalde sâkin lâm (ل) harfi müteharrik râ (ر) harfine uğrarsa (قُلْ = قُلْ)³¹³, lâm (ل) harfi râ (ر) harfine idgam edilerek okunur. Şayet iki mütekarib harfin arasında sekte var ise idgam terkedilir. Sekte, vasl durumunda nefes almadan

³¹⁰ Zihni Efendi bu harf grubu idgamının gerçekleşmesi için bâ (ب) harfinin mîm (م) harfinden önce gelmesi gerektiğini eserin dipnot kısmında belirtmiştir. Sâkin bir mîm (م) harfinden sonra müteharrik bâ (ب) harfinin gelmesi durumunda “ihfâ-i şefevî (dudak ihfâsı)” oluşmaktadır. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 63.

³¹¹ Müellif “ذ\ز” ve “ذ\س” harf guruplarının idgamını, Âsım kıraatinin Hafs rivayetinde olmamasına rağmen idgam-ı mütecaniseynin bölümlerinden saymaktadır. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 63.

³¹² “قُلْ نَعَمْ” misalinde olduğu gibi, mütekarib ve birbirine mülaki olmuş iki harfin idgamının yapılmadığı durumlar da mevcuttur. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 65.

³¹³ Müellif lâm (ل) ve râ (ر) harflerinde idgamın gerçekleşmesi için lâm (ل) harfinin önce gelmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aksi durumda “وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ” örneğinde görüldüğü üzere idgamın gerçekleşmeyeceğini ifade etmektedir. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 64.

sesi keserek küçük bir durak meydana getirmektir. Bu sebeple sektenin olduğu yerde idgam yapılamaz. Mutaffifîn ve Yâsîn surelerinde geçen “بَلَّ رَانَ، مِنْ مَرَقَدْنَا هَذَا” ifadelerinde hem sekte hem de idgam-ı mütekaribeyn bulunmaktadır. Sektenin idgama mâni olmasından dolayı burada idgam yapılmaz.³¹⁴

18. İdgam-ı Bilâ Gunne

Müellif idgam-ı mütekaribeynin kısımlarından olarak addettiği idgam-ı bilâ gunne hakkında şu bilgilere yer vermiştir: Tenvin veya sâkin nûn (ن) müteharrik râ (ر) veya lâ (ل) harfine uğrarsa (مِنْ رَزَقَ، وَلَمْ يَكُنْ لَهُ) idgam-ı bilâ gunne olur. İdgam edilen nûn (ن) harfinin zâtı ve sıfatı tamamen ortadan kalktığı için gunnesiz idgam yapılır. Gunne genizden çıkarılan ses demektir. Gunnenin tatbiki burunla yapılır. Burun tutulduğunda gunne sesi çıkmaz. Birçok harf (idgamlı nûn, idgamlı mîm, ihfâlî nûn, ihfâlî mîm, vd.), sıfatı olan gunnesiz düşünülemez. İdgam-ı mütekaribeynde olduğu gibi idgam edilecek iki harfin arasına sekte girmesi durumunda idgam-ı bilâ gunne yapılmaz. Kiyâmet Suresindeki “مَنْ رَأَى” sözü bu duruma örnek teşkil etmektedir. Sâkin nûn (ن) ve müteharrik râ (ر) harfleri arasında sekte mevcut olduğundan idgam yapılmaz. Son olarak Kur’an hattında idgam-ı bilâ gunneye örnek teşkil edecek birtakım lafızların (أَنْ لَنْ، إِنْ لَا، أَنْ لَمْ) bazen bitişik bazen de ayrı yazıldığı görülmektedir. Bu lafızların ayrı olarak yazıldığı tüm durumlar için idgam-ı bilâ gunnenin geçerli olduğu söylenebilir.³¹⁵

19. İdgam-ı Me‘al Gunne

İdgam-ı me‘al gunne, gunneli idgam demektir. Nûn-i sâkine (ن) ve tenvin müteharrik nûn (ن)’a uğrarsa yahut mîm-i sâkine (م) müteharrik mîm (م)’e uğrarsa idgam-ı misleyn gerçekleşir (ثُمَّ لَتَسْأَلُنَّ) ve daima gunneli okunur. Nûn-i sâkine (ن) veya

³¹⁴ Kur’an’da Hafs rivayetine göre dört yerde sekte bulunmaktadır. Zihni Efendi bunların ikisini mezkûr başlık altında paylaşmaktadır. Diğer iki sekte örneğini ise ihfâ ve idgam-ı bilâ gunne başlıklarında paylaşacağını belirtmektedir. Ayrıca Âsım kıraatinin Hafs rivayeti dışındaki okuyuşlarda başka sektelerin de mevcut olduğunu yedi kıraat imamından birisi olan el-Kisâî (öl. 189/805)’den örnekler göstererek ifade etmektedir. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 64-65.

³¹⁵ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 66-69.

tenvin nûn'u müteharrik olan mîm (م), vâv (و) veya yâ (ي) harfinden önce gelirse (مِنْ) idgam-ı me'al gunne gerçekleşir. Bu harflerin terkibi “يَمْنُو” ve “يَمْنُو” kelimelerinde birleştirilmek suretiyle karşımıza çıkmaktadır. Nûn-i sâkine (ن) kendisinden sonra müteharrik olarak gelen vâv (و) yahut yâ (ي) harfiyle aynı kelimedede gelirse idgam terkedilir yani “izhâr” yapılır. Kur'an-ı Kerim'de toplam dört yerde görülen bu kaideye “izhâr-ı kelime-i vâhide” denilmektedir. Bu bağlamda “قَتَّان، صَنَوَان،” kelimelerinde görünen nûn-i sâkineler (ن) izhâr yapılarak okunur.³¹⁶ Ayrıca bazı kıraat imamları vâv (و) veya yâ (ي) harfiyle yapılan idgama “ihfâ” demeyi uygun görmüşlerdir. Zira bu isimlendirmeyi yapan âlimler nûn-i sâkine (ن) veya tenvinini, mezkûr iki harfe idgam edenlerin gunne sıfatını terk ederek doğrudan doğruya idgam ettiklerini savunmuştur.³¹⁷

İdgam-ı mütecaniseynin yapılışına örnek olarak gösterilen Kur'an'daki “يَا بَنِي” lafzı, idgam-ı me'al gunneye de örnek teşkil etmektedir. Zira yazıda görülmesede telaffuzda sâkin mîm (م)'in müteharrik mîm (م)'e uğraması söz konusudur. Sâkin mîm (م)'im müteharrik mîm (م)'le yan yana gelmesinde isâlet şartı da aranmamaktadır. Verilen misalin tersi durumunda, sâkin mîm (م) müteharrik bâ (ب) harfine uğrar ise (بِ) idgam yoktur ancak gunne vardır. Kur'an'da idgam-ı me'al gunne nevinden edatların yahut kelimelerin bir kısmı bazen ayrı bazen de bitişik ve idgam edilmiş şekilde karşımıza çıkmaktadır. Örnek vermek gerekirse şart edatı olan “in (إِنْ)” ile “mâ-i zâide-i müekkide (مَا)” Ra'd Suresinde “وَأِنْ مَا نَزَّلْنَاكَ” suretiyle ayrı olarak yazılırken En'am Suresinde “إِنَّمَا نَنْسِفُكَ” şeklinde idgam edilmiş olarak bitişik

³¹⁶ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 70.

³¹⁷ Zihni Efendi bu bölümde vermiş olduğu bilgilerle adından söz etmese de diğer tecvid eserlerinde karşımıza çıkan “tam idgam-nâkıs idgam” ayırımına değinmektedir. Bu bağlamda Kur'an'dan misaller vererek bazı kıraat imamlarının ihtilaf ettikleri görüşleri aktarmaktadır. Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 70.

halde görülmektedir. Sonuç olarak her iki durumda da idgam-ı me‘al gunne gerçekleşmektedir.³¹⁸

20. İhfâ

İhfâ tanımı üzerine orijinal bir açıklama yapan müellifin vermiş olduğu bilgiler şunlardır: Tecvid kitaplarında “idgam ve izhâr arası bir haldir” ifadesiyle açıklık getirilen ihfâ, harfî gizlemek suretiyle tutuk okumaktır. İdgam, harfî dışarıda gizlemek; ihfâ, harfî kendinde gizlemektir. İzhar ise ihfânın zıddıdır. İhfâda idgam yapılmaz ancak idgam ve teşdîd bulunmadığı halde gunne varlığını korur. Gunnesiz ihfâ düşünülemez.³¹⁹

Sâkin mîm (م) müteharrik mîm (م)‘e uğrar ise (منهم معرضون) idgam-ı me‘al gunne gerçekleşir. Şayet sâkin mîm (م) harekeli bâ (ب) harfine uğrarsa (ما لهم به) ihfâ söz konusu olmaktadır. Sâkin mîm (م)‘in üçüncü bir hali daha vardır ki “izhâr” bahsinde zikredilecektir. Sâkin nûn (ن) veya tenvin “ك، ق، ف، ظ، ط، ض، ص، ش، س، ز، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ك” suretiyle verilen on beş harften birine uğrarsa ihfâ olur. Bu harflere ek olarak tenvin veya sâkin nûn (ن)‘un vâv (و) ve yâ (ي) harflerine uğraması durumunu da idgam-ı me‘al gunne olarak değil ihfâ olarak isimlendiren âlimler olmuştur.³²⁰ Son olarak Kehf Suresi ilk âyetinin sonunda sekte bulunmaktadır. Vasl yapılarak okunduğu durumlarda “عوجا” lafzı ile “قيما” lafzı arasında ihfânın varlığından söz edilemez.³²¹

21. İklâb

Müellif mezkûr başlık altında şu açıklamaları yapmıştır: İklâb “kalb (çevirme)” ve “tahvil (dönüştürme)” manalarına gelmektedir. “من بعد = مم بعد” örneklerinde görüldüğü üzere tenvin (daima kelimenin sonunda gelir) veya nûn-i sâkine (ن)‘nin (kelimenin sonunda gelebildiği gibi ortasında da gelebilir) harekeli olan bâ (ب) harfine uğraması durumunda gerçekleşir. Bu durumda nûn-i sâkine (ن)

³¹⁸ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 71-74.

³¹⁹ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 75.

³²⁰ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 75-76.

³²¹ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 77.

telafluzda mîm (م) harfine çevrilir ve ihfâ ile tutarak okunur. Bu bağlamda iklâb bahsinin ihfâ bahsinden sonra zikredilmesi uygun görölmektedir.³²²

22. İzhâr

İzhâr'ın tanımını için Karabaş Tecvidi'nden alıntı yapan Zihni Efendi konuyla alakalı şu bilgilere yer vermiştir; izhâr *iki harfin arasının açılmasıdır*.³²³ İhfânın zıddı olduğundan dolayı izhârda harf, tutuk olarak değil aşikâr edilerek okunur. Tenvin veya nûn-i sâkine (ن) 'den sonra hurûf-u halk (ه، ع، غ، خ، ح، أ، إ) yani “boğaz harfleri” olarak bilinen altı harften birisi bulunursa (من، حمز، كفواً أحد) izhâr meydana gelir. Bu durumda tenvin veya nûn-i sâkine (ن) sonrasındaki harften ayırt edilerek aşikâr okunur.³²⁴

İhfâ başlığında bahsedilen sâkin mîm (م) 'in durumlarından birisi de izhârdır. Şöyleki mîm-i sâkine (م) 'nin müteharrik mîm (م) 'e uğradığında idgam-ı me‘al gunne olduğu, yine mîm-i sâkine (م) 'nin mütaharrik bâ (ب) harfine uğradığında iklâb olduğu önceki başlıklarda zikredilmiştir. Aynı minvalde mîm-i sâkine (م), mîm (م) ve bâ (ب) harfi dışındaki harekeli bir harfe uğradığında da (أَمْ هُمْ) izhâr gerçekleşir.³²⁵

23. İzhâr-ı Kameriyye

Lâm-ı tarifle alakalı olan konu hakkında Zihni Efendi şu bilgileri vermiştir: İzhâr, harfî aşikâr olarak telafluz etme noktasında ihfânın zıddıdır. Aynı şekilde izhâr, harfin yazıda sabit olması yani sonrasındaki harfle birleşmemesi noktasında da idgamın zıddıdır. Örnek olarak “يَحْيَى” kelimesinde idgam, “يَحْيَى” kelimesindeyse izhâr bulunmaktadır. Bu bağlamda izhâr-ı kameriyye başlığında zikredilen izhâr lafzından maksat, harf-i tarifiin lâminin, kendisinden sonra gelen harfe idgam edilmeden okunması demektir.

³²² Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 77-78.

³²³ Karabaşı, *Karabaş Tecvîdi*, 11.

³²⁴ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 79-80.

³²⁵ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 79.

Kameriyye harfleri “ا، ب، ج، خ، ح، ع، غ، ف، ق، ك، م، و، ه، ي” şeklinde on dört harften ibarettir. Bu harflerin “kamerî harfler” olarak isimlendirilmesinin nedeni, kâf (ق) harfiyle başlayan “kamer (قمر)” kelimesi başına lââm-ı tarif aldığında “القمر” suretiyle lââm-ı tarifiñ cezmi edilerek idgamsız telaffuz edilmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı minvalde diğerk harflerle de başlayan kelimeler başlarına lââm-ı tarif almaları durumunda idgamsız telaffuz edilir. Bu sebeple parçadan bütüne hareketle bu harflere kamerî harfler denmiştir.³²⁶

24. İdgam-ı Şemsiyye

İzhâr-ı kameriyyenin mukabili olan idgam-ı şemsiyye başlığıyla alakalı müellifin vermiş olduğı bilgiler şöyledir: “Şemsî harflerin idgamı” manasına gelen bu ifade ile kastedilen şey harf-i tarifiñ lââmının kendisinden sonra gelen şemsî harfe “kalb ve idgam” edilerek okunması demektir. İdgam sadece telaffuzda gerçekleşir yani lam harfi yazıda mevcudiyetini korur.³²⁷

Şemsî harfler “ت، ث، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ل، ن” olmak üzere on dört tanedir. Bu harflere “şemsî” denmesinin gerekçesi izhâr-ı kameriyye harflerine kamerî denmesiyle aynıdır. Zira şemsi harflerden olan “şîn (ش)” harfi ile başlayan “şems (شمس)” kelimesi başına lââm-ı tarif aldığında “الشَّمْس” suretiyle lââm-ı tarifiñ şemsî harfe “kalb ve idgam” edilerek okunması gerçekleşir. Bu durum diğerk şemsî harflerle başlayan tüm kelimeler için de geçerlidir.

Zihni Efendi, idgam-ı şemsiyyeyi “misleyn” hükmünde kabul ettiğinden dolayı lââm-ı tarifiñ, nûn harfine idgamında gunneli okumanın gerekliliğinden bahsederek eserini sonlandırmıştır.³²⁸

³²⁶ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 81.

³²⁷ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 81.

³²⁸ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 82.

II. ESERLERİN KARŞILAŞTIRMASI

A. Eserlerin Usûl Bakımından Karşılaştırması

Cühdü'l-mukill ve *el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd* eserlerinin ikisi de mensur tarzda yazılmış ilmî değeri çok yüksek ve özgün eserlerdir. Saçaklızâde eserini beş fasıldan oluşan “mukaddime”, sonrasında esas tecvid konularını açıkladığı on bir bahisten oluşan “maksat” ve son olarak “hâtîme” adını verdiği kapanış bölümü olmak üzere üç ana başlıkta oluşturmaktadır. Zihni Efendi ise eserindeki başlıkları Saçaklızâde gibi bir kategorizasyona tabi tutmamış ve tecvid konularıyla alakalı yirmi dört muhtelif başlıkla eserini tamamlamıştır. İki eserin konuları hangi başlıklarla ve hangi sırayla ele aldıklarına bakıldığında aralarında bir tutarlılık görülmemektedir. Nitekim aynı başlıkta işlemiş oldukları konular olduğu gibi farklı başlıklarda sadece birinin açıkladığı konular da mevcuttur. Bununla birlikte içerik olarak aktarmış oldukları bilgiler birbiriyle uyumludur.

Mezkûr iki eser arasında yapılacak usul mukayesesinde bir diğer açıklama ise kaynak kullanımı noktasındaki benzerlik ve farklılıkları üzerine olmalıdır. Zihni Efendi eserini hazırlarken büyük oranda İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinden ve onlara yapılan şerhlerden beslenmektedir. Bu eserlerin bazıları *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*, *en-Neşr fî'l-kırââtü'l-'aşr* ve Aliyyü'l Kârî'nin mukaddime şerhi *el-Minehu'l-fikriyye* olarak sıralanabilir. Saçaklızâde de yukarıda zikredilen eserlerden büyük oranda istifade etmiştir. Öyle ki müellifin yüz yedi tekrarla en çok alıntı yaptığı iki eserden birisi *el-Minehu'l-fikriyye*'dir. Bu açıdan iki eserin konuları işlerken yapmış oldukları açıklamalar benzerlik göstermektedir. Ancak Saçaklızâde'nin beslendiği yegâne kaynak İbnü'l Cezerî ve onun eserlerine yapılan şerhler değildir. Müellifin yüz yedi tekrarla eserinden en çok istifade ettiği iki eserden diğeri ise Mekkî b. Ebî Talib'in *er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâeti ve tahkîki lafzi't-tilâve* adlı eseridir. Aynı şekilde Ebû Şâme'nin *İbrâzü'l-me'ânî min Hirzi'l-emânî* isimli Şâtıbiyye şerhi, Çârberdî'nin *Şerhü's-Şâfiyye*'si, Suyûtî'nin *el-İtkân*'ı vb. kaynaklardan da alıntı yaptığı ve mukayeseli bir çalışma örneği sunduğu görülmektedir.

Zihni Efendi *el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd*'de alıntı yaptığı eserlerin isimlerini ana metinde paylaşma ihtiyacı hissetmese de önemli gördüğü bazı izaî konuları dipnot kısmında açıklamaktadır. Aynı durum Saçaklızâde için de geçerlidir. Hatta müellif *Cühdü'l-mukill*'in mukaddime bölümünde vermiş olduğu bilgide, eserlerinden önemli oranda faydalandığı birtakım âlimleri kendisine has ve ilginç bir yöntemle kodladığını ifade etmektedir. Şöyle ki eserinde Aliyyü'l Kârî'den alıntı yaptığı yerler için “قال” lafzını, Çârberdî'den yaptığı alıntılar için “ذكر” lafzını, İbnü'l-Cezerî'den yaptığı alıntılar için ise “البعض” lafzını kullandığını ifade etmektedir. Yine eserinde “ulema-i edâ” ve “ehl-i edâ” lafızlarıyla kıraat ve tecvid ilminde otorite kabul edilen Mekkî ve Dânî gibi isimlere atıfta bulunmuş, “Kurra” lafzıyla da meşhur yedi kıraat imamını kastetmiştir. Eserin genelinde konuları açıklarken bu kodlamaları kullandığı görülmektedir.³²⁹

İki eser de Âsım kıraati'nin Hafs rivayeti esas alınarak hazırlanmıştır. *el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd*'de diğer kıraatlere ait bilgiler yok denecek kadar az iken, *Cühdü'l-mukill* eserinde yer yer işlenen tecvid kaidelerinin diğer kıraatlerdeki kullanımı da verilerek anlatım zenginleştirilmiştir.

Saçaklızâde tecvid konularını açıklarken konunun tüm yönleriyle izahını yapmış, aklî ve naklî delillerin tamamını kullanarak okuyucuyu bilgilendirmeye ve anlattığı konulardaki görüşünü ispatlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda *Cühdü'l-mukill* eserinin nazarî (teorik) yönünün ağır bastığı söylenebilir. Zihni Efendi ise işlemiş olduğu konuların tam olarak anlaşılması için okuyucusunu sürekli “fem-i muhsin”e yani işin ehli bir hocaya yönlendirmektedir. Tecvid kaidelerinin birkaç cümleyle izahını yapmakla yetindiği, geniş açıklamalar yerine konuyla alakalı bolca örnekler vererek konunun pekişmesini amaçladığı görülmektedir. Dolayısıyla *el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd* eserinin amelî (pratik) yönünün nazarî yönüne nispeten daha ağır bastığı görülmektedir.

Zihni Efendi eserini oluştururken okuyan herkesin rahatlıkla anlayabileceği sade bir dil kullanmıştır. Özellikle dil alanında önemli eserler kaleme almış müellifin tecvid ilmine dair yazmış olduğu tek kitabı *el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd*'de bu

³²⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 107-108.

bilgi birikimini fazlasıyla kullandığı görülmektedir. Eserini oluştururken henüz birinci konunun girişinde beyit alıntısı yaparak başlaması bu durumun en bariz örneğidir.³³⁰Yine eserin birçok noktasında açıklamasını yaptığı tecvid kaidelerine, Arap dili gramerinden delil mahiyetinde, konunun içeriğiyle alakası olmayan şiirlerden örnekler getirerek anlatımını güçlendirmektedir. Saçaklızâde'nin de konuları izah ederken akıcı bir dil kullandığı söylenebilir. Ancak anlatımında tecvid konularını izah ederken açıklama mahiyetinde yapmış olduğu birkaç alıntı beyit haricinde şiir ve benzeri öğeleri kullandığı görülmemektedir.

Son olarak iki müellifin eserlerini yazma gerekçelerinden bahsetmek gerekirse Saçaklızâde eserin mukaddime bölümünde *Cühdü'l-mukill*'i kaleme alma sebebini açıkça ifade etmektedir. Şöyle ki müellif yaşamış olduğu bölge dahil olmak üzere kendi dönemindeki tecvid âlimlerinin bu ilim sahasından tamamen el çektiklerini, tecvid ilmi üzerine yeni bir araştırma yapılmadığı gibi tecvid ilminin eğitim programlarından çıkarıldığını ve bu durumun sebebini bilmediğini söyleyerek içinde bulunduğu durumdan yakınmaktadır. Tecvid ilminin içerisinde bulunduğu bu durumu tersine çevirmek için de böyle bir eser kaleme aldığını ifade etmektedir.³³¹ Zihni Efendi ise eserini niçin kaleme aldığını açıkça belirtmemiştir. Ancak eserini ele alış şeklinden kitabın öğrenciler için hazırlandığı sonucu çıkarılabilir. Zira eserinde her bölüm sonunda öğrencilerin pratik yapması için “Temrinât (Alıştırmalar)” başlıkları bulunmaktadır. Nitekim daha öncede zikredildiği üzere müellifin Mekteb-i Sultânî ve Mekteb-i Mülkiye’de kırk yıllık bir hocalık geçmişinin bulunması yapılan çıkarımın doğruluğunu güçlendirmektedir.

B. Eserlerin Muhteva Bakımından Karşılaştırması

İki eser de daha önce ifade edildiği üzere muhteva olarak Âsım kıraatinin Hafs rivayeti esas alınarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla müelliflerin tecvid kaidelerini açıklarken yaptıkları açıklamalarda imtizaç bulunmaktadır. Buna rağmen müelliflerin eserlerini oluştururken ağırlık vermiş oldukları konular birbirinden farklılık göstermektedir. Örnek olarak Saçaklızâde, harflerin mahreç ve sıfatları bahsine çok fazla değinirken Zihni Efendi mezkûr konuda neredeyse bilgi vermemiştir. Bu

³³⁰ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 2.

³³¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 105-109.

durumun temel sebebi eserlerin hazırlanış amaçlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Zira Saçaklızâde kendi döneminde tecvid eserlerinde görülen şerh ve haşiye kültürünü eleştirmiş ve bu durumun tecvid ilminin giderek önemsizleşmesine ve unutulmasına sebebiyet verdiğini savunmaktadır. Eserini de mevcut anlayışı değiştirme gayesiyle tecvid kaidelerini yeniden ele alarak özgün bir şekilde oluşturmuştur. Dolayısıyla müellifin eserinde nazarî bilgiler ön plandadır. Zihni Efendi’de ise durum tam tersidir. Zira müellif eserini öğrencilerin istifade etmesi için hazırlamış ve tecvid kaideleriyle alakalı “neden” sorularından ziyade “nasıl” sorularına cevap vermek suretiyle amelî bilgilerin ağırlıklı olduğu bir tarzda hazırlamıştır. Son tahlilde bu durum müelliflerin eserlerinde öncelikli işlediği konuların farklı olması sonucunu doğurmuştur.

Eserlerin oluşumunda zikredilen farklılığı açığa çıkarmak için tezimizin bu bölümünü iki alt başlık şeklinde oluşturduk. Birinci alt başlıkta sırasıyla Saçaklızâde ve Zihni Efendi’nin eserlerinde “farklı” başlıklarda işlenen konuları ele aldık. Akabinde ikinci bölümde müelliflerin “ortak” başlıklarda işledikleri tecvid bahislerini inceledik. Böylece iki eserin muhtevaları arasındaki benzerlikleri ve farklılıklarını tespit etmeye çalıştık.

1. Eserlerin Farklı Başlıklarda Değindiği Tecvid Konuları

a. Sadece *Cühdü’l-mukill* Eserinde Olan Başlıklar

i. Tecvid İlminin Mahiyeti, Konusu ve Hükümü

Müellif bu başlıkta tecvid kavramının açıklamasını yapmıştır. Akabinde tecvid ilminin aslında kelimenin harfleriyle münasebetinden dolayı sarf ilminin konusu olduğunu ifade etmektedir. Son olarak tecvidi bilmenin ve uygulamanın hükümlerine değinmiş ve bölümü sonlandırmıştır.³³²

ii. Lahn’ın Beyanı

Saçaklızâde “hata etmek” anlamına gelen lahn bahsiyle kelimenin harekesinde yahut sıfat ve mahreçlerinde yapılan hatalara değinmektedir. Lahnı gizli

³³² Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 109-110.

ve açık olmak suretiyle ikiye ayıran müellif bu hataları tam manasıyla bilmek için tecvid, dil bilimi, nahiv ve sarf olmak üzere dört temel ilme hâkim olmayı şart koşturmaktadır.³³³

iii. Kıraat İmamlarının ve Râvîlerinin İsimlerinin Zikri

Müellif bu bölümde sadece meşhur yedi kıraat imamından bahsetmektedir. Müellifin İbnü'l Cezerî'nin eserine aldığı diğer üç kıraat vechini burada zikretmemesi bu vecihleri kabul etmediği intibahını oluşturmaktadır. Ancak müellifin eserin muhtelif bölümlerinde mezkûr üç vecihten bilgiler aktarması oluşan intibahın yanlış olduğunu göstermektedir. Ayrıca müellif bu bölümde, eserini oluştururken Âsım kıraatinin Hafs rivayetini esas aldığını ifade etmektedir.³³⁴

iv. Dişlerin Beyanı

el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd'de dahil tecvid eserlerinin birçoğunda hakkında neredeyse hiç bilgi verilmeyen dişler bahsi Saçaklızâde tarafından detaylıca işlenmiştir. Bölüm; dişlerin sayıları, isimleri, ağız içerisinde nerede oldukları gibi bilgileri ihtiva etmektedir. Dişlerle alakalı malumat sahibi olunması tecvid ilminde özellikle mahreç bahsiyle alakalı bir konudur. Zira harflerin mahreçleri ağız içerisinde dilin dişlerle olan muhtelif temasları neticesinde oluşmaktadır. Saçaklızâde'nin diş bahsine müstakil bir başlık atacak kadar önem vermesinin sebebi onun eserinde harflerin mahreçleri ve sıfatları konusuna verdiği önemden kaynaklanmaktadır.³³⁵

v. Harflerin Mahreçleri ve Sıfatları

Müellifin eserinin yapı taşlarından birini harflerin mahreçleri ve sıfatları ile alakalı atmış olduğu iki müstakil başlık oluşturmaktadır. Zira eserin yaklaşık dörtte birinde Saçaklızâde'nin bu konularda aktarmış olduğu bilgiler bulunmaktadır. Buna karşın Zihni Efendi'nin eserinde mahreç ve sıfatlarla alakalı müstakil bir başlık olmamakla birlikte eserde cehr, hems gibi birkaç sıfatın isminin zikredilmesi

³³³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 111-113.

³³⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 114-117.

³³⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 118.

haricinde bilgi verilmemiştir.³³⁶ Dolayısıyla harflerin mahreçleri ve sıfatları konusunun iki eser arasındaki en bariz farklardan birisini oluşturduğu ifade edilebilir.

Saçaklızâde harfleri aslî ve fer‘î olmak üzere ikiye ayırmış devamında fer‘î harfleri beşli tasnife ayırarak incelemiştir. Müellifin yapmış olduğu bu taksim hocası Darendeli Hamza Efendi’nin *Tecvîd-i Edâiyye* isimli eserinde de görülmektedir. Bu durum Saçaklızâde’nin hocasından etkilendiği sonucunu doğurmaktadır.

Saçaklızâde mezkûr başlıklar altında harflerin mahreçleri ve sıfatlarının hepsinden bahsetmektedir. Harflerin mahreçleriyle alakalı olarak boğazın sonu, ortası ve başı; dilin kökü, ortası ve yanı ile dişlerin muhtelif bölgelerinin teması sonucunda oluşan on yedi mahreç ve bu mahreçlerden çıkarılan harfler hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Yine harflerin sıfatlarıyla alakalı hems, cehr, rihvet, şiddet, beyniyye, itbâk, infitâh, kalkale, isti‘lâ, istifâle, tekrar, tefeşşî, istitâle, hafâ, gunne gibi sıfatlarla alakalı birçok kavramı detaylıca işlemektedir. Özellikle mahreç ve sıfat bölümünde yapılan izahlar eserin nazarî yönünü oldukça güçlendirmektedir.³³⁷

vi. Hemze

Müellif hemzeyle alakalı eserin maksad bölümünde “Hemze-i Vasl ve Hemze-i Kat” ve “Hemzeteyn” olmak suretiyle iki müstakil başlık atmıştır. İlk başlıkta vasl ve kat‘ hemzesinin ne anlama geldiğini, aralarındaki esas farkı, nerelerde bulundukları gibi hemzeyle alakalı temel bilgileri vermiştir. Akabinde bir sonraki başlıkta konuyla alakalı olan istifham hemzesinin kelimenin başındaki vasl veya kat‘ hemzesiyle art arda gelme durumunu açıklamıştır. Ayrıca yine konuyla alakalı olan Hafs rivayetinin teshîl oluşu ile alakalı bilgiler paylaşmaktadır. Zihni Efendi ise hemzeyle alakalı ayrı bir başlık atma ihtiyacı hissetmemiş konuyla alakalı görüşlerini Mushaf-ı Şerif başlığı içerisinde ele almıştır.³³⁸

³³⁶ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 22.

³³⁷ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 119-172.

³³⁸ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 227-231; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-sedîd*, 4-15.

vii. İmâle

Saçaklızâde bu başlıkta kitabın genelinde konuları ele alış şeklinin aksine sadece Hafs rivayetinin görüşünü değerlendirmiş, diğer kıraatlerdeki imâleden bahsetmemiştir. İmâleyi kübrâ ve suğrâ olmak suretiyle ikiye ayırarak incelemektedir. Zihni Efendi ise konuyu “tefhîm ve terkîk” başlığı altında râ (,) harfinin kalın veya ince okunduğu yerleri açıklarken istisnaî okuyuş olarak imâleden bahsetmektedir. İmâleden dolayı râ (,) harfinin terkîk sıfatı ile okunması gerektiğini ifade etmiş ancak imâlenin ne olduğunu açıklamamıştır.³³⁹

viii. Hâtıme

Mezkûr başlık eserin sonunda müellifin bazı harflerle alakalı bilgiler verdiği bölümdür. Başlığın devamında Fâtiha Suresinin tecvid pratiğinin yapıldığı bir kısım bulunmaktadır. Saçaklızâde son olarak yâ (ي) harfinin kelime sonlarında bulunma durumunu izah eden bir risale yazarak çalışmasını sonlandırmaktadır.³⁴⁰

b. Sadece *el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd (Tevvîd-i cedîd)* Eserinde Olan Başlıklar

i. Mushaf-ı Şerif

Zihni Efendi'nin eserini inşa ederken atmış olduğu ilk başlık Mushaf-ı Şerif olmuştur. Müellif, isimlendirmiş olduğu başlıkla eserinin ayırt edilmesini sağlayan özgün bir tarz oluşturmuştur. Zira Saçaklızâde'nin *Cühdü'l-mukill*'i de dahil diğer tecvid eserlerinde bu tarz bir başlık bulunmamaktadır. Mezkûr başlık altında ilk vahiy ve sonrasındaki süreç hakkında bilgiler vermiş, Kur'an-ı Kerim'in Mushaf haline nasıl getirildiğini ve istinsah edildiği süreci açıklamaktadır. Son olarak resm-i hatla alakalı Mushaf'ın imla süreci hakkında bilgiler vermektedir. Kur'an tarihi hakkında aktarmış olduğu bu veriler Saçaklızâde'nin eserinde ele alınmamıştır.

³³⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 232-238; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 41.

³⁴⁰ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 287-347.

Bölümün devamında tecvid ilmiyle alakalı muhtelif birçok konuya değinmektedir. Şöyle ki elifin (ﻱ) imlası (yazıda olup olmama durumu), lââm (ﻝ) harfinin imlası (muttasıl-munfasıl olma durumu), mîm (ﻡ) harfinin imlası (muttasıl-munfasıl olma durumu), hemzenin (ﻪ) imlası -altına vâv (ﻭ) ve yâ (ﻲ) gelmesi durumları-, nûn-i hafife, hazf, ziyade yâ (ﻲ) harfi, hemze-i vasl ve hemze-i kat‘ gibi konuları işlemektedir.³⁴¹

ii. Tilâvet

Tilavet bahsi tecvid kitaplarının çoğunda görülmeyen, Zihni Efendi’nin kendine has tavrıyla ele aldığı ve oluşturduğu bir başlıktır. Mezkûr başlık altında ilk olarak Kur’an’ı okumanın güzellikleri ve hükmünden bahsetmektedir. Saçaklızâde bu bilgileri geleneğe uygun olarak kitabının henüz başında “Tecvid İlminin Mahiyeti, Konusu ve Hükümü” başlığı altında işlemektedir.

Zihni Efendi Kur’an ile alakalı giriş mahiyetinde bilgiler verdikten sonra istiâze ve besmele konusunu ele almış, tecvid eserlerinde serdedilen görüşlerin benzerlerini ele alarak açıklamalar da bulunmuştur. Hakkında bilgi verdiği bir diğer konu ise Kur’an’ın tilâvet usulleridir. Müellif bu bağlamda tertil, tahkik, tedvir, hadr gibi Kur’an’ın okunuş şekilleri hakkında bilgi vermektedir. Gerek istiâze ve besmele, gerekse Kur’an-ı Kerim’in okunuş tarzları ile alakalı Saçaklızâde’nin eserinde her hangi bir malumat bulunmamaktadır.

Zihni Efendi mezkûr bölümde son olarak harflerin mahreçleri ve sıfatlarından birkaç cümleyle bahsetmektedir. Harflerin mahreçlerinin sayısının on yedi olduğu söylemiyle Saçaklızâde ile paralellik göstermektedir. Nitekim harflerin mahreç sayıları üzerine literatürde farklı görüşler de mevcuttur. Müellif, vermiş olduğu bilgi haricinde mahreçlerle alakalı diğer bilgilerin herkes tarafından bilinmesinin gerekmediğini ifade etmektedir. Zira esas olanın harflerin doğru telaffuz edilmesi olduğunu belirtmektedir. Zihni Efendi’nin mahreçlerle alakalı yapmış olduğu bu açıklamalar, pratik bilginin hâkim olduğu *el-Kavlü’s-sedîd fî ‘ilmi’t-tecvîd* eseriyle imtizaç etmektedir. Harflerin sıfatlarıyla alakalı olarak da cehr, hems gibi

³⁴¹ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-sedîd*, 2-16.

bazı sıfatların sadece isimlerini vermiş bunların doğru telaffuzu için okuyucuyu bir fem-i muhsine yönlendirmiştir.³⁴²

iii. Tenvin

Zihni Efendi eserinde özgün bir üslup ile sadece tenvin bahsi için müstakil bir başlık açmış ve özellikle tenvin ile sâkin nûn (و) harfi arasındaki farkları izah etmeye çalışmıştır. Saçaklızâde bu iki konu için ayrı bir başlık atma ihtiyacı hissetmemiştir. O, *Cühdü'l-mukill* eserin'in idgam başlığı altında nûn (و) harfinin idgamını açıklarken bu konuyu ele almıştır. Zihni Efendi'nin tenvin ve sâkin nûn (و)'u diğer alt başlıklardan ayrı tutarak ele almasının gerekçesi bu ikisinin, tecvid ilminin birçok konusuyla doğrudan alakalı olmasından kaynaklanmaktadır.³⁴³

iv. Med ve Lîn Harfleri

Zihni Efendi, tenvin bahsinde olduğu gibi tecvid kitaplarının genelinde med başlığı altında açıklanan med ve lîn harflerini, med konularından ayrı tutarak müstakil bir başlık altında işlemektedir. Müellifin med ve lîn harflerine attığı önemin sebebi tenvin ile aynıdır. Nitekim müellif tecvid ilmine ait konuların büyük bir bölümünün med harfleriyle alakalı olduğunu ifade etmektedir.³⁴⁴

v. Kalkale

Kalkale konusuna idgam bahsinden hemen önce başlık atarak değinen Zihni Efendi konunun idgamla da bağlantısı olduğunu açıklamıştır. Bu bağlamda kalkaleyi genel hatlarıyla izah ettikten sonra idgamın kalkaleye engel teşkil ettiğini belirten müellif, şeklen kalkale mevcut olsa dahi idgam varsa kalkalenin terk edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Saçaklızâde ise konuyu “Harflerin Sıfatları” başlığı altında kuvvetli sıfatlardan bahsettiği bölümde ele almaktadır.³⁴⁵

³⁴² Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 16-24.

³⁴³ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 24-25; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 194-205.

³⁴⁴ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 26-27.

³⁴⁵ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 56-57.

vi. İzhâr-ı Kameriyye ve İdgam-ı Şemsiyye

Zihni Efendi lââm-ı tarîfin lââm (ﻻ) harfinin idgamlı ve izhârlı okunma durumlarına binaen eserine iki başlık atmıştır. Aynı durum Saçaklızâde ve eseri için söz konusu değildir. Zihni Efendi izhâr-ı kameriyye bölümünde -eserin genelinde ilk kez görüldüğü üzere- konuyla alakalı hiç örnek vermemiştir. Zira konunun örneklerini, aralarında karşıt ilişki bulunan bir sonraki başlıkta idgam-ı şemsiyye bahsinin örnekleriyle beraber aktarmaktadır. İdgam-ı şemsiyye mevzusunda ise nûn (ﻧ) harfinin varlığında gunne sıfatı bulunacağını açıklayan Zihni Efendi'nin kendisinde aynı sıfatı bulunduran mîm (ﻡ) harfini zikretmemiş olması dikkat çekmektedir.³⁴⁶

2. Eserlerin Ortak Başlıklarda Değindiği Tecvid Konuları

a. Tefhîm ve Terkîk

Cühdü'l-mukill ve *el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd* eserlerinde karşımıza çıkan ilk ortak başlık “Tefhîm ve Terkîk” ifadesidir. Müellifler mezkûr başlık altında özellikle râ (ﺭ) ve lââm (ﻻ) harflerinin kalın ve ince okunduğu durumları izah etmeye çalışmışlardır. Saçaklızâde'nin kitabına almış olduğu başlık tam olarak “Râ (ﺭ) ve Lââm (ﻻ) Harfinin Tefhîm ve Terkîk'i” şeklindedir. Müellif bu ana başlığı üç alt başlığa ayırarak işlemektedir. Bu noktada dikkat çeken hususlardan birisi müellifin atmış olduğu üç başlığında râ (ﺭ) harfiyle alakalı olmasıdır. Şöyle ki “harekeli râ (ﺭ) harfinin durumu”, “vakıf sebebiyle olmayan sâkin râ (ﺭ) harfinin durumu” ve “vakıf sebebiyle oluşan sâkin râ (ﺭ) harfinin durumu” başlıklarını atmak suretiyle râ (ﺭ) harfinin kalın ve ince okunduğu yerleri diğer kıraatlerdeki durumları da göz önünde bulundurarak izah etmiştir. Bölümün sonunda ise Lafzatullah'ın lââm (ﻻ) harfinin kalın ve incelik durumunu kısaca açıklamış ve konuyu sonlandırmıştır. Saçaklızâde'nin

³⁴⁶ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 81-83.

ana başlıkta lâm (ل) harfine yer verip fasıla olarak isimlendirdiği alt başlıklarda lâm (ل) harfini zikretmemesi ilginç bir durumdur.

Zihni Efendi de eserinde Saçaklızâde ile paralel bir şekilde râ (ر) ve lâm (ل) harflerinin durumlarını açıklamıştır. Müellif açıklamalarında *Cühdü'l-mukill* ve diğer tecvid eserlerinde görüldenden farklı olarak “bâ (ب) harfinin tefhimi” ifadesiyle dikkat çekmektedir. Zira bâ (ب) harfinin tefhimi söz konusu değildir. Anlaşılan Zihni Efendi buradaki ifadesiyle harfin değil hareketin kalınlığını vurgulamak istemektedir. Ayrıca müellif râ (ر) harfinin kalınlık ve incelik durumunu açıklarken birçok tecvid eserinden farklı olarak imâle konusunu da işlemektedir.³⁴⁷

b. Med (ve Kasr)

Saçaklızâde eserinde kasr bahsini de içine almak suretiyle med konusunu tek başlık altında işlemektedir. Med ile alakalı temel bilgileri verdikten sonra iki alt başlıkla konuyu detaylandırmaktadır. Birinci alt başlık “Medd-i Fer‘înin Çeşitleri” bölümünde medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım ve medd-i ârız olmak üzere meddin dört çeşidini açıklamıştır. İkinci alt başlığa ise “Medd-i Lîn” adını vermiş ve meddi lînin dört farklı halinden bahsederek normal med ile arasındaki farkı ortaya koymuştur.

Zihni Efendi ise eserini oluştururken med ile alakalı tam sekiz müstakil başlık açarak konuya vermiş olduğu önemi gözler önüne sermektedir. Bu başlıklar sırasıyla Med Harfleri, Med ve Kasr, Zamirlerin Meddi ve Kasrı, Medd-i Aslî ve Medd-i Fer‘î, Medd-i Fer ‘înin Çeşitleri, Medd-i Muttasıl ve Medd-i Munfasıl, Medd-i Lâzım ve Medd-i Ârız, Medd-i Lîn şeklinde ifade edilebilir. Müellifin meddin her çeşidini ana başlıklarda anlatmasının sebebi şüphesiz bu konuların Kur’an-ı Kerim’de geçme sıklığıyla alakalıdır. Nitekim daha öncede belirttiğimiz gibi Zihni Efendi’nin eserini tecvid ilminin teorisinin bilinmesinden ziyade Kur’an’ın telaffuz keyfiyetinin öğretilmesi amacıyla kaleme aldığı görülmektedir.

³⁴⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 173-181; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedîd*, 40-42.

Zihni Efendi med ve kasr konusunu açıklarken her iki kavramında ikiye ayrıldığını belirtmektedir. Bu minvalde meddin aslî ve fer'î olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtir. Medd-i aslînin bir elif miktarı medd-i fer'înin ise dört elif miktarı uzatılması gerektiğini söylemektedir. Müellifin medd-i fer'înin uzatma miktarı üzerine mevcut ihtilaflardan bahsetmemesi dikkat çekmektedir. Akabinde kasrın ilk manasının uzatma miktarlarının en kısası olan “bir elif miktarı uzatma”, ikinci manasının ise meddi tamamen terk etmek olduğunu söyler. Saçaklızâde de meddin aslî ve fer'î kısımlarından bahsetmekte ancak onun kasrı açıklarken ikili bir ayrıma gittiği görülmemektedir.

İki müellif de medd-i fer'înin çeşitlerini açıklarken Âsım kıraatinin Hafs rivayetini esas almakla birlikte Saçaklızâde diğer kıraatlerden de bilgiler aktarmaktadır. Zihni Efendi ise Âsım kıraatinin dışına çıkmamıştır. Bu sebeple İbni Kesîr, Dûrî, Sûsî gibi kıraat vecihlerinde görülen “manevî med” bahsini Saçaklızâde eserine alırken, Zihni Efendi bu bahisten hiç söz etmemektedir. Bir diğer husus Zihni Efendi fer'î medleri müstakil başlıklarda ele alırken diğer tecvid kitaplarında rastlanılmayan bir usul kullanmaktadır. Şöyle ki genelde müstakil başlıklarda ele alınan med bahisleri Zihni Efendi tarafından med sebepleri esas alınarak ikiye ayrılmış olarak sınıflandırılmaktadır. Bu açıdan med sebebi hemze olan medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl'ı bir başlıkta, med sebebi sükûn olan medd-i lâzım ve medd-i ârız diğer başlıkta ele almaktadır. Şüphesiz bu durum *el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd* eserini diğerlerinden ayıran önemli bir özellik oluşturmaktadır. Eser içerik olarak ise diğer telifler ile benzerlik göstermektedir.

Medd-i lâzım'ın uzatma miktarı konusunda Zihni Efendi herhangi bir açıklama yapmamaktadır. Saçaklızâde ise yaptığı açıklama ile cumhur ulemanın görüşüne muhalefet etmektedir. Zira medd-i lâzımda ziyade med yapılması noktasında görüş birliği bulunmaktadır. Dolayısıyla ziyade meddin terkinde lahn-ı celî gerçekleşmiş olur. Saçaklızâde ise bunun lahn-ı celî değil de lahn-ı hafî olduğunu savunmaktadır. Medd-i ârız konusunda Zihni Efendi fetha, kesre ve damme okunma durumlarına göre toplam yedi vecihten bahsederken Saçaklızâde bu vecihlerin hepsini açıklamamaktadır. Ancak iki müellif de mezkûr yedi vecihten üçünün oluşumunda yer edinen “işmâm” bahsini açıklamaktadır. Bu noktada Zihni Efendi

işmâm tanımı için *Karabaş Tecvîdi*'nden referansla işmâmın sükûndan sonra dudakları yummak manasına geldiğini belirtir. Saçaklızâde'ye göre bu tanım yetersiz olacak ki yapmış olduğu tanımda dudakları yumma olayının damme harekeye nispetle yapıldığını ayrıca ifade etmektedir. Medd-i lîn bahsinde iki müellif de benzer noktalara vurgu yapmaktadır. Dikkat çeken diğer bir konu Zihni Efendi'nin medd-i lîni, medd-i ârıza benzetmesidir. Literatürde iki med arasında böyle bir benzerlikten bahsedilmemektedir. Zihni Efendi'nin burada yapmış olduğu benzetmenin medd-i lîn ve medd-i ârızın vecihlerinin arasındaki benzerlik olduğu söylenilebilir.³⁴⁸

c. Zamirler (Meddi ve Kasrı)

Saçaklızâde eserine zamirlerle ilgili iki müstakil başlık atmıştır. Mezkûr başlıklardan ilki “Hüm (هـ) ve Cemî' Mîm (م)’i” iken diğeri “Hâü'l-Kinâye” ifadeleridir. Müellif iki başlık altında hüm (هـ) zamirinin hâ (هـ) sının okunuş keyfiyetini, cemî' mîm (م) harfinin nerelerde geldiği, müfret müzekker gaib hâ (هـ) zamirinin hangi durumlarda uzatılarak okunduğu vb. konuları izah etmiştir. Zihni Efendi ise konuyu “Zamirlerin Meddi ve Kasrı” şeklinde tek başlıkta özetlemektedir. Müellif sadece müfret müzekker gaib hâ (هـ)’sı hakkında açıklamalarda bulunmaktadır.³⁴⁹

d. İdgam

Saçaklızâde idgam hakkında giriş mahiyetinde bilgiler verdikten sonra, idgamın üç kısma ayrıldığını belirterek idgam-ı misleyn, idgam-ı mütekaribeyn ve idgam-ı mütecaniseyn türleri hakkında açıklamalar yapmıştır. Ancak müellif tanım yaparken üç kısma ayırdığı idgamı, “idgam-ı misleyn” ve “idgam-ı mütekaribeyn” olmak üzere iki alt başlıkta incelemektedir. Zihni Efendi ise beş müstakil başlıkta - idgam, idgam-ı mütekaribeyn, idgam-ı mütecaniseyn, idgam-ı bilâ gunne, idgam-ı me'al gunne- konuyu işleyerek idgam mevzusuna vermiş olduğu öneme dikkat çekmiştir.

³⁴⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 213-227; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 42-56.

³⁴⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 239-246; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 44-47.

Tecvid eserlerinde “idgam-ı misleyn” başlığı altında verilen açıklamaları Zihni Efendi “idgam” başlığı altında serdetmektedir. Zihni Efendi’ye has bir tutum olan bu yaklaşımdan hareketle idgam çeşitleri içerisinde esas olanın idgam-ı misleyn olduğu sonucuna ulaşılabilir. Saçaklızâde ise idgam-ı misleyn için alt başlık oluşturarak konuyla alakalı görüşlerini ilgili başlıkta aktarmıştır. Müellifin şeddeli harfleri idgam-ı misleyn grubuna almadığı vermiş olduğu örneklerden anlaşılmaktadır. Zira Saçaklızâde “يدرككم الموت” örneğinde olduğu gibi aynı kelime gerçekte idgam-ı misleyn için dahi şeddeli kelimeler yerine aynı harflerin yan yana geldiği kelimeleri özellikle tercih ettiği görülmektedir. Devamında idgam-ı kebîr (iki harekeli harfin idgamı) ve idgam-ı sağır (biri sâkin diğeri harekeli iki harfin idgamı) kavramlarını açıklayan müellif Hafs rivayetinde yer almadığını gerekçe göstererek idgam-ı kebîrin örneklerine değinmemiştir. Zihni Efendi ise idgam-ı kebîr kavramından hiç bahsetmemiş hatta peş peşe gelen iki harfin müteharrik olması durumunda idgamdan söz edilemeyeceğini ifade etmektedir. Kuşkusuz müellif, Hafs rivayetini esas alarak bu açıklamaları yapmaktadır. Ancak aynı müellif sonraki başlıkta idgam-ı mütecaniseyni açıklarken Hafs rivayetinde yer almayan ve Ebû Amr kıraatinin kabul ettiği “zâý (ز), sîn (س)” harf grubunun oluşturduğu idgamı da idgam-ı mütecaniseyn kabîlinden olduğunu belirtmektedir. Şüphesiz bu durum Zihni Efendi’nin konulara yaklaşım tarzı açısından bir tezatlık oluşturmaktadır.

Saçaklızâde idgam-ı mütecaniseyni, idgam-ı mütekaribeyn başlığı altında incelemiştir. Böylece idgam-ı mütekaribeyni on bir harfin idgamını açıklamak suretiyle ele almaktadır. Bir diğer dikkat çeken husus müellifin idgam bahislerini açıklarken diğer tecvid eserlerinde kullanılan “müdgam” ve “müdgamün fih” ıstılahlarını hiç kullanmamış olmasıdır. Zihni Efendi ise idgam-ı mütekaribeyn için tecvid eserlerinin genelinde görülen “ق، ك” ve “ر، ل” harf grupları arasındaki idgamdan bahsetmekle yetinmiştir. Müellif lââm (ل) ve râ (ر) harflerinin idgamına örnek verirken “رل ران” örneğinde yeri geldiği için sekte konusuna da değinmektedir.

Zihni Efendi'nin sekte için “*vasl durumunda nefes almadan sesi keserek küçük bir durak meydana getirmektir*” ifadesiyle özgün bir tanım yaptığı söylenebilir.³⁵⁰

e. Nûn-i Sâkine (ن)nin Halleri (İdgam-ı Me'al Gunne, İdgam-ı Bilâ Gunne, İhfâ, İklâb, İzhâr)

Saçaklızâde tecvid eserlerinin genelinde müstakil başlıklarda işlenen konuları (idgam, ihfâ, iklâb, izhâr gibi) idgam-ı mütekaribeyn başlığı altında “sâkin nûn (ن)un dört halinin açıklaması” şeklinde değerlendirmeyi uygun görmüştür. Müellifin yapmış olduğu bu sınıflandırma eserinin özgün taraflarından birisi olarak sayılabilir. İklâbın tanımı için kullanmış olduğu “*nûn harfî hafif bir mîm harfine çevrilir*” ifadesi Saçaklızâde'ye has bir tanımdır. Aynı şekilde müellif ihfâ harflerini sıralarken nûn harfinin mahrecine yakınlık derecelerini esas alarak üçlü bir gruplandırmaya gitmesi müellifin ifadesiyle tamamıyla kendisine ait bir sınıflandırmadır. Saçaklızâde ayrıca bölümün sonunda sâkin mîm (م)in halleri isminde bir başlık daha atarak konuyu işlemektedir.

Zihni Efendi ise mezkûr tecvid bahislerinin her biri için eserine müstakil başlıklar atmıştır. Müellif idgam-ı me'al gunne konusuna değinirken normalde izhâr başlığı altında açıklanan “izhâr-ı kelime-i vahide” mevzusunu da izah etmiştir. Müellif tıpkı Saçaklızâde gibi mahreç yakınlığını gerekçe göstererek idgam-ı bilâ gunneyi, idgam-ı mütekaribeynin alt başlıklarından birisi olarak kabul etmektedir. Saçaklızâde ve Zihni Efendi bu görüşleri ile gelenekte hâkim olan düşünceden ayrı bir tutum izlemektedirler. Zihni Efendi sâkin mîm (م) harfinin hallerini mezkûr tecvid bahisleri arasında yeri geldikçe dağınık bir halde açıklamaktadır.³⁵¹

f. Vakf ve Vasl

Kur'ân tilâvetini geçici bir süre -nefes alıp tekrar okuyuşa devam etmek için durdurmayı ifade eden “vakf” kavramı, genelde “durmak” ve “durdurmak”

³⁵⁰ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 181-194; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 57-66.

³⁵¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 194-212; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü's-sedîd*, 66-80.

anlamındadır.³⁵² İki müellif de mezkûr başlık altında vakf, vasl ve ibtidâ konularıyla alakalı izahatta bulunmuştur. Bu bağlamda mezkûr kavramların tanımları, vakfın çeşitleri, hükümleri vb. konulara açıklık getirmişlerdir. Saçaklızâde zikredilen konulara ilaveten sekte, revm, işmâm konularını da vakf başlığında ele almıştır. Aynı şekilde Zihni Efendi de tecvid eserlerinde karşılaşılan muhtelif konuları (revm, vâvü's-sıla, sekte, secavend ve Kur'an işaretleri gibi) kitabında işlemiştir.³⁵³

³⁵² Mehmet Kara, *Kıraat ve Tefsir Boyutuyla Vakf-ı Lazım* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, (2020), 21.

³⁵³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 247-287; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu's-sedid*, 27-40.

SONUÇ

Tecvid ilminin amacı Kur'an-ı Kerim'in doğru telaffuz edilmesini sağlamaktır. Kur'an'ın doğru telaffuzu ise onun harflerinin sıfat ve mahreçlerini en doğru şekilde bilmekle mümkündür. Âyet ve surelerin nasıl okunması gerektiği ilk vahiyle birlikte Cebrail (as) tarafından Hz. Muhammed'e öğretilmiştir. Hz. Peygamber'den sahabeye onlardan da sonraki kuşaklara aktarılan bu bilgi birikimi zamanla Ulumu'l-Kur'an çatısı altında "tecvid" ismiyle müstakil bir ilim haline gelmiştir.

Yaklaşık altı asırlık bir mazisi olan Osmanlı dönemi, tecvid ilminin tarihi serencamı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Saçaklızâde'nin *Cühdü'l-mukill*'i ve Zihni Efendi'nin *el-Kavlü's-sedid fi 'ilmi't-tecvîd (Tevvîd-i cedîd)*'i Osmanlı döneminde mensur tarzda yazılmış iki önemli eserdir. Her iki eser de konuları ele alış biçimleriyle özgün olup şerh ve haşiye telifinin yaygın olduğu Osmanlı tecvid geleneğinde önemli bir konum elde etmiştir. Böylece bu iki eser hem kendi dönemlerini hem de sonrasını büyük ölçüde etkilemiş, yazılan birçok esere kaynaklık etme başarısı göstermiştir.

Osmanlı duraklama dönemi âlimlerinden olan Saçaklızâde'nin eseri üç temel başlığa ayrılarak incelenmektedir. Bu başlıkların ilki tecvid ile alakalı giriş mahiyetinde bilgilerin verildiği "mukaddime" adındaki bölümdür. O, mezkûr bölümde öncelikle tecvid ilminin tanımı, konusu, hükmü vs. konulara değinmiştir. Akabinde o, lahn, dişler bahsi, kıraat imamı gibi konular hakkında beş muhtelif alt başlıkta açıklamalar yaparak okuyucusuna hazırlık mahiyetinde bilgiler vermektedir. Kitabın ikinci ve ana konularının işlendiği bölüme "maksad" adı verilmektedir. Bu bölüm idgam, med, harflerin mahreçleri ve sıfatları, vakf gibi her biri tecvid ilminin müstakil konularından sayılan ve "bahis" isimleriyle on bir ayrı başlıktan müteşekkildir. Kitabın üçüncü bölümü ise sonuç mahiyetinde olup "hâtime" adının verildiği kapanış bölümüdür.

Osmanlı'nın son dönem âlimlerinden olan Mehmet Zihni Efendi ise eserini ana bölümlere ayırmadan tecvid ilmiyle alakalı yirmi dört müstakil başlıktan oluşturmuştur. Bu başlıkların ilki Mushaf-ı Şerif'dir. Müellif, ilgili bölümde

Kur'an'ın Mushaf haline getirilmesi ve istinsahı süreci, Kur'an'ın imla tarihi, elifin yazılışı, hazf gibi birçok konu hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Mezkûr eseri diğerlerinden ayıran en belirgin özelliği müellifin her bölüm sonunda okuyucunun konuyu pekiştirmesi için vermiş olduğu “Temrinât (Alıştırmalar)” bölümleridir.

Zihni Efendi eserini hazırlarken büyük oranda İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinden ve onlara yapılan şerhlerden etkilenmiştir. Saçaklızâde de İbnü'l Cezerî'nin eserleri ve onlara yapılan şerhlerden büyük oranda istifade etmiştir. Öyle ki müellifin yüz yedi tekrarla en çok alıntı yaptığı iki eserden birisi Aliyyü'l-Kari'nin *Mukaddimetü'l Cezeriyye* şerhi olan *el-Minehu'l-fikriyye* isimli eseridir. Bu açıdan iki müellifin konuları işlerken yapmış oldukları açıklamalar benzerlik göstermektedir. Ancak Saçaklızâde'nin beslendiği yegâne kaynak İbnü'l Cezerî ve onun eserlerine yapılan şerhler değildir. Müellifin yüz yedi tekrarla eserinden en çok istifade ettiği iki eserden diğeri ise Mekkî b. Ebî Talib'in *er-Ri'âye li tecvîdi'l-kirâeti ve tahkiki lafzi't-tilâve* isimli eseridir. Aynı şekilde Ebû Şâme'nin *İbrâzü'l-me'ânî min Hırzi'l-emânî* isimli Şâtıbiyye şerhi, Suyûtî'nin *el-İtkân*'ı vb. kaynaklardan da alıntı yaptığı ve mukayeseli bir çalışma örneği sunduğu görülmektedir. Saçaklızâde mezkûr eserlerden alıntı yaptığı konuyla alakalı bilgileri paylaştıktan sonra kendi görüşlerini serdetmiştir. Bu bağlamda onun, konuları izah ederken mezkûr müellifleri eleştirmekten de geri durmadığı görülmektedir.

İki eserin müellifi de kitaplarını Âsım kıraatinin Hafs rivayetini esas alarak hazırlamışlardır. Bu sebeple içerik olarak aktarmış oldukları bilgiler çoğu zaman örtüşmektedir. Ancak Saçaklızâde ve Zihni Efendi'nin iki eserinde konuları hangi başlıklarla ve hangi sırayla ele aldıklarına bakıldığında aralarında bir tutarlılık görülmemektedir. Yine müelliflerin eserlerini oluştururken ağırlık vermiş oldukları konular birbirinden farklılık göstermektedir. Bu tez iki eser arasındaki benzerliklerin yanı sıra zikredilen farklılığın nedenlerini, aynı zamanda iki eserin özgün taraflarını, tespit etme amacıyla hazırlanmıştır. İki eser arasında muhteva olarak en net farklılık harflerin mahreçleri ve sıfatları noktasında görülmektedir. Saçaklızâde eserinin yaklaşık dörtte birini harflerin mahreçlerine ve sıfatlarına ayırırken Zihni Efendi'nin bu konu hakkında vermiş olduğu bilgiler yok denecek kadar azdır. Bir başka örneğe bakılacak olursa med bahsiyle alakalı Zihni Efendi eserinde tam sekiz müstakil

başlık atmış ve mezkûr konuyu izah etmeye çalışmıştır. Saçaklızâde ise med bahsini tek başlık altında açıklamakla iktifa etmiştir. Aynı minvalde Zihni Efendi idgam bahsini beş müstakil başlıkta işlerken Saçaklızâde konuyla alakalı tek başlıkta malumat vermektedir.

Sonuç olarak şunu söylemek gerekir ki iki eser arasında konuların ele alınış noktasındaki farkın temel sebebi eserlerin hazırlanış amaçlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Zira Saçaklızâde kendi döneminde tecvid eserlerinde görülen şerh ve haşiye kültürünü eleştirmekte ve bu durumun tecvid ilminin giderek önemsizleşmesi ve unutulmasına sebebiyet verdiğini savunmaktadır. Bu meyanda o, eserini de mevcut anlayışı değiştirme gayesiyle tecvid kaidelerini yeniden ele alarak özgün bir şekilde oluşturmuştur. Dolayısıyla müellifin eserinde nazarî bilgiler ön plandadır. Zihni Efendi’de ise durum tam tersidir. Zira müellif eserini öğrencilerin istifade etmesi için ve amelî bilgilerin ağırlıklı olduğu bir tarzda hazırlamıştır. Bu durum müelliflerin eserlerinde öncelikli işlediği konuların farklı olması sonucunu doğurmuştur.

KAYNAKÇA

- Adaklı, Emrah. “Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi (1802-1864)’nin Mikyasu’l-Lisan Kıstasu’l-Beyan Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme”. *Yakın Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2017-2025.
- Ahmet, Akgündüz vd. *Darende Tarihi*. İstanbul, 2002.
- Akın, Adem - Demir, Remzi. “Saçaklızâde Muhammed İbn Ebî Bekr El-Mar’aşî Ve Tertîb El-’Ulûm Adlı Eseri”. *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 16 (2004), 1-64.
- Akyıldız, Ali. “Maârif-I Umûmiyye Nezâreti”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/273-274. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Akyıldız, Ali. “Meclis-I Vâlâ-Yı Ahkâm-I Adliyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/250-251. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Albayrak, Haşim. “Kahramanmaraşlı Saçaklızâdeler’in Of ve Çevresinin İslâmlaşmasına Yaptığı Katkıları”. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı I* (2016), 387-404.
- Albayrak, Haşim. “Kahramanmaraş-Trabzon Kardeşlik Köprüsü ve Saçaklızâdeler”. *Babiali Kitaplığı*, 64-66.
- Albayrak, Kâmil Ruhi. *Saçaklızâde’nin Risâletü’l-Tenzihât Adlı Eserinin Tahkiki Ve İlahiyat Konularının Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Alparslan, Yaşar (ed.). *Tercemeli Cühdü’l-Mukıl*. Kahramanmaraş: Etkileşim Yayıncılık, 1. Basım, 2018.
- Arpa, Recep. “Tibyân Tefsiri”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/127-128. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Arslan, Ahmet Turan. “Beylerbeyi Sakinlerinden Mehmet Zihni Efendi”. *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI: 6-9 Kasım 2008 Bildiriler 2* (2009), 101-116.
- Arslan, Ahmet Turan. *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Artuk, İbrâhim. “Nişan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/154-156. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Atalay, Besim. *Maraş Târîhi ve Coğrafyası*. ed. Yaşar Alparslan-Serdar Yakar. haz. İslâs Gökhan, Mehmet Karataş. Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2008.
- Babaoğlu, Resul. *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Mekteb-i Mülkiye (1859-1960)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Bağdâdî, İsmail Paşa el-. *Hediyyetu’l-ârifin esmâü’l-müellifin ve âsârü’l-musannifin*. thk. Kâsım Muhammed Recep. İstanbul: Milli Eğitim Matbaası, 1955.
- Barış, Hatun. *Mehmed Zihni Efendi’nin Ni’met-i İslâm Adlı Eserinin Talâk Bölümü ile Hukuk-ı Âile Kararnâmesinin Talâk Bölümünün Mukayesesi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bayır, Mahmut Hakkı. *Hamza Hüdâi ve Tecvid-i Edâiyye İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bedir, Murteza. “Mütakaddimîn ve Muteahhirîn”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/186-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Birinci, Ali. “Nâcim Efendi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C.32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Bulut, Halil İbrâhim. “Osmanlı Müelliflerinden Maraşlı Saçaklızâde ve Ebeveyn-i Resul Konusundaki Görüşleri”. *Kahramanmaraş Sempozyumu I* (2005), 69-79.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, 1973.
- Çakan, İsmail Lütü. “Babanzâde Ahmed Naim”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çetin, Abdurrahman. “Kıraat Ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 309-317.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 56. Basım, ts.
- Çetin, Abdurrahman. “Vakf ve İbtidâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 42. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çetintaş, İbrâhim. *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Çiftçi, Cemil. *Maraşlı Şairler Yazarlar Âlimler*, 2000.
- Çimen, Abdullah Emin. “Osmanlı Dönemi Tecvîd Çalışmaları”. 1-16. Kastamonu, 2015.
- Darendeli Müderris Hamza Efendi. *Alış Veriş Kitabı*. haz. Vedat Ali Tok, 2008.
- Demirci, Muhsin. “İstiâze”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 23. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Dikici, Recep. *Saçaklızâde ve Osmanlı Dönemi Maraşlı Âlimler*. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 1. Basım, 2014.
- Dinler, Murat. *Mehmet Zihni Efendi'nin Şerhu Teshîlî't-Tahsîl Adlı Eseri (İnceleme Ve Tahkik)*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Dokgöz, Fatih. *Muhammed B. Ebî Bekir el-Mar'aşî ve Cühdü'l-Mukill Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Durmuş, İsmail - Gündüzöz, Soner. “Nûn”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 33. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ekinci, İsmail. “Abdulganî b. İsmail en-Nablusî'nin Divânu'l-Hakâik Ve Mecmû'u'r-Rekâik İsimli Eserinde Edebi Sanatlar”. *Bitlis İslâmiyat Dergisi* 1/1 (2019), 55-72.
- Elhâc Mehmed Zihni. *Nimet-İ İslâm*. İstanbul: Ergin Kitabevi Yayınları, 1957.
- el-Huzeyfî, Ali b. Abdurrahman vd. et-Tecvîdu'l-müeyesser. Medine-i Münevvere: Mecmeu'l-Melik Fehd, 2020.
- Engin, Emel. *Galatasaray Lisesi (1923-1950 Dönemi)*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Ermiş, Hamza. *Mehmed Zihni Efendi Hayatı Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, 2011.
- Ersoy, Adem. “Bir Şa'bânî Halvetî Müntesibi Olarak Mehmed Zihni Efendi”. *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*.
- Gel, Mehmet. *Saçaklızâde*. ed. İbrâhim Halil Üçer. Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2017.
- Gökdağ, Kamuran. *Darendevî*. ed. İbrâhim Halil Üçer. Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2017.

- Gökdemir, Ahmet (ed.). *Osmanlı Tecvîd Risaleleri*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 1. Basım, 2020.
- Gökhan, Elif Gül-Benli, Ali. "Mehmed Zihni Efendi'nin Eserlerinde Arapça Sözlükleri Kullanma Usulü". *Şarkiyat Mecmuası* 38 (Nisan 2021), 37-65.
- Gören, M. Tâhir. *Kahramanmaraş Evliyalari*. ed. Serdar Yakar. Ankara: Ukde Kitaplığı, 2010.
- Görgün, Hilal. "Şinkîti, Muhammed Mahmûd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 39. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Gülle, Sıtkı. *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*. İstanbul: Huzur Yayınları, 2005.
- İbnü'l-Cezeri. *Mukaddime-i Cezeri*. haz. Hüseyin Harputoğlu. Akyazı: Tereke Yayınevi, 2013.
- İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed (833/1429). *et-Tehmîd fî ilmi't-Tecvîd*. thk. Ğânim Kaddûrî Hamed. Beyrut, 1986.
- İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed (833/1429). *Mukaddimetü'l-Cezeri*. thk. Eymen Rüşdi Süveyd. Cidde, 4. Basım, 2006.
- İsmet Efendi, Fındıklı. *Tekmiletü's-şekâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*. ed. Derya Örs. haz. İsmail Yıldırım. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2021.
- İyibilgin, Orhan. "Tefsîrî Mehmed Efendi ve Tibyân Tefsiri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18 (2011), 387-404.
- Kahraman, Alim. "Nazîmâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/453-454. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kara, Mehmet. *Kıraat ve Tefsir Boyutuyla Vakf-ı Lazım*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Karabaşı, Şeyh Abdurrahman. *Karabaş Tecvîdi*. Dersaâdet, 1330.
- Kılıç, Hulusi. "Mehmed Zihni Efendi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 28. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kur'an Yolu Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8., 2020.
- Kutluer, İlhan. "İlim". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/109-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Mehmed Zihni Efendi. *el-Kavlü's-sedîd fî ilmi't-tecvîd yahud tecvîd-i cedîd*. İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, 1. Basım, 1328.
- Mücellidoğlu, Ali Çankaya. *Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*. Ankara: Mars Matbaası, 1968.
- Oğuzkan, Ferhan. *Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Anı Yayıncılık, 10. Basım, 2013.
- Okay, M. Orhan-Düzdağ, M. Ertuğrul. "Mehmed Âkif Ersoy". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/432-439. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Öz, Ramazan. *Mehmed Zihni Efendi'nin Şahsiyeti, Kıraat İlmine Katkısı, Tecvid İlmi Açısından el-Kavlü's-Sedîd Fi İlmi't-Tecvid Adlı Eserin Değerlendirilmesi*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Özcan, Tahsin. "Maraşlı Bir Osmanlı Âlimi: Saçaklızâde Mehmed Efendi Ve Eserleri". *Kahramanmaraş Sempozyumu I* (2005), 53-68.
- Özcan, Tahsin. "Saçaklızâde Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/368-370. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Özçelik, Mevlüt. "Abdülğanî b. İsmâil en-Nablusî ve Miftâhu'l-Ma'ıyye Adlı Eseri Çerçevesinde Nakşibendî Tarikatının On Bir Esâsı". *Amasya İlahiyat Dergisi* 14 (2020), 293-326.

- Özdamarlar, Kadir. “Türk Tasavvuf ve Düşünce Dünyasında Saçaklızâde Mehmed Efendi ve Eserleri Üzerine Bir Deneme”. *I. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-8 Mayıs 2004, Kahramanmaraş I* (2005), 43-51.
- Özel, Ahmet. “Nablusî, Abdülganî b. İsmâil”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Öztürk, İbrâhim. *Mehmed Zihnî Efendi'nin Nimet-i İslâm Adlı Eserindeki Hadislerin Tahriç Ve Değerlendirilmesi (oruç, Zekât, Hac Ve Nikâh Bölümleri)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB, 2004.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'âşî. *Cühdü'l-mukill (mine't-tecvid)*. thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru Ammar, 2. Basım, 2008.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'âşî. *Tehzibü'l-kıraat*. nşr. Halid Abdisselam Berekat. 1 Cilt. Şam: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâtî'l-Kur'aniyye, 2012.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'âşî. *Tertîbü'l-ulûm*. ed. Yaşar Alparslan-Serdar Yakar. çev. Zekeriya Pak-M. Akif Özdoğan. Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009.
- Sandaloğlu, Osman. *Maraş'ta Saçaklızâdeler Ve Eski Maraş Âlimleri*. ed. Yaşar Alparslan. Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009.
- Süreyyâ, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. haz. Nuri Akbayan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Tan, Nedim. *Abdülganî en-Nablusî*. ed. İbrâhim Halil Üçer. Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2017.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid İstilahları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2018.
- Tetik, İbrahim. *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Tuncel, Emrullah. “İlk Dönem Tecvid Eserlerinin Teşekkülünde Lahn Olgusunun Etkisi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59 (2020), 105-129.
- Uçman, Abdullah. “Hisar, Abdülhak Şinasi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/129-131. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Uçman, Abdullah. “Tevfik Fikret”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/9-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Uşak, Ali Osman. *Saçaklızâde Mehmet Efendi'nin Risâle Fi'l-İttılai Ala Ba'zî'd-Desaisî'l-Vakıati Fi'l-Beyzavi Adlı Eseri Tahkik Ve Değerlendirme*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Yayla, Fatma. “*El-Kavlü's-Sedîd Fî İlmi't-Tecvid*” ile “*Tuhfetü'l-Etfal*” isimli Tecvid Eserlerinin Usul Ve Muhteva Yönünden Karşılaştırılması. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Yazıcı, Nesimi. “Takvîm-i Vekâyi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/490-492. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Zeydan, Corci. *Târîhu âdâbi lügati'l-Arabiyye*. Beyrut, 1983.
- Zirikli, Hayrüddin ez-. *el-A'lâm kâmusu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2006.